

Svenska industriföreträdares syn på klimat- och koldioxidfrågan

*En fenomenologisk studie av gemensamma föreställningar och
grundläggande antaganden*

2003-01-10

David Lindegren

*Kandidatuppsats
Institutionen för Psykologi
Lunds universitet*

Handledare Roger Sages

Innehållsförteckning

DEL A STUDIENS MÅL OCH MEDEL

1	STUDIENS UPPRINNELSE OCH BAKGRUND	8
2	STUDIENS SYFTE OCH AVGRÄNSNING	10
3	FENOMENOLOGI SOM VETENSKAPSFILOSOFI OCH METOD	12
3.1	FENOMENOLOGI SOM RIGORÖS VETENSKAP OCH KUNSKAPSKRITIK.....	12
3.2	INTENTIONALITET OCH BETYDELSEKONSTITUTION SOM DET CENTRALA I STUDIET AV PSYKISKA FENOMEN.....	14
3.3	REDUKTION SOM ETT SÄTT ATT PROBLEMATISERA INDIVIDENS LIVSVÄRLD.....	14
4	STUDIENS KONKRETA FENOMENOLOGISKA METOD	16
4.1	MEANING CONSTITUTION ANALYSIS SOM METOD FÖR TOLKNING AV SJÄLVRAPPORTER.....	16
4.2	VAL AV RELEVANTA ENTITETER	18
4.3	FÖRENKLAD FENOMENOLOGISK METOD FÖR TOLKNING AV INTERVJUER	19
5	STUDIEOBJEKT, DELTAGARE OCH EMPIRISKT MATERIAL	21
5.1	INTERVJUER.....	21
5.2	SJÄLVRAPPORTER	22
6	FORSKNINGSPROCESSEN	23

DEL B BAKGRUND

7	DET INTERNATIONELLA SAMFUNDETS SYN PÅ GLOBAL UPPVÄRMNING OCH KLIMATFÖRÄNDRING	26
7.1	DET INTERNATIONELLA OCH NATIONELLA ARBETET MED KLIMATFRÅGAN	26
7.2	VÄXTHUSEFFEKT OCH KLIMATFÖRÄNDRING UR ETT NATURVETENSKAPLIGT PERSPEKTIV	27
7.2.1	<i>Det aktuella kunskapsläget vad gäller förhöjd växthuseffekt och klimatförändring</i>	27
7.2.2	<i>Projektioner av framtida utsläpp och osäkerhetsmoment däri</i>	28
7.3	KONSEKVENSER AV ETT FÖRÄNDRAT KLIMAT.....	29
7.3.1	<i>Bedömningar av klimatförändringens ekonomiska och samhällsliga konsekvenser</i>	30
7.3.2	<i>Klimatfrågans etiska aspekter</i>	30
7.4	STRATEGIER OCH ÅTGÄRDER RELATERADE TILL KLIMATPROBLEMATIKEN	31
7.4.1	<i>Kriterier för bedömning av lämplig klimatpolitik</i>	31
7.4.2	<i>Målsättningar och konkreta åtgärder</i>	31
8	SVENSK INDUSTRI OCH KLIMATFRÅGAN	33
8.1	DEN SVENSKA INDUSTRIEN OCH DESS FÖRETRÄDARE	33
8.2	SVERIGES OCH DEN SVENSKA INDUSTRIENS BIDRAG TILL DEN FÖRSTÄRKTA VÄXTHUSEFFEKTEN	33

DEL C STUDIENS EMPIRISKA RESULTAT

9	SAMMANFATTNING AV DET EMPIRISKA MATERIALET MED KOMMENTARER	36
9.1	SAMMANFATTNING AV EN GEMENSAM FÖRESTÄLLNINGSVÄRLD	36
9.2	KOMMENTARER KRING LIKHETER OCH SKILLNADER I FÖRESTÄLLNINGSVÄRLDAR	38
9.2.1	<i>Likheter och skillnader mellan självrapporterna</i>	38
9.2.2	<i>Likheter och skillnader mellan intervjuerna</i>	38
9.2.3	<i>Likheter och skillnader mellan självrapporter och intervjuer</i>	39
9.2.4	<i>Likheter och skillnader i modaliteter</i>	40
9.3	KOMMENTARER KRING KRAV, ANTAGANDEN OCH SJÄLVKLARHETER	40
9.3.1	<i>Krav och villkor</i>	40
9.3.2	<i>Antaganden och självklarheter</i>	40
9.3.3	<i>Avsaknad av preciseringar och förtydliganden</i>	41
9.4	KOMMENTARER KRING FÖRESTÄLLNINGAR OM PROBLEM OCH ÅTGÄRDER	42
9.5	KOMMENTARER KRING RELATIONER OCH HIERARKIER I MEDVETANDET	44

DEL D SLUTSATS OCH DISKUSSION

10	SLUTSATSER OCH TEORETISK DISKUSSION	47
10.1	SVENSKA INDUSTRIFÖRETRÄDARES SYN PÅ KLIMAT- OCH KOLDIOXIDFRÅGAN – ETT UTTRYCK FÖR KULTURELLA TILLHÖRIGHETER	48
10.1.1	<i>Gemensamma nämnare inom organisationskulturteorin</i>	49
10.1.2	<i>Kultur och organisation som gemensamma innebörder</i>	50
10.2	ÖVERGRIPANDE KARAKTÄRSDRAG FÖR SVENSKA INDUSTRIFÖRETRÄDARES KULTUR(ER) OCH DERAS SYN PÅ KLIMAT- OCH KOLDIOXIDFRÅGAN	53
10.2.1	<i>Åtgärds- och förändringsfokusering</i>	54
10.2.2	<i>Industriell rationalitet och upplevelser av hot</i>	55
10.2.3	<i>Värderingars osynliga inverkan</i>	56
10.2.4	<i>Problemuppfattningar och grundläggande antaganden</i>	57
10.2.5	<i>Ekonomisering av språkbruk och betraktelsesätt</i>	59
10.3	STUDIEOBJEKTET OCH DESS INVERKAN PÅ DE GEMENSAMMA FÖRESTÄLLNINGARNAS KARAKTÄR	61
10.3.1	<i>Homogenitet kontra heterogenitet</i>	61
10.3.2	<i>Kulturella nivåer och kulturell dynamik</i>	62
	REFERENSER	67

APPENDIX

Sammanfattning

Följande studie ger inblick i ett stycke av den verklighet som svenska industriföreträdare lever i. Deras verklighet är, i likhet med alla andra människors, en verklighet som tolkas och uppfattas på unika och egenartade sätt. I studien beskrivs hur ett antal industriföreträdare vid f d Industriförbundet uppfattar den komplexa och politiskt brännande frågan om klimatförändring och koldioxidutsläpp. Med stöd av fenomenologisk metod och teori undersöks den innebörd och mening som klimat- och koldioxidfrågan har för var och en av individerna. De mentala bilder som är gemensamma för industriföreträdarna, alltså deras kollektiva betydelsestrukturer, vaskas fram. Den verklighetsuppfattning som industriföreträdarna delar har sin grundläggning i värderingar, antaganden och andra subjektiva fundament. Genom att analysera både det heterogena och homogena i detta ges sammantaget viktiga ledtrådar till förståelsen av vad som karaktäriserar industriföreträdarnas kultur.

Studien syftar till att kritiskt analysera och skapa förståelse för vad svenska industriföreträdare har för gemensamma betydelsestrukturer i förhållande till klimat- och koldioxidfrågan. Det mänskliga medvetandet har en oupphörliga förmåga att ge mening och innebörd åt allt som betraktas. Detta ger upphov till komplexa mentala strukturer av ihoplänkade och hierarkiskt ordnade föreställningar. Att undersöka förekomsten av dessa relationer i industriföreträdarnas syn på klimat- och koldioxidfrågan är ytterligare ett syfte med studien.

I förhållande till dessa syften erbjuder det fenomenologiska angreppssättet åtminstone tre styrkor. Fenomenologin är en vetenskapsfilosofi som ger empirisk forskning en epistemologiskt, ontologiskt och teleologiskt solid grund. Fenomenologin är också en konkret vetenskaplig metod som lämpar sig för textanalys inom ämnen som psykologi och socialpsykologi. Fenomenologin är därutöver en idéströmning som rymmer teori om människans upplevelser, beteenden och samspel i dess vidaste bemärkelse. Dessa styrkor utnyttjas genomgående i studiens olika faser.

Sammanlagt 16 personer har deltagit i studien. Personer har varit formellt knutna till den särskilda organisation som f d Industriförbundet inrättade för att hantera klimatfrågan. Det empiriska materialet utgörs av intervjuer och självrapporter, vilka har analyserats med två olika fenomenologiska metoder. Genom att koncentrera analysen till de meningsbärande enheter som individerna oftast, helt spontant och av egen kraft har givit har också inslagen av partisk tolkning i analysen kunnat nedbringas till ett minimum. De rena empiriska iakttagelserna har i olika steg teoretiserats med stöd i bl a fenomenologiskt inspirerad litteratur och organisationskulturteori.

Studiens visar att industriföreträdarna har ett mycket samstämmigt sätt att uttrycka och förhålla sig till allt som de uppfattar rör klimat- och koldioxidfrågan. De upptas av nuet och tänker i mycket liten grad på framtiden, de uttrycker sig med stark visshet och övertygelse kring det mesta, de använder sakliga och känslomässigt avskalade uttrycksformer, de framför krav och villkor o s v. Vidare har industriföreträdarna en

synkroniserad uppfattning om att begrepp som problem/hot, utsläpp, åtgärder, kostnadseffektivitet/kostnader samt veta/förstå utgör nödvändiga element för att rama in och karaktärisera hela klimat- och koldioxidfrågan. Överhuvudtaget uppfattas denna fråga som någonting komplext och mångdimensionellt – inte som en avgränsad sakfråga. Gruppen av individer har likartade uppfattningar om innebörden av flera av dessa begrepp. Utanför dessa ”öar” eller domäner av kollektiva betydelsestrukturer råder dock en till synes kaotisk mångfald av unika eller t o m motstridiga föreställningar. Studien ger tydliga belägg för att intrikata och täta länkar förekommer horisontellt mellan olika betydelsestrukturer. Att ytliga föreställningar underbyggs av andra mer fundamentala antaganden och tolkningar är påtagligt men studien kan dock inte blottlägga några mer komplexa hierarkiska relationer.

Ur alla dessa fragment av gemensamma betydelsestrukturer och uttryckssätt har ett antal övergripande mönster mejslas fram. Industrieföreträdarnas föreställningar om klimat- och koldioxidfrågan är så pass omfattande att det ur empirin går att härleda delvis allmängiltiga karaktärsdrag för den kultur som gruppen förenas i. Industrieföreträdarna är tydligt åtgärdsorienterade och deras föreställningar upptas överhuvudtaget mycket av förändring, dynamik och rörelse. Det finns en klar tendens till att uppfatta åtgärder som främst fysiska/materiella och naturvetenskapliga/tekniska. Gruppens allmänna förhållningssätt till klimat- och koldioxidfrågan kännetecknas av systematik, saklighet, kalkylering och känslomässig neutralitet. Denna mekaniska rationalitet uppfattas som objektiv. I själva verket anlägger dock industrieföreträdarna ett perspektiv på hela klimat- och koldioxidfrågan när de betraktar vissa saker som lämpliga, pragmatiska respektive orimliga och orealistiska. På ett förenklat och principiellt plan kan industrieföreträdarnas gemensamma uppfattning om klimat- och koldioxidfrågan sägas handla om relationen mellan å ena sidan *människans aktiviteter* (”industriella verksamheter”, ”forskning”, ”juridiska regelverk” o s v) och å andra sidan *övrig natur* i dess vidaste bemärkelse (”växthuseffekt”, ”klimatförändring”, ”koldioxid”, ”fossila bränslen” o s v). Trots två ytterlägen i denna relation uppfattas problem och hot mestadels som någonting kemiskt, biologiskt, fysikaliskt eller tekniskt. Ett ytterligare kännemärke för industrieföreträdarnas kultur är det ekonomiserade språkbruket. En företags- och nationalekonomisk nomenklatur tillämpas frekvent och i de mest skilda sammanhang. Industrieföreträdarnas perspektiv på klimat- och koldioxidfrågan är ett ekonomiserat perspektiv.

I studien konstateras det emellertid inte bara likheter i deltagarnas betydelsestrukturer, utan också skillnader och motsättningar. De både homogena och heterogena dragen kan förstås om gruppen av industrieföreträdare betraktas som en mosaik av olika kulturella tillhörigheter. De betydelsestrukturer som individerna har gemensamt kan *inte bara* förstås som ett resultat av en gruppintern betydelseskapande process. De kollektiva föreställningarna måste mer än något annat ses som ett resultat av att studiens deltagare ingår i samma makrokulturer – en industriell, en nationell, en västerländsk, en manlig och en direktörskultur. Att de gemensamma betydelsestrukturer som observeras i studien främst härrör från olika makrokulturer indikerar också att industrieföreträdarnas föreställningar om klimat- och koldioxidfrågan är svårföränderliga.

Förord

Den här studien är ett resultat av olika reaktioner och motreaktioner. Den rymmer således både förhoppningar och kritik.

Jag har haft en ambition om att pröva fenomenologins metodologiska ”lyftkraft” och samtidigt få brottas med några av vetenskapens mest fundamentala frågor. Jag har haft en ambition om att koncentrera en tids forskande och funderande kring klimat- och koldioxidfrågan – en fråga som av många framställs som en global framtidsfråga. Jag har haft en ambition om att försöka närma olika vetenskaper och i någon mån syntetisera perspektiv. Studien har således haft både uttalade ämnesteoretiska avsikter och mer personliga metateoretiska förhoppningar.

Varje reaktion rymmer dock en motreaktion. Studien utgör en kritik mot den akademiska forskningens oförmåga att förhålla sig till hållbarhet som fenomen och dess friskrivning från ansvar för de problem som människan står inför. Studien rymmer också en kritik mot uppdelningen av vetenskapen i olika vattentäta fack och discipliner. Genom att studera socialpsykologiska och organisationskulturella aspekter av den i övrigt naturvetenskapligt upptäckta och definierade klimatfrågan har jag verkat för motsatsen.

Efter att ha avslutat denna studie kan jag konstatera att mina kunskaper har vuxit något i omfattning och djup. Samtidigt ser jag hur frågorna har blivit fler än de var tidigare. Jag är således inte på det klara med om denna forskande prövning har gjort mig mer upplyst än förvirrad. Det ligger en stor intellektuell utmaning i att lyckas bemästra relationen mellan det objektiva och det subjektiva, att lyckas navigera mellan en ”verklig” värld och en konstruerad värld. Denna konst behärskar jag ännu inte.

Jag vill tacka Richard Almgren och Bo Diczfalusy på f d Industriförbundet samt medlemmarna av klimatreferensgruppen och klimatpoolen. Ett stort tack också till Roger Sages för mentorskapet.

David Lindegren

A

STUDIENS MÅL OCH MEDEL

1 Studiens upprinnelse och bakgrund

Under åtminstone tre decennier har en omfattande och aktiv samhälls- och humanvetenskaplig miljöforskning bedrivits. Allt fler akademiska ämnesfält har bidragit med nya infallsvinklar på den komplexa och upplevt problematiska interaktionen mellan människa och natur. Sociologer, rättssociologer, psykologer, geografer, företags- och nationalekonomer, historiker, statsvetare och antropologer är exempel på ämnesföreträdare som direkt eller indirekt har studerat energifrågor, återvinning, försurning, resursanvändning, uttunning av ozonskiktet m m ur sina respektive perspektiv. Lite klumpigt har denna forskning kommit att benämnas miljöforskning eller forskning om hållbarhet/hållbar utveckling.

Det finns ingen ambition att i denna inledning presentera en utförlig analys av det samlade kunskapsläget vad gäller samhälls- och humanvetenskaplig miljöforskning. Avsikten är istället att med ett antal reflektioner göra avstamp i det aktuella forskningsläget för att på så sätt tydliggöra det sammanhang, den upprinnelse och den bakgrund som föreliggande studie har.

Ordet mångfald beskriver på ett relevant sätt karaktären på den hittills genomförda miljöforskningen. Variationen tar sig uttryck i olika metodologiska angreppssätt, snävt inomvetenskapliga respektive ämnesöverskridande studier, skilda vetenskapsteoretiska utgångspunkter, tillämpade respektive mer grundforskningsinriktade studier, påtagligt normativt kontra mer objektivt orienterad forskning e t c. Även mängder av begrepp, objektsnivåer och studieobjekt har använts. Trots variationen kan dock ett antal tyngdpunkter identifieras. Under 1990-talet växte en i vissa avseende homogen samhällsvetenskaplig miljöforskning fram, vanligen beskriven med hjälp av begreppsparet livsstil och miljö. In under detta paraply sammanfördes forskning som utifrån individen och hennes biologiska, sociala och kulturella kontext försökte förstå och förklara orsaker till miljöproblemen. Begrepp som attityder, värderingar, beteenden, medvetenhet och incitament applicerades på individer, hushåll, grupper och andra mindre sociala enheter.

Ett i stora stycken förenande drag för denna forskning är dess betoning på mikronivån. Till denna nivå har sedan olika samhälleliga och strukturella faktorer infogats. Forskningen har alltså utgått från ett individperspektiv men också stannat där. Individen har observerats i sitt sammanhang och existensen av intressanta fenomen på överindividuell nivå har betraktas som variabler men inte studerats *i sig*. Parallellt med den livsstilsrelaterade forskningen har dock miljöforskning bedrivits kring normer och normbildande strukturer, organisation och ledning, politiska regleringar, internationella förhandlingar e t c. Här har utgångspunkten varit något av det motsatta. Det finns ett behov av att knyta samman mikro- och makronivåer. Kunskapsluckor finns förstås fortfarande i förståelsen av olika kollektiva fenomen och drivkrafter i relation till problemet människa och natur. Empiriskt baserad forskning kring ideologier, subkulturer, normer och andra hittills otillräckligt förstådda fenomen är behövlig, i synnerhet applicerad på organisationer, föreningar och andra mellanstora sociala enheter. Likaså är det dags att erkänna och utforska miljöfrågornas värde-, intresse- och maktdimensioner.

Någonstans ur allt detta har idén till föreliggande studie tagit form. Kollektiva och betydelsebaddade föreställningsvärldar, en grupp av individer med en större organisatorisk och subkulturell tillhörighet samt klimat- och koldioxidproblematiken som en operationaliserbar ingång till miljöfrågorna utgör dess nav.

2 Studiens syfte och avgränsning

Vad är vatten?
En molekyl.
Mitt dagliga vätskeintag.
En förutsättning för liv.
En komponent i paperstillverkning.
En grund för konflikter.

När vi blir varse klimatfrågan skapar vi oss en bild av vad frågan handlar om. Att bli medveten om klimat- och koldioxidfrågan och att öka sin kunskap om den är liktydigt med att bilda sig uppfattningar om vad klimatfrågan betyder och innebär. Dessa tolkningar och föreställningar formas av vår unika personliga, historiska, kulturella och sociala situation. Liksom vi har skilda bilder av vad vatten är kommer vi också att förstå klimatfrågan olika. Samtidigt är de källor, ur vilka vi skapar våra uppfattningar, i hög grad tillgängliga även för andra människor. På så sätt kommer uppfattningar att överensstämma – människor synkroniserar sina mentala bilder av klimatfrågan. Vissa gemensamma nämnare förenar således grupper, organisationer och samhällen i föreställningen om vad klimatfrågan har för meningsinnehåll. Att studera detta är i all korthet vad denna studie går ut på.

Syftet med studien formulerades från början utifrån en naturlig och lekmanamässig nyfikenhet inför ett intressant fenomen. Detta ”sunda-förnuft” syfte löd på följande vis:

- *Att skapa förståelse för vilka gemensamma föreställningar, grundläggande antaganden och värderingar som finns inom f d Industriförbundet vad gäller klimat- och koldioxidfrågan.*

För att kunna hantera detta med en vetenskaplig metod och för att uppfylla krav på vetenskaplig kvalitet har dock det ursprungliga syftet omformulerats och preciserats med hjälp av befintlig fenomenologisk begreppsapparat. Syftet har delats upp i två delar och givits en delvis ny språkdräkt samtidigt som andemeningen har bestått. Studien syftar således till följande:

1. *Att kritiskt analysera och skapa förståelse för vad ett antal svenska industriföreträdare har för gemensamma betydelsestrukturer i förhållande till klimat- och koldioxidfrågan samt hur denna grupp av individer uttrycker dessa konstruerade föreställningar.*
2. *Att undersöka förekomsten av relationer och hierarkier i de betydelsestrukturer som är gemensamma för svenska industriföreträdare.*

En betydelsestruktur består av alla de subjektiva betydelser och innebörder genom vilka en individ upplever ett objekt. Entiteter (vad individen talar om), predikat (betydelsen i det som individen talar om) samt modaliteter (hur individen uttrycker sig) bildar tillsammans en komplett betydelsestruktur. Dessa definitioner kan tyckas krystade men är egentligen bara stringentare sätt att beskriva hur vi, genom vårt aktiva medvetande, skapar personliga tolkningar av saker och ting i tillvaron. Att tolka, uppleva, uppfatta

och betrakta eller att föreställa sig någonting är uttryck för just vårt betydelseladdade och betydelseinriktade medvetande.

När en individs upplevelser till innebörden överensstämmer med andra individers upplevelser av samma sak har en uttalad eller outtalad synkronisering skett mellan människor. Detta är vad som avses med gemensamma betydelsestrukturer. Studien avgränsas till en grupp av individer, som vid den tidpunkt då studien genomfördes, var formellt knutna till f d Industriförbundet och svensk industri.

Det objekt, gentemot vilket dessa individers medvetande riktas, är "klimat- och koldioxidfrågan". Vad denna fråga egentligen handlar om är förstås omöjligt att på förhand säga eftersom studien syftar till att kartlägga just det. Samtidigt är det nödvändigt att börja någonstans i detta moment 22. "Klimat- och koldioxidfrågan" har därför betraktats som ett samlingsnamn för de frågor, aspekter, problem, strategier o s v som rör klimatförändring, global uppvärmning och förstärkt växthuseffekt. Denna diffusa och mångtydiga definition har alltså använts som en ingång till studien.

Studiens andra delsyfte bygger på ett antagande om att innebörder och betydelse är förbundna med varandra och associerade med andra föreställningar om objekt i vår livsvärld. Dessa relationer kan även ha en riktning, d v s föreställningar och tolkningar vilar på andra mer fundamentala föreställningar och tolkningar som i sin tur grundas på någonting annat redan förgivettaget och konstituerat o s v. Det går således att tala om relationer och hierarkier i de betydelsestrukturer som delas av människor.

Den observanta läsaren har vid det här laget förstått att studien i första hand koncentreras till medvetandets och upplevandets sfär snarare än att försöka bringa klarhet i relationen mellan å ena sidan människans medvetande och å andra sidan hennes beteende. Studien gör alltså inte anspråk på att utreda hur industriföreträdarnas föreställningar om klimat- och koldioxidfrågan har en direkt eller indirekt koppling till deras beteenden. Studiens existensberättigande ligger primärt i en ökad förståelse för ett intressant fenomen. Strävan efter konkreta lösningar och tillämpbarhet är således inte den starkaste drivkraften. Samtidigt är det möjligt att en förbättrad förståelse för hur centrala samhällsliga aktörer, däribland svenska industriföreträdare, uppfattar och tolkar klimat- och koldioxidfrågan kan vara av värde i exempelvis nationella och internationella klimatförhandlingar. Avslutningsvis kan studien karaktäriseras som explorativ i den bemärkelsen att den utforskar delvis nya kombinationer av frågeställningar och ämnesområden. För fortsatt forskning är det därför viktigt att lägga en stabil plattform av kunskap. Detta motiverar de stundtals detaljerade beskrivningar av empiri som presenteras i rapportens Appendix 1-3.

3 Fenomenologi som vetenskapsfilosofi och metod

Som grund för all forskning och vetenskaplig kunskap ligger, uttalat eller outtalat, fundamentala antaganden om verklighetens, kunskapens och forskningens natur. Synen på dessa vetenskapsteoretiska frågor utgör underbyggnad för olika skolbildningar eller paradigmen vilka bildar norm för vad som uppfattas som ett vetenskapligt problem, hur vetenskapligt arbete bör bedrivas respektive vilka målsättningar vetenskapen kan sägas ha. Flera olika förslag till klassificering och beteckning av paradigmen har presenterats. Vanligen förekommer positivism/logisk empirism, hermeneutik, systemteori, fenomenologi och kritisk teori som samlingsnamn för vetenskapsteoretiska skolor (se t ex Fhanér, 1978, Patel, 1987, Wallén, 1996). Psykologi kan som disciplin beskrivas som indelad i åtminstone tre huvudsakliga vetenskapsteoretiska skolor, nämligen förklarande, förstående och kritiskt psykologi (Fhanér, 1978).

Att redogöra för de grundvalar på vilka ett specifikt forskningsprojekt står kan sägas ha flera syften. För såväl forskaren som forskningens mottagare är det i högsta grad väsentligt att reflektera över och förhålla sig medvetet till de fundamentala frågorna om kunskapens natur och möjlighet samt om vetenskapens vara eller icke vara. En bedömning av forskningens kvalitet, uttryckt i termer av validitet och reliabilitet, underlättas om de ontologiska, epistemologiska och teleologiska antagandena tydliggörs.

Det ovan sagda har direkt relevans för fenomenologin som vetenskapsfilosofisk och metodisk ansats i föreliggande studie. Fenomenologin gör nämligen uttryckligen anspråk på att vara en rigorös vetenskap, d v s en vetenskap vars grundläggande antaganden är blottlagda och motiverade. Som stam i fenomenologin står därför dess filosofi och kunskapslära. Därifrån har fenomenologin utvecklats till en konkret vetenskaplig metod, tillämpbar inte bara inom psykologin utan även inom andra discipliner (Haglund, 1989). I det följande kommer fenomenologin som filosofi och kunskapsteori att kortfattat beskrivas. Dess fundamentala vetenskapliga antaganden kommer att behandlas liksom metod och centrala begrepp. Framställningen bygger i allt väsentligt på fenomenologins förgrundsgestalt, Edmund Husserl, men även på tankar och teorier från kännare av den Husserlianska fenomenologin.

3.1 Fenomenologi som rigorös vetenskap och kunskapskritik

Kärnan i Husserls fenomenologi består av tankar och teorier om de grundläggande epistemologiska, ontologiska och teleologiska frågorna. Ett klargörande över dessa antaganden utgör det första och helt avgörande steget i arbetet med att konstruera en ny rigorös vetenskap. Den klassiska filosofiska utmaningen att förstå verklighetens och kunskapens natur inbegriper ett totalt ifrågasättande av kunskapens existens och möjlighet överhuvudtaget. Målsättningen att finna en absolut säker kunskapsbas medför att de traditionella vetenskaperna och all naturlig visshet måste kritiseras på grund av den gåtfullhet som finns i tron på kunskapens objektiva giltighet. (Husserl, 1989)

Fenomenologin kan alltså uppfattas som en reaktion mot och ett svar på den teoretiska grundlöshet som ansågs, och fortfarande anses finnas, inom naturvetenskapen (Husserl, 1928/1997). De ideala och empiriska naturvetenskaperna inbegriper nämligen

fundamentala antaganden som inte kan undersökas av dessa vetenskaper själva, de saknar helt enkelt en tillräckligt robust kunskaps- och vetenskapsteoretisk förankring (Karlsson, 1993; Husserl, 1992). Det tvivelaktiga ligger främst i synen på relationen mellan kunskapen och det objekt som kunskapen avser. En objektiv kunskap - en sanning - bygger nämligen på antagandet att kunskapen direkt förmår träffa och avspegla det verkliga föremålet. Detta, menar Husserl, är en omöjlighet eftersom varje form av kunskap bygger på en varseblivning, vilken ju utgör en upplevelse hos betraktaren. Kunskapen kan inte träffa ett objekt utan att först "filtreras" genom medvetandets och upplevandets värld. Detta skall inte tolkas som att Husserl tvivlar på verklighetens existens. Tingen finns där framför våra ögon - vi upplever dem som självklart givna och existerande - men vi kan aldrig få en total kunskap om tinget, dess meningsinnehåll är alltid mer omfattande än det som avslöjas vid varje betraktelse. (Husserl, 1989)

Med utgångspunkt i denna kritik presenterar fenomenologin sin tes och vad som bildar den absoluta basen för all kunskap. Redan ett försök till tvivlande på kunskapens möjlighet överhuvudtaget ger en tydlig indikation om att en viss typ av kunskap visst är möjlig. Detta uttrycks i Husserls ord på följande vis: "...ty i samma ögonblick som jag faller omdömet om att allt är tvivelaktigt är det otvivelaktigt att jag faller ett sådant omdöme..." (Husserl, 1989, s68), d v s det är de facto så att varseblivningen och varje annan intellektuell upplevelse är verklig. En varseblivning kan vara felaktig men det faktum att vi varseblir utgör en absolut grund. Detta direkta upplevande, vare sig det är riktat mot ett fysiskt ting eller en fantasi, är ett rent upplevande som självger sig. Genom att reflektera över och studera själva upplevelsen framträder den, den självger sig. Med fenomenologiska termer betecknas uppfattandefenomenet som någonting *immanent*. Mot detta ställs det som är *transcendent*, d v s icke-immanent givet, och alltså ej heller föremål för mänskligt medvetande och den mänskliga fattningsförmågan. (Husserl, 1989)

Inom ramen för denna kunskapsbas menar dock Husserl att det finns olika typer av forskningsobjekt därför att det finns olika typer av verkligheter. Det psykiska, kulturella och sociala är, i jämförelse med det materiella och fysiska, något helt annorlunda - dessa båda grupper av objekt har helt skilda materialontologiska väsensstrukturer (Sages & Hensfeldt Dahl, 1999). Verkligheten kan alltså sägas vara indelad i olika realitetsområden (domains of reality). Utifrån detta antagande kan, enligt Husserl, ytterligare ett kännetecken på en rigorös vetenskap identifieras: objektet för forskningen styr valet av vetenskaplig metod (Sages, 2000). Med andra ord skall metoden anpassas efter den materialontologiska väsensstruktur som forskningsproblemet tillhör. Av detta resonemang följer exempelvis att objekt vars egenskaper medger exakt mätning (fysiska ting, naturen e t c) bör studeras vetenskapligt via *kvantitativa* metoder. Studiet av föremålet ifråga bygger dock alltid på grundantagandet att det ger sig själv i och genom perceptionen. Ett *kvalitativt* närmande är emellertid ett villkor för studiet av människan. Människan kan inte rättvist betraktas som ett ting eller studeras och förstås utifrån en uppsättning oberoende variabler. Den fenomenologiska människosynen bygger istället på betraktelsen av människan som en helhet i vilken vilja, affekt, känslsamhet, tankar, intressen o s v är integrerade (Sages & Hensfeldt Dahl, 1999). Motiven för denna ståndpunkt samt den fenomenologiska synen på vad som utgör de centrala aspekterna i det genuint mänskliga kommer att behandlas utförligare nedan.

3.2 Intentionalitet och betydelsekonstitution som det centrala i studiet av psykiska fenomen

Medvetandet är den egenskap som gör världen tillgänglig för människan och får verkligheten att upplevas som just varandes där och existerande. Detta medvetande är emellertid alltid relaterat till någonting, d v s det har en riktning. I fenomenologiska termer kallas det att medvetandet är *intentionalt* eller *betydelseladdat* (Husserl, 1928/1997). Denna tanke väcktes redan av Aristoteles och fick förnyad aktualitet i slutet av 1800-talet genom Brentano. Han hävdade att varje psykiskt fenomen hade en riktning mot ett objekt¹, vilket han beskrev på följande sätt: ”I en föreställning föreställes något, i omdömet erkänns eller förkastas något, i kärleken älskas något, i hatet hatas det, i begäret begärs det o s v.” (se Haglund, 1989). Den fundamentala och alldeles centrala aspekten i allt psykiskt liv är intentionaliteten, detta medvetande *om* någonting (Husserl, 1925/1977). Det är denna upptäckt som motiverar den ovan beskrivna indelningen av verkligheten i olika domäner. Det är intentionalitetsbegreppet som särskiljer de psykiska fenomenen från de fysiska.

När vi riktar vårt medvetande mot något objekt skapar vi samtidigt en subjektiv innebörd och betydelse. De olika medvetandeformerna - vilja, tanke, upplevelse e t c - kan alltså endast förstås om de studeras utifrån hur de kontinuerligt skapar meningsinnehåll. De betydelsebärande som varje individ lägger i förhållande till sin omvärld och sitt vardagsliv bygger upp vad som kan betecknas som individens hela livsvärld. Livsvärlden med dess subjektiva meningsinnehåll och de meningsskapande processerna står alltså i centrum för den konkreta fenomenologiska metoden (Sages & Hensfeldt Dahl, 1999). Successivt tar Husserl oss därmed från det vetenskapsteoretiskt abstrakta till det mer handfasta och operationaliserbara.

3.3 Reduktion som ett sätt att problematisera individens livsvärld

Fenomenologisk forskning bygger på en kritisk undersökning av individers livsvärldar med målsättningen att beskriva dess strukturer och karaktärer. Gentemot sin livsvärld, med alla dess vardagligheter, har jag som människa en *naturlig attityd*. Det är inom ramen för den naturliga attityden som jag upplever och erfar omvärlden med alla dess saker och företeelser. Denna verklighet är, för mig som individ, från första början självklart existerande och de objekt mot vilka mitt medvetande riktas tas för givet. Verklighetens existens är således aldrig ifrågasatt. Den naturliga attityden utgör ett praktiskt och icke-reflexivt sätt att förhålla sig till världen. Till en början kan det tyckas omöjligt att problematisera upplevelserna och erfarenheterna i livsvärlden. Det är dock precis detta som den fenomenologiska metoden syftar till. Genom *reduktionen* görs den mentala världen tillgänglig. (Husserl, 1989; Karlsson, 1993)

I den fenomenologiska reduktionen överges den vardagliga naiva och oreflekerande attityden. Avsikten är att beskriva livsvärlden och få access till medvetandets och upplevandets rena fenomen så som de självger sig (Husserl, 1928/1997). Det första steget i reflektionen över *hur* objekt självger sig i och genom medvetandet utgörs av den *eidetiska reduktionen* (Karlsson, 1993). Denna form av reduktion svarar på frågan

¹ Med objekt avses objekt i dess bredaste bemärkelse, alltså natur, kulturella objekt, fysiska föremål, människor, händelser e t c.

om vad det studerade fenomenet har för fundamental struktur. De objekt, i alla dess former, som vår livsvärld består av äger både en *partikularitet* och en *principiell* struktur. Det förra kan sägas vara det som särskiljer två objekt av samma kategori (t ex en småbil från en familjebil). Det senare utgör det definierande kriteriet för vad objektet i grunden är (t ex en bil består av fyra hjul, dörrar, en motor o s v). I vår naturliga attityd tas den principiella strukturen för given. Inom fenomenologin står den istället i fokus. Genom den eidetiska reduktionen granskas gränserna för ett objekts principiella struktur. Genom *imaginativ variation*, d v s ett systematiskt varierande av de parametrar som gör att objektet ifråga uppfattas som just den typen av objekt, kan en rikhaltig analys fås av individens uppfattning och föreställning om objektet. (Karlsson, 1993)

Ytterligare metoder finns till förfogande i den fenomenologiska analysen. Dessa utgörs av den psykologiska, den fenomenologiska och den transcendentala reduktionen. Dessa reduktioner går längre än den eidetiska reduktionen i det att den naturliga attityden kritiskt undersöks m a p den roll som medvetandet har i att ge *mening* och *innebörd* åt livsvärlden. Med hjälp av dessa metoder reduceras objekten i vår livsvärld till den subjektiva innebörd de har för oss. Analysen av medvetandet avslöjar alltså den intentionala karaktären hos medvetandet. (Karlsson, 1993).

Den hittills givna introduktionen till fenomenologi som filosofi och vetenskaplig metod kan nu tyckas avslutad. Det finns dock ett antal villkor eller förutsättningar som måste klarläggas vad gäller utförandet av den fenomenologiska reduktionen. Enligt Husserl får reduktionen aldrig innebära en tolkning, ett tillägg eller en förändring av den upplevelse som självger sig. Reduktionen ska istället bara lyfta upp till ytan det som, mitt i det faktiska levandet, inte är känt p g a att det helt enkelt är förgivettaget (Karlsson, 1993). I generella ordalag blottlägger reduktionen inte bara delar av innehållet och strukturen i våra föreställningar utan ger också en inblick i själva konstitutionsprocessen, d v s *hur* vi skapar och bygger upp komplexa föreställningar. Frågan om avhållsamhet ifråga om tolkning skiljer alltså på ett avgörande sätt fenomenologin från hermeneutiken som ju bygger på just tolkning². För att inte förblindas inför de fenomen som den fenomenologiska reduktionen riktas mot är det avgörande att förhålla sig så fri som möjligt från förutfattade uppfattningar och erfarenheter (Husserl, 1928/1997). Egentligen är det eftersträvansvärt att bara betrakta världen och visa så lite intresse för den som möjligt. Att uppbringa denna avhållsamhet, denna *epoché*, innebär att åsidosätta alla antaganden om en på förhand given värld.

I och med detta är fenomenologins teoretisk fundament nu lagt. I det följande kommer dessa teoriers konsekvenser för det praktiska metodarbetet i studien att behandlas.

² I detta sammanhang bör det noteras att den fenomenologiska metoden MCA – som används i denna studie – innehåller en arbetsfas som kallas just ”tolkning”. Begreppet har dock här en helt annan innebörd.

4 Studiens konkreta fenomenologiska metod

Den fenomenologiska filosofin och vetenskapsteorin utgör en abstraktion sett ur ett praktiska vetenskapliga perspektiv. Utmaningen ligger i att överbrygga distansen mellan filosofi och praktik utan att göra avkall på det som ses som fenomenologins kärna. Begrepp som immanens, självgivenhet, noemat, reduktion och epoché måste alltså kunna omsättas till en konkret operationaliserbar metod. Följande studie bygger på två fenomenologiska arbetsätt med rötter i fenomenologins fundamenta. Den första benämns *Meaning Constitution Analysis* (MCA) – ett stringent och, i Husserls terminologi, rigoröst redskap för analys och tolkning av text. Den andra metoden är en föregångare till MCA. I sitt tillvägagångssätt är denna metod enklare vilket är en fördel vid bearbetning av omfattande textmaterial.

Studien utnyttjar två typer av empiriskt material: självrapporter och intervjuer. En självrapport kan i all korthet beskrivas som ett skriftligt svar, från en av studiens deltagare, på en öppet formulerad fråga (se kapitel 5 för en detaljerad redogörelse). Eftersom studien i flera avseenden är explorativ till sin karaktär är det utomordentligt viktigt att lägga grunden så stabil som möjligt för fortsatt forskning. Fenomenologins betoning på rigorositet harmonierar här väl med denna forskningsambition. Genom att utnyttja MCA för analys av självrapporterna erhålls denna fasta grund samtidigt som studiens första huvudsakliga syfte uppnås.

Med hjälp av den andra metoden - det *förenklade fenomenologiska tillvägagångssättet* – analyseras och tolkas därefter intervjuerna. Denna senare analysfas syftar till att komplettera respektive kontrastera slutsatserna från den första analysfasen. Eftersom intervjumaterialet är rikhaltigt och mer omfattande finns nämligen möjligheter att *ytterligare* kritiskt granska den mosaik av föreställningar och tolkningar som självrapporterna ger. Utöver detta syftar intervjutolkningarna till att uppnå studiens andra syfte, d v s att via intervjuerna finna indikationer på *relationer* mellan olika förgivettagna föreställningar samt att utröna eventuella bevekelsegrunder och annat underliggande material.

För att uppfylla kravet på avhållsamhet (epoché) i analys och tolkning av självrapporterna, så att den stabila och oberoende plattformen kan skapas, är det viktigt att MCA-arbetet genomförs utan störmoment. Kronologiskt sett har därför den första analysfasen avslutats helt och hållet innan intervjutolkningar har påbörjats. Denna arbetsgång inklusive övriga steg i forskningsprocessen beskrivs mer ingående i kapitel 6.

4.1 Meaning Constitution Analysis som metod för tolkning av självrapporter

Följande beskrivning bygger i allt väsentligt på det metodologiska utvecklingsarbete som Sages, R och Johansson, C vid Institutionen för Psykologi vid Lunds universitet har gjort och som författats av Sages, R och Hensfeldt Dahl, P (1999). *Meaning Constitution Analysis* (MCA) är en metod som syftar till att beskriva *innehållet* i de betydelseladdningar som en person gör av ett fenomen, begrepp eller objekt samt de

uttryckssätt som han/hon använder sig av. Resultatet av detta blir en bild av individens alldeles egna tolkningar av exempelvis klimatfrågan, så som den förstås och spontant uttryckts av honom eller henne. I enlighet med Husserls tankegångar om det immanent självgivna utgår MCA helt och hållet från individens egna uttryck och tal precis som de ger sig själva. Metoden utnyttjar alltså text i alla dess former. Föreliggande studie bygger på självrapporter men även nedskrivna intervjuer, samtal och dokument kan analyseras. Den arbetsgång som tillämpats i studien kan beskrivas på nedanstående vis.

1. Till skillnad från flertalet andra kvalitativa metoder inleds *inte* MCA med en första genomläsning av en självrapport. Tvärtom är det viktigt att försöka avstå från att bilda sig en förhandsuppfattning om vad texten innehåller. Analysens första steg är istället att bryta upp textmaterialet i dess minsta *betydelseenheter*. Varje sådan betydelseenhet är ett litet stycke text som innehåller ett budskap, en idé, en föreställning eller något annat avgränsat tankeinnehåll. Exempelvis kan följande påstående betraktas som en betydelseenhet: ”Det är viktigt att skapa verkningsfulla insatser...”. Genom att bryta upp texten på detta sätt minskar risken för okontrollerade tolkningar.
2. Det andra steget i analysen består i att klassificera *modaliteterna* för varje betydelseenhet. Med detta menas att studera *hur* personen ifråga uttrycker sig, dvs vilka attityder och förhållningssätt som han eller hon har i förhållande till det som han eller hon säger. Att studera modaliteter innebär att studera exempelvis hur säkert eller sannolikt någonting uttrycks, vilka känslor av positiv eller negativ art som personen lägger i ett budskap, eller i vilken tidsform som någonting beskrivs. Dessa är alla modaliteter vilka med hjälp av MCA kan grupperas i olika underkategorier.
3. Som tredje steg i analysen bryts varje betydelseenhet ner i sina *partiella intentioner*. En partiell intention är ett sorts påstående som ramar in ett underliggande antagande som individen gör när han eller hon säger något. Genom att sammanställa dessa partiella intentioner erhålls en komplett bild över alla de antaganden vilka bygger upp ett budskap eller en föreställning. Ovan nämnda betydelseenhet kan således spaltas upp i följande partiella intentioner: ”insatser finns”, ”insatser kan vara verkningsfulla” samt ”insatser kan skapas”.
4. MCA-metodens fjärde steg innebär ett sista uppstyckande av texten. Varje partiell intention splittras nu upp i en *entitet* och flera *predikat*. Entiteten är det centrala begrepp eller huvudord kring vilket betydelsen i den partiella intentionen kretsar. Ett predikat är ett påstående som framhäver den precisa innebörd eller betydelse som personen ifråga lägger i just den aktuella entiteten. Som exempel kan den sista av de ovanstående partiella intentioner delas upp i entiteten ”insatser” med respektive predikat ”som kan skapas”.

Dessa fyra analysmoment genomförs för samtliga självrapporter som ingår i studien. Med hjälp av en datorbaserad version av MCA (även den utvecklade av Sages, R och Johansson, C) underlättas arbetet påtagligt. I och med avslutandet av detta steg är också analysen till ända. Det som återstår är tolkningen av det tillgängliga materialet från varje självrapport.

5. Det femte steget består i en tolkning av alla de modaliteter som ingår i självrapporten. Genom att summera antalet identifierade modaliteter för varje kategori skapas ett deskriptivt statistiskt underlag där medelvärden och de mest frekventa modaliteterna framgår.
6. Det sjätte och avslutande steget i tolkningen innebär ett sammanfogande av modaliteter, entiteter och predikat. Tillsammans skapar detta en bild av den *fulla betydelsestrukturen* – det *kompletta noemat* enligt Husserls terminologi. Denna struktur beskriver alltså det för studien avsedda objektet, t ex ”klimatfrågan”, så som personen ifråga själv tolkar och föreställer sig det. Resultatet av MCA kan alltså ses som upptäckter och avslöjanden av *antaganden*, d v s allt det som individen tar för givet och betraktar som självklara teser.

Eftersom studien syftar till att kartlägga eventuella *gemensamma* innebördskonstruktion hos industriföreträdarna måste tolkningen av modaliteter och det kompletta noemat lyftas från individnivå till gruppnivå. Att genomföra denna generalisering – denna tolkning på överindividuell nivå – förutsätter en omsorgsfull analys av varje individs subjektiva föreställningsvärld (Husserl, 1928/97). Med denna utgångspunkt kan sedan likheter och skillnader studeras för gruppen som helhet. Föreliggande studie utvidgar därmed den ovan beskrivna arbetsgången med ytterligare tolkningssteg. Modalitetstolkningen (steg 5) och dess statistik agregeras således för *samtliga* självrapporter. Utav detta material kan slutsatser dras vad gäller de mest frekventa uttrycksätten för gruppen. Likaså utökas steg 6 till att omfatta en tolkning av de kollektiva och av flera personer delade betydelsestrukturen. Även påtagliga avvikelser, antingen då en person avviker från gruppens tendens eller då gruppen splittras i tydliga delar, studeras. Två viktiga frågor återstår dock att besvara. Den ena handlar om vilka kriterier som används för att bedöma vad som är gemensamt för gruppen. Den andra handlar om vilka entiteter, med alla dess tillhörande subjektiva innebörder, som skall utgöra studiens fokus. I det följande kommer detta att utredas.

4.2 Val av relevanta entiteter

En av fenomenologins grundläggande tankar är att medvetandet alltid är riktat mot något objekt. Föreställningar, upplevelser, antaganden o s v avser alltså alltid *någoting*, vare sig detta någonting utgörs av ett föremål, en händelse, en situation, ett fenomen, en tanke eller annat objekt. Fenomenologisk reduktion och därmed också MCA koncentreras inte till objektet som sådana, utan istället till ett skärskådande av de *betydelseladdningar* som en individ investerar i det specifika objektet. Likväl är det avgörande att välja ut de objekt som ska omfattas av den fenomenologiska tolkningen. Rent praktiskt har detta nämligen inflytande på vad som blir studiens tillämpade inriktning. Är det de medverkande personernas föreställningar om begreppen ”växthuseffekt”, ”klimatfrågan” och ”global uppvärmning” som denna explorativa studie skall inriktas mot eller vilka objekt är relevanta?

När samtliga självrapporter är analyserade finns en förteckning på hundratals olika entiteter och predikat. Några av dessa måste väljas ut och tolkas. Sett ur ett fenomenologiskt perspektiv innebär selektionsförfarandet ett dilemma för forskaren. De nyckelord eller entiteter som nämns i självrapporterna är subjektivt betydelseladdade och värderade. Om *jag* som utomstående forskare bedömer ett par entiteter som mer

intressanta än andra kommer jag obönhörligen att styra den bild som syftar till att återge personernas betydelsestrukturer. Detta är i sin tur inte förenligt med epoché – principen om att förhålla sig så avståndstagande och värderingsfri som möjligt gentemot det studerade. Lösningen på detta dilemma ligger i att välja ut de entiteter som gruppen av individer *oftast och helt spontant* omnämner i självrapporterna. Detta ligger samtidigt helt i linje med fenomenologins betoning på det immanenta och självgivna. Resultatet blir att tolkningen koncentreras till de entiteter som personerna själva har ansett vara centrala för att besvara den ursprungliga frågeställningen.

Alla entiteter i samtliga självrapporter summeras således varefter de mest frekventa entiteterna väljs ut. Av praktiska skäl måste en gräns dras för hur många entiteter som kan ingå. I denna studie har de entiteter som förekommer i minst *hälften* av självrapporterna valts ut. De utvalda entiteterna kan i flera fall anses vara synonyma eller kan på ett annat övertygande sätt sammanföras rent innebördsmässigt. Under en tematisk rubrik har därför ett eller flera av de oftast förekommande entiteterna kunnat sorteras. Sammanlagt 10 teman har på så sätt kunnat identifieras (se Appendix 2). Dessa teman med respektive entiteter har, som snart skall framgå, även kommit att styra tolkningen av intervjuerna.

Av de två frågor som inledde detta avsnitt återstår en att besvara, nämligen den som handlar om hur en bedömning ska kunna göras av vad som utgör gemensamma betydelsestrukturer för gruppen. Svaret ligger i det som redan har sagts. De tematiskt rubricerade grupperna av synonyma entiteter innehåller de entiteter som ju minst hälften av personerna i gruppen har nämnt. Därmed finns en grund utifrån vilken gemensamma drag kan kartläggas.

4.3 Förenklad fenomenologisk metod för tolkning av intervjuer

Flera upphovsmakare finns till den *förenklade fenomenologiska metod* som används i denna studie. I huvudsak baseras dock nedanstående redogörelse på Birgerstams version (Birgerstam, P, 1999). Som angivits tidigare syftar intervjuanalysen bl a till en förståelse av relationer och hierarkier mellan olika till synes självklara föreställningar. Med andra ord omfattar analysen ett kartläggande av större sammanhang och tendenser i materialet. Den förenklade fenomenologiska metoden erbjuder här en blandning mellan ett rationellt och ett intuitivt baserat tillvägagångssätt. Intuitionen ger, i jämförelse med strikt och kontrollerad rationalitet, större möjligheter att påträffa de övergripande mönster och helheter som efterforskas. I konkreta termer kan metodens arbetsgång beskrivas enligt följande (resultaten presenteras i Appendix 3):

1. Varje intervju styckas upp i ett stort antal *betydelseenheter* som alltså ramar in ett budskap, en idé eller annat avgränsat tankeinnehåll. Betydelseenheterna omfattar vanligen större textavsnitt än vad som är fallet i självrapporterna. Budskapen tenderar därför att vara mer mångtydiga och innehållsrika. Varje betydelseenhet numreras.

2. Den centrala innebörden renodlas i var och en av betydelseenheterna. De större textavsnitten genomgår således en minskning i omfattning och alla oväsentligheter skalas av. Vad som återstår är ett koncentrerat *kärnbudskap*. För att denna minskning i ordmängd inte skall leda till en förvrängning av den ursprungliga innebörden behålls så mycket som möjligt av exakta ordval och formuleringar.
3. Kärnbudskapen genomgår nu en sorteringsprocess utifrån de 10 teman som identifierades i analysen av självrapporter. Den entitet, d v s det nyckelbegrepp, som finns i varje budskap jämförs med de entiteter som ingår i respektive tema. På detta sätt inordnas kärnbudskap under de olika temana. Vissa kärnbudskap berör dock inte ett enda av de 10 ursprungliga temana. Dessa återstående budskap bildar en rest.

I och med dessa tre arbetssteg övergår analysen till ett separat hanterande av tema 1-10 respektive de kärnbudskap som återstår.

- a) Tema 1-10 innehåller nu mängder av kärnbudskap vilka preciserar, utvecklar och förtydligar intervjupersonernas tolkningar av entiteterna ifråga. Detta material analyseras noggrant med avseende på gemensamma och för personerna delade föreställningar och betydelsestrukturer. Intressanta avvikelser från grupptendenser noteras. Avslutningsvis ställs slutsatserna från intervjuanalysen mot slutsatserna från självrapporterna.
- a) Restgruppen av kärnbudskap genomläses i sin helhet. Budskapen sammanförs under en mängd nyskapade kategorier beroende på hur de naturligt upplevs höra samman. Allteftersom detta sorteringsarbete fortskrider konstrueras nya kategorier medan andra slås samman eller helt upphör. Sammanfogning av kärnbudskap grundas alltså på både rationalitet och intuition. Resultatet blir ett drygt tiotal nya teman.
- b) De nya teman som flest intervjupersoner berör väljs ut för den avslutande analysen. Sammanlagt fyra teman tillkommer på så sätt.
- c) Avslutningsvis analyseras dessa nya teman, nr 11-14, utifrån gemensamma föreställningar och betydelsestrukturer. De intuitiva inslagen i metoden gör det möjligt att betona helhetsdrag i varje tema, sekvenser av resonemang m m.

5 Studieobjekt, deltagare och empiriskt material

Den specifika grupp som valts till studieobjekt består av 28 personer, alla med anknytning till den svenska industrin. Samtliga personer var formellt knutna till f d Industriförbundet såsom medlemmar i två kommittéer, nämligen *Klimatreferensgruppen* och *Klimatpoolen*. Klimatreferensgruppen hade till uppgift att formulera förbundets policy vad gäller klimatfrågan samt representera den svenska basindustrin i detta arbete. Klimatpoolen hade till uppgift att fortlöpande följa händelseutvecklingen samt rent operativt tillvarata industrins intressen i klimatfrågan. Tillsammans engagerade dessa kommittéer ett stort antal av industrins experter. Kort efter det att studien genomfördes skedde ett samgående mellan Industriförbundet och Sveriges Arbetsgivareföreningen (SAF). Den nybildade organisationen går under namnet Svenskt näringsliv. För enkelhetens skull används dock begreppet ”de svenska industriföreträdarna” som en samlad benämning på deltagarna i denna studie.

Kommittéernas medlemmar var anställda och yrkesverksamma vid antingen någon branschföreningen, något affärsdrivande företag eller f d Industriförbundet. 13 personer representerade sammanlagt 9 olika branschföreningar. 10 personer representerade 9 affärsdrivande företag. Resterande 5 personer var anställda på Industriförbundet. Av de 28 personer som ingår i samplet var 10 personer direktörer till sin befattning. Resterande 18 personer var chefer eller tjänstemän. Sammanlagt 3 personer var kvinnor. Geografiskt representeras samplet av personer från Kiruna till Malmö, dock med tyngdpunkten lagd i Stockholm där 20 personer arbetade.

5.1 Intervjuer

Som nämnts tidigare består studiens empiriska material av intervjuer och självrapporter. Sammanlagt sex personer har intervjuats. Den teknik som används för urvalet av intervjupersoner har syftat till *maximal variation* (Maykut, P & Morehouse, R, 1994). Med detta menas att deltagarna väljs så att de förväntas representera ytterligheter ifråga om det fenomen som studeras. I föreliggande studie har det varit svårt att på förhand peka ut specifika faktorer som har betydelse för individers olika föreställningar om klimatfrågan. Istället har så stor spridning som möjligt eftersträvats vad gäller intervjupersonernas kön (en kvinna och fem män), befattning (två direktörer och fyra chefer/tjänstemän), branschtillhörighet (fyra personer från fyra olika branscher och två personer utan specifik branschtillhörighet) samt organisationstillhörighet (tre personer verksamma inom tre branschföreningar, två personer verksamma inom Industriförbundet och en person verksam inom ett affärsdrivande företag). Med en maximal variation minskar risken för att de utvalda personerna råkar vara just de som har en samstämmig uppfattning i klimatfrågan. Därmed reduceras även risken för överdrivna tolkningar och slutsatser vad gäller gemensamma drag för gruppen. Motivet till att överhuvudtaget frånga den gängse principen om randomiserad selektion av deltagare är att enstaka fenomenologiska studier inte primärt syftar till uppnå generaliserbara resultat. Generaliserbarhet är både eftersträvansvärt och möjligt men kräver ofta omfattande studier.

Samtliga intervjuer genomfördes i Stockholm. Intervjuerna tog mellan 1 och 1½ h. Varje intervju spelades in på band och transkriberades ordagrant direkt därefter. Varje intervjuperson informerades om att såväl samtalet som det avskrivna materialet skulle hållas anonymt. Till sin karaktär var intervjuerna *semi-strukturerade*, d v s ett på förhand

konstruerat batteri av frågor användes som *vägledning* (Smith, J, 1996). Frågorna ställdes till alla personer som intervjuades, men turordningen varierades. En betydande majoritet av de frågor som ställdes improviserades dock fram utifrån vad intervjupersonen talade om. På så sätt kom intervjuerna att successivt fokusera och från olika vinklar belysa ett begränsat antal teman. Intervjuschemat framgår av Appendix 5.

5.2 Självrapporter

De personer som deltog i studien genom att författa självrapporter intervjuades *inte*. Av de 22 personer som kontaktades svarade 10 personer (svarsfrekvens 43%). Sammantaget innebär det att 16 av samplets 28 personer kom att delta i studien på ett eller annat vis. En och samma fråga ställdes till de som uppmanades att skriva självrapporter. Denna fenomenologiska fråga är noga utvald för att stimulera till spontanitet och associationer samt ge utrymme för egna reflektioner och känslor. Principen är att personen ifråga skall kunna uttrycka sig så fritt som möjligt angående ett ämne som har relevans för studien. Frågan löd:

Kan Du berätta vad Du anser vara de viktigaste och mest angelägna faktorerna att ta hänsyn till i samband med beslut om framtida klimatstrategier samt resonera kring vad det är som får Dig att tänka och känna så?

Frågeställningen, jämte följebrev och frankerat svarskuvert, skickades per post (se Appendix 4 för en kopia av brevet). Proceduren genomfördes på ett sätt som garanterade personerna anonymitet. En person undertecknade sin självrapport men i övrigt är det omöjligt att veta vilka av de 23 personerna som svarade. Omfattningen på självrapporterna varierade från 70 ord till 739. Totalt innehöll rapporterna drygt 2800 ord, motsvarande 5 A4 sidor.

6 Forskningsprocessen

För att kunna bedöma kvaliteten på fenomenologisk forskning är det väsentligt att känna till forskningsprocessen. Den process som genomgått från studiens initiering till dess slutförande kan beskrivas i följande moment: förarbete, datainsamling, analys, tolkning och teoretisering.

1. Förarbete

Studien om de svenska industriföreträdarna och klimatfrågan är en konkretisering av tankegångar som formades för ett antal år sedan. Utifrån studier i maskinteknik med inriktning mot värme- och kraftteknik, erfarenheter från utrednings- och konsultuppdrag om miljöledningssystem samt studier i psykologi, sociologi och organisationslära har de tre elementen teknik, miljö- och utvecklingsfrågor samt beteendevetenskap syntetiserats. Resultatet är ett brett och något diffust beskrivet intresse för socialt konstruerade föreställningar och i vid bemärkelse kulturella aspekter på *hållbarhet*, i synnerhet med fokusering mot klimatfrågan och med tillämpning inom teknikintensiva sektorer. Under våren 2000 började en konkret forskningsfråga ta form. I april månad kontaktades Industriförbundet och ett preliminärt klartecken gavs då av Richard Almgren (ansvarig för miljöfrågor). I mitten av oktober arrangerades ett möte med både Richard Almgren och Industriförbundets expert på energi- och klimatfrågor, Bo Diczfalusy, då studien diskuterades. Värdefulla synpunkter gavs då också på valet av studieobjekt vilket kom att förändra upplägget för studien.

2. Datainsamling

I slutet av oktober skickades ett första informationsbrev ut till samtliga 28 deltagare. I anslutning till detta skickade även Industriförbundet ut ett informationsbrev per e-post som klargjorde att studien var förankrad och välkommen inom förbundet. I början av november kontaktades ett antal personer per telefon för intervjuer. Samtliga personer som kontaktades tackade ja. Intervjuerna genomfördes i två omgångar och i flera fall skedde detta på personens respektive arbetsplats. När samtliga intervjuer var gjorda kontaktades de resterande 22 personerna per telefon. Idén med självrapporter presenterades och ett muntligt klartecken erhöles från samtliga personer. Efter varje samtal postades den fenomenologiska frågan inklusive följebrev och frankerat kuvert till personen. Ingen av studiens sammanlagt 16 deltagare erhöles något arvode. Under november kontaktades även Bo Diczfalusy på Industriförbundet vid ett par tillfällen, för praktiska frågor samt för en redogörelse om det aktuella läget.

3. Analys och tolkning

Intervjuerna och självrapporterna transkriberades ordagrant. Analysen inleddes genom en MCA av samtliga 10 självrapporter. Även tolkningen av självrapporterna slutfördes innan intervjuerna överhuvudtaget började att bearbetas. Självrapporterna tolkades först m a p modaliteter. Därefter genomfördes den mer omfattande tolkningen av gemensamma föreställningar och betydelsestrukturer. Genom att vänta med analys och tolkning av intervjuer reducerades risken för den mer stringenta MCA-fasen skulle påverkas negativt av förutfattade idéer. Till slut syntetiserades och sammanfattades de olika tolkningarna.

4. Teoretisering

När all tolkning av empiriskt material var helt avslutad och nerskriven påbörjades arbetet med att knyta befintlig teori till studiens rena empiriska resultat. Som framgår av del D utnyttjades

ett antal befintliga teoribildningar för att fördjupa analysen och vaska fram empiriskt grundade resultat av mer allmängiltig karaktär.

B

BAKGRUND

7 Det internationella samfundets syn på global uppvärmning och klimatförändring

Problematiken kring ett förändrat globalt klimat handlar, enligt den officiella vetenskapliga bedömningen, om hur människan, genom sina levnadsvanor och beteenden, kan komma att förstärka planetens naturliga växthuseffekt och därigenom förändra fundamentala biogeokemiska klimat- och vädersystem. Redan i denna kort hållna beskrivning av klimatfrågan framgår dess flerdimensionella karaktär. Det förändrade klimatet och studiet av detta har inte bara en naturvetenskaplig sida, som Svante Arrhenius påvisade genom banbrytande forskning i slutet av 1800-talet, utan även en samhälls- och humanvetenskaplig sida med tydliga social- och beteendevetenskapliga inslag.

I följande kapitel kommer klimatfrågans naturvetenskapliga respektive politiska, ekonomiska och sociala aspekter att introduceras. Redogörelsen inriktas på hur det internationella forskarsamhället tolkar och ser klimatfrågan. Med detta upplägg syftar kapitlet till att ge en grund till förståelse av vad det är för fråga kring vilken människor skapar subjektiva föreställningar, antaganden och andra mentala konstruktioner. Det framgår här att klimatfrågan egentligen inte är *en* utan flera, närmare bestämt ett oräkneligt antal representerandes olika individuella tolkningar. En introduktion till klimatfrågan måste därför tydliggöra ur vilket eller vems perspektiv beskrivningen görs. Följande kapitel bygger på främst nationella och internationella officiella rapporter. Framställningen avser att ge en balanserad och rättvis återspeglning av den officiella analysen samt tillhörande slutsatser kring klimatförändring. Därmed har alternativa perspektiv utelämnats. Som läsare bör man notera att forsknings- och utredningsprocesser inom parlamentariska kommittéer och internationella forskningspaneler alltid innehåller eller utsätts för politiska tryck. Slutsatser och förslag av främst politisk, ekonomisk och samhällelig karaktär behöver alltså inte nödvändigtvis spegla en förutsättningslös analys av sakernas tillstånd. När mycket står på spel ställs ofta rimlighet mot riktighet.

7.1 Det internationella och nationella arbetet med klimatfrågan

Det internationella forskarsamhällets arbete med klimatfrågan fick sin officiella start 1988 när FN och *World Meteorological Organization* (WMO) tog ett gemensamt initiativ till bildandet av *Intergovernmental Panel on Climate Change* (IPCC). Denna mellanstatliga organisation gavs som huvudsaklig uppgift att bedöma dels aktuell vetenskaplig information om klimatförändring och dels de miljömässiga och socioekonomiska effekterna av en eventuell klimatförändring. Därtill skulle panelen formulera förslag till åtgärdsstrategier. (IPCC, 1996a)

IPCC är organiserat på ett sätt som syftar till att skapa stor öppenhet och internationell representativitet. IPCCs vetenskapliga arbete och publikationer bygger på en omfattande förankrings- och valideringsprocess i vilken forskare från stora delar av världen deltar. År 1990 presenterade IPCC sin första vetenskapliga bedömning. Under 1996 publicerades ytterligare en och våren 2001 utgavs den tredje rapporten där de senaste årens intensiva forskningsarbete kring klimatproblematiken finns samlat. (IPCC, 2001; Klimatkommittén, 2000)

Det vetenskapliga arbete som har koordinerats och genomförts av IPCC har på ett avgörande sätt legat till grund för det politiska arbetet med klimatfrågan. Den första globala överenskommelsen träffades i samband med FN:s konferens om miljö- och utvecklingsfrågor i Rio de Janeiro år 1992. Den internationella klimatkonvention, *Framework Convention for Climate Change* (FCCC), undertecknades då av drygt 160 länder. I klimatkonventionen finns såväl kort- som långsiktiga målsättningar vad gäller klimatpåverkan.³

Klimatkonventionen har följts upp med ett antal förhandlingskonferenser, s k *Conference of the Parties* (COP), vilka har syftat till att konkretisera intentionerna i klimatkonventionen och formulera bindande åtaganden. Vid det tredje partsmötet i Kyoto 1997 vanns en överenskommelse om kvantifierade åtaganden om utsläppsreduktion för i-länderna. Detta s k *Kyotoprotokoll* kommer förmodligen att ratificeras under 2003.

De internationella politiska processerna har även följt upp på nationellt plan. Den svenska regeringen lät 1998 tillsätta en parlamentarisk utredning med uppgift att presentera förslag till en samlad svensk klimatstrategi och ett åtgärdsprogram. Denna *Klimatkommitté* slutförde sitt uppdrag i april 2000.

7.2 Växthuseffekt och klimatförändring ur ett naturvetenskapligt perspektiv

Den globala uppvärmningen är en mekanism som möjliggör att den inkommande strålningen från solen balanseras av den från jorden utgående termiska strålningen varvid klimatförhållandena hålls stabila. Av avgörande betydelse för klimatsystemets funktion är de atmosfäriska växthusgaserna. Dessa har förmågan att reflektera jordens termiska strålning så att jordytan hålls varmare än den annars skulle vara. Denna naturliga växthuseffekt är inte konstant sett över längre tidsperspektiv men dock tillräckligt stabil för att erbjuda livsbetingelser för planetens växt- och djurliv.

Det som händer vid mänskliga aktiviteter, såsom avskogning och förbränning av fossila bränslen, är att koncentrationen av bl a koldioxid ökar i atmosfären, vilket i sin tur förstärker den naturliga växthuseffekten. Samtidigt finns det naturliga motbalanserande processer som avlägsnar koldioxid från atmosfären. Dessa s k sänkor utgörs av bl a skogar och hav vilka ackumulerar koldioxid i biomassa, jord, sediment m m. Om de antropogena utsläppen är större än upptagen intar på lång sikt det globala uppvärmningssystemet ett nytt jämviktsläge vid en högre temperaturnivå. (Houghton, 1997)

7.2.1 Det aktuella kunskapsläget vad gäller förhöjd växthuseffekt och klimatförändring

Ur ett naturvetenskapligt perspektiv inrymmer klimatfrågan åtminstone två grundläggande forskningsproblem. Det första handlar om huruvida förändringar i växthuseffekt och global uppvärmning faktiskt kan konstateras. Det andra handlar om huruvida en eventuell klimatförändring kan härledas, på ett avgörande sätt, till mänskliga aktiviteter.

³ Se bl a <http://www.unfccc.de/> 2001-02-21

IPCC menar sig kunna fastlägga ett antal fakta om tillståndet vad gäller växthuseffekt och klimatförändring:

- De atmosfäriska koncentrationerna av CO₂, CH₄ och N₂O har, sedan den industriella utvecklingens början på 1750-talet, ökat med 31%, 151% respektive 17%.⁴ Koldioxidkoncentrationen i atmosfären har ökat från 280 ppm i den förindustriella eran till dagens 358 ppm (år 1994).
- Den globala genomsnittliga lufttemperaturen vid jordytan har ökat med ca 0,6 grader C sedan mitten av 1800-talet och den globala havsnivån har stigit med mellan 10 och 25 cm under de senaste 100 åren. De senaste åren har varit bland de varmaste sedan 1860 då mätningar påbörjades.
- På regional nivå finns det klara belägg för att extrema förändringar i väder har skett, d v s tydliga klimatvariationer.
- Koncentrationer av svavelaerosoler och rökgaser, vilka uppkommer vid förbränning av fossila bränslen och biobränsleförbränning, har en tendens att kyla ner atmosfären. På grund av trögheten i klimatsystemen och den kylningseffekt som aerosolerna ger döljs delvis den potentiella klimatförändringen. (IPCC, 2001; Bolin, 1997)

Den andra avgörande forskningsfrågan handlar om huruvida de ovan nämnda iakttagelserna av förändrat klimat kan härledas till mänskliga aktiviteter eller om de kan förklaras av naturliga variationer. Det har gjorts flera vetenskapliga försök att särskilja den naturliga variationen från den variation som induceras av människan. I sin andra rapport (1996a) skrev IPCC att det var svårt att kvantifiera den mänskliga påverkan på den globala klimatet. IPCC ansåg dock att det fanns så pass omfattande vetenskapliga belägg att man kunde hävda en "urskiljbar mänsklig påverkan på det globala klimatet". I sin senaste rapport (2001) går IPCC något längre. När hänsyn har tagits till de stora osäkerhetsfaktorer som finns menar IPCC ändå det mesta av den globala uppvärmning som observerats under de senaste 50 åren troligen har orsakats av en ökad koncentration av växthusgaser.

Den förändring som en majoritet av det vetenskapliga samfundet säger sig kunna observera kan i huvudsak härledas till människans användning av fossila bränslen för transporter, uppvärmning och elförsörjning. Förbränning av olja, kol och naturgas medför utsläpp av koldioxid. Även avskogning och förändrad markanvändning är andra viktiga antropogena förklaringar bakom den observerade förändringen av växthuseffekten. IPCC uppskattar att om koldioxidutsläppen bibehålls på 1994 års nivå kommer detta leda till en närapå konstant ökningstakt av de atmosfäriska koncentrationerna för åtminstone två sekel framöver. Vid slutet av det 21:a århundradet skulle koncentrationen vara omkring 500 ppm, vilket motsvarar en dubbling av den förindustriella nivån. (Klimatkommittén, 2000; IPCC, 1996a)

7.2.2 Projektioner av framtida utsläpp och osäkerhetsmoment däri

Parallellt med studiet av historiska händelser och det dagsaktuella tillståndet har IPCC även låtit utveckla ett antal scenario för framtida utsläpp av växthusgaser och aerosoler.

Dessa klimatmodelleringar visar på en höjning av den globala lufttemperaturen vid ytan med mellan 1,4 och 5,8 grader C under åren fram till 2100. En global temperaturförhöjning berör självfallet en mängd biologiska, kemiska och meteorologiska system och funktioner, däribland världshaven. IPCC beräknar exempelvis att havsytan, p g a vattnets utvidgning och

⁴ I Kyotoprotokollet upptas sex gaser som väsentliga för den förhöjda växthuseffekten och därmed för de åtgärder som ska vidtas. Till dessa räknas koldioxid (CO₂), metan (CH₄), dikväveoxid (N₂O), flourkolväten, perflourklorväten samt svavelhexafluorid.

polarismältning, kommer att höjas med mellan 9 och 88 cm till år 2100 relativt 1990 års nivå. Oavsett vilket av dessa scenario som inträffar menar IPCC att den genomsnittliga uppvärmningshastigheten troligen är större nu än den någonsin varit under de senaste 10000 åren. På grund av trögheter i oceanernas värmeupptag beräknas endast 50-90% av den slutliga balanserade temperaturnivån ha infallit under år 2100. Detta innebär att temperaturen skulle fortsätta att stiga efter 2100 även om utsläppen stabiliserades. (IPCC, 2001)

Dessa projiceringar av framtida händelseförlopp samt hela det vetenskapliga arbetet med att förstå klimatförändring är samtidigt förenat med avsevärda vetenskapliga svårigheter. Klimatförändring är som fenomen mycket komplext. De osäkerhetsfaktorer som forskare har tagit hänsyn till inbegriper bl a att:

- det finns ett flertal växthuspåverkande gaser och aerosoler,
- fördröjningen mellan effekt och utsläpp kan vara lång,
- stora regionala variationer förekommer,
- det finns en risk för irreversibla skador,
- klimatsystemen ofta är mycket trögrörliga men att det kan finnas icke-linjära samband, dvs en risk för snabba klimatförändringsförlopp. (IPCC, 1996a & 1996b)

7.3 Konsekvenser av ett förändrat klimat

Ett förändrat klimatsystem får effekter på såväl biosfären som människan och hennes samhällen. För att ge en bild av detta, om än konstruerad på osäkra grunder, har IPCC genomfört ett antal simuleringar av framtida förändringar i väder och klimat. Även de socioekonomiska konsekvenserna av en förstärkt växthuseffekt har belysts inom ramen för IPCCs vetenskapliga arbete. Det bör noteras att en klimatförändring både kan få negativa och positiva effekter, sett ur ett strikt antropocentriskt perspektiv. För Sveriges del kan det mycket väl vara så att de samhälleliga och ekonomiska konsekvenserna av en klimatförändring innebär fördelar.

Skador respektive positiva effekter/fördelar av en klimatförändring beror i stor grad på hur förekomsten av extrema väderhändelser kommer att se ut. Främst är det förändringar i frekvens, intensitet och lokalisering av torka, stormar, frost, översvämningar etc som är av intresse (Houghton, 1997). Detta är teoretiskt den naturliga följderna av en ökad genomsnittlig temperatur vilket leder till intensifiering av den naturliga hydrologiska cykeln. IPCC nämner ett par förändringar av generell karaktär; fler extremt varma dagar, ökad nederbörd, allvarligare torka i vissa regioner medan andra regioner får mildare torka samt en risk för negativa konsekvenser på växt- och djurliv om klimatet förändras snabbt. Vidare varnar IPCC för att en höjd havsnivå kan medföra en ökad risk för att mindre öar och kustregioner kan utsättas för skada genom översvämningar och orkaner. (IPCC, 2001 & 1996a)

Sammantaget är dock slutsatsen att det i dagsläget inte går att, med någon precision, avgöra vilka effekter en antropogent orsakad klimatförändring kan få. Det är inte heller möjligt att avgöra när eventuella förändringar kan komma att inträffa. (Bolin, 1997)

7.3.1 Bedömningar av klimatförändringens ekonomiska och samhällsliga konsekvenser

De ekonomiska, socio-kulturella och politiskt-administrativa konsekvenser som följer av förändringar i de biogeokemiska systemen kan beskrivas utifrån en tidsdimension och en rumslig dimension. Den förra handlar om att framtida generationer med stor sannolikhet kan komma att påverkas, exempelvis i form av ökade kostnader. Den senare handlar om att vissa geografiska regioner kan komma att drabbas negativt eller positivt relativt andra regioner. IPCC har i huvudsak koncentrerat sina analyser till klimatförändringens ekonomiska konsekvenser. Få eller inga utlåtanden görs om hur samhället och människan i övrigt kan påverkas. En förklaring till detta kan vara de långa, indirekta och ofta svårbegripbara orsaksförhållanden som råder mellan samt inom å en sidan biotiska och fysiska system och å andra sidan socio-kulturella och politiskt-administrativa system. Självfallet är det så att alla typer av konsekvensstudier innehåller betydande brister eftersom den naturvetenskapliga förståelsen av fenomenet ifråga också är behäftad med osäkerheter.

I ett försök att trots allt göra någon form av helhetsbedömning kring växthusproblemet skriver dock den svenska Klimatkommittén att, om inga åtgärder vidtas för att hejda den förstärkta växthuseffekten, kommer detta "med stor sannolikhet att medför allvarliga sociala, ekonomiska och ekologiska konsekvenser" (Klimatkommittén, 2000). IPCC gör vissa preciseringar vad gäller de regionala eller kontinentala skillnaderna i konsekvenser. Det finns en risk att allvarligare stormar och översvämningar på allvar kan äventyra existensen för vissa mindre öar och låglänta kustregioner. En klimatförändring kan även orsaka ökenutbredning och torka, vilket i sin tur kan orsaka migration och konflikter liksom svält och sjukdom i dess spår (IPCC, 2001 & 1996b). Uppenbarligen finns det stater och regioner vars levnadsvillkor kan komma att försämrats. Som nämnts tidigare kan de geografiska variationerna även leda till förbättrade sociala, ekonomiska och kulturella förhållanden i andra regioner. Exempelvis indikerar analyser att klimatförändringarna inte kommer att få lika allvarliga konsekvenser för Sverige som för andra delar av världen.

Det finns en mängd ekonomiska värderingsinstrument som IPCC har använt för att erbjuda vägledning i beslutsfattande. Beräkningarna varierar mycket vilket beror på olika antaganden om t ex omfattningen på energieffektiviseringar. Kostnaderna för att stabilisera de atmosfäriska koncentrationer av växthusgaser är till avgörande del beroende på hur tidsschemat ser ut för utsläppsreduktionen. Strikt ekonomiskt betyder detta att den ekonomiska risken av snabba åtgärder idag måste ställas mot motsvarande risk för att fördröja nödvändiga åtgärder. I detta perspektiv är i synnerhet infrastrukturella investeringar av mycket stor betydelse eftersom de tenderar att för lång tid framöver fixera beteendemönster (och därmed utsläpp) via transportsystem, energisystem, boendemönster m m. (IPCC, 1996b)

7.3.2 Klimatfrågans etiska aspekter

IPCC lyfter fram rättvisa som en aspekt att ta hänsyn till i samband med beslut om åtgärder på klimatområdet. Rättvisa inbegriper enligt IPCC såväl en procedurrell som en konsekventiell aspekt. Den förra handlar om rättvisa i hur beslut fattas, må de vara internationella eller nationella, och den senare handlar om effekterna eller resultaten, d v s hur kostnaderna för skada, anpassning och minskning av klimatpåverkan ska fördelas. Till skillnad från många andra problem av global karaktär menar IPCC dessutom att klimatfrågan ställer världssamfundet inför en intergenerationell ansvarsaspekt av ett aldrig tidigare skådat slag. (IPCC, 1996b)

7.4 Strategier och åtgärder relaterade till klimatproblematiken

Analyserna av klimatförändring som naturvetenskapligt fenomen samt dess olika orsaker och konsekvenser har även kompletterats med slutsatser i form av förslag till målsättningar, beslutskriterier och konkreta åtgärder. Rent principiellt presenterar IPCC två strategier för att hantera klimatförändringar, nämligen åtgärder som är inriktade på att *anpassa* samhället för klimatförändringar och åtgärder som handlar om att *minska* utsläpp av växthusgaser och därmed lindra växthuseffekten. Parallellt med detta rekommenderar IPCC fortsatt forskning om dels ny energiförsörjning samt tekniker för energihushållning och dels forskning om konsekvenser av en klimatförändring. (IPCC, 1996b)

7.4.1 Kriterier för bedömning av lämplig klimatpolitik

Det finns en mängd olika kriterier att beakta vid internationella och nationella beslut beträffande klimatproblematiken. Till dessa kriterier kan bl a räknas kostnadseffektivitet, miljömåls effektivitet, fördelningsaspekter ur ett rättviseperspektiv inklusive intergenerationella hänsynstaganden, konsistens med andra nationella policys, medborgerlig acceptans och demokratiaspekter. Vad gäller de rent ekonomiska konsekvenserna av en klimatförändring betonar IPCC att både effektivitetsbegreppet och rättvisebegreppet bör beaktas. Effektivitetskravet handlar om att reducera emissioner där kostnaden för att göra detta är som lägst. Rättvisaspekten handlar ur ett ekonomiskt perspektiv om vem som ska betala.

7.4.2 Målsättningar och konkreta åtgärder

Ett antal övergripande och konkret kvantifierade målsättningar vad gäller klimatpåverkan har fastställts för såväl det internationella samfundet som för enskilda stater eller sammanslutningar av stater. Genom Klimatkonventionen har världens länder enats om att koncentrationerna av växthusgaser ska stabiliseras på en nivå som förhindrar allvarlig antropogen påverkan på klimatsystemet. I konventionen nämns dock inte vilken nivå som avses eller vad som menas med allvarlig påverkan. En stabilisering av den atmosfäriska koncentrationen av koldioxid på en nivå kring 400 ppm skulle innebära en närmast omedelbar drastisk reduktion av utsläppen. Det finns dock mycket som talar för att en koldioxidnivå på mellan 400 och 550 ppm utgör en betydligt mer realistisk målsättning (Houghton, 1997). Självfallet medför detta samtidigt en ökad risk för allvarlig klimatpåverkan.

Genom Kyotoprotokollet har konventionens övergripande ambitioner tagit konkret form genom målsättningen att i-länderna ska minska sina utsläpp av växthusgaser från år 1990 med cirka 5% fram till år 2010. Denna föresats medför i praktiken att ökningen av koldioxidkoncentrationen i atmosfären kommer att fortgå i närmast oförändrad takt. Samtidigt utgör protokollet ett första viktigt steg i den långsiktiga internationella processen för att bromsa den globala uppvärmningen. I förhandlingar med övriga medlemsstater inom EU har Sverige därefter, med utgångspunkt i Kyotoprotokollet, erhållit en *utsläppsökning* med 4% fram till perioden 2008-2012 räknat från 1990 års utsläppsnivå. (Klimatkommittén, 2000)

De ovan redovisade internationella överenskommelserna har även en nationell motsvarighet i Sverige genom den av regeringen tillsatta parlamentariska Klimatkommittén. I utredningen föreslås ett antal målsättningar för det framtida svenska arbetet med klimatförändring. Som långsiktig målsättning anges att "utsläppen av växthusgaser för Sverige år 2050 bör minska med cirka 50% jämfört med utsläppen år 1990, för att därefter minska ytterligare". Kommittén menar att Sverige bör verka internationellt för att målet att de sex växthusgaserna

bör stabiliseras på cirka 550 ppm koldioxidekvivalenter⁵ (Klimatkommittén, 2000). Sveriges regering och riksdag har sedermera fattat beslut om att de svenska utsläppen av växthusgaser ska minska med 4 % fram till perioden 2008-2012 räknat från 1990 års utsläppsnivå (Prop 2001/02:55). Detta beslut innebär alltså en tydlig nedjustering av utsläppen i förhållande till den kvot som Sverige har tilldelats.

Arbetet med att bryta ner den ovan nämnda målsättningarna på samhällssektor-, region-, eller organisationsnivå samt konkretisera åtgärder har redan påbörjats. Eftersom koldioxid har en dominerande betydelse som växthusdrivande gas kommer CO₂-frågan och fossilbränsleanvändningen överhuvudtaget att ställas i förgrunden. Enligt många bedömare står det klart att en avgörande förändring i det globala energiförsörjningssystemet måste ske mot mitten av det 20:e århundradet (Bolin, 1997). Mängder av andra kompletterande åtgärder har samtidigt föreslagits såsom koldioxidbeskattning, produktförbud, statliga investeringar, frivilliga överenskommelser, beskogning, energieffektiviseringar m m (IPCC, 1996b)

Även i Kyotoprotokollet behandlas konkreta åtgärder och instrument för utsläppsminskning. I huvudsak lyfts flexibla mekanismer och utnyttjandet av sänkor fram som lämpliga och möjliga alternativ. Med flexibla mekanismer avses möjligheten för ett land att, via genomförande eller finansiering, tillgodoräkna sig ett annat lands utsläppsminskningar. Dessa mekanismer gör alltså att de ursprungliga åtagandena från Kyotoprotokollet kan omfördelas. Syftet med de flexibla mekanismerna är att nå mer kostnadseffektiva lösningar på problemen med koldioxidreduktion. Med sänkor avses utnyttjande av naturliga förråd och reservoarer, t ex skogsekosystemen, för upptag av koldioxid. Användandet och utökandet av olika slags sänkor, genom exempelvis skogsplantering, är alltså åtgärden som också minskar mängden koldioxid i atmosfären, dock inte genom att utsläppen minskar utan genom att upptagen öka. (Klimatkommittén, 2000)

⁵ Koldioxidekvivalenter är ett omräkningstal som används för att räkna om olika växthusgasers påverkan så att de kan jämföras med den växthuseffekt som motsvaras av koldioxid. Exempelvis är metan 21 gånger mer effektiv som klimatpåverkare i förhållande till koldioxid.

8 Svensk industri och klimatfrågan

8.1 Den svenska industrin och dess företrädare

När föreliggande studie inleddes fanns två huvudsakliga samarbetsorganisationer för svensk industri. Dessa var Industriförbundet och Sveriges Arbetsgivareföreningen (SAF). I början av 2001 gick de båda organisationerna samman under namnet Svenskt Näringsliv. Hela studien genomfördes i samverkan med f d Industriförbundet och de företrädare som var formellt knutna till förbundets klimatreferensgrupp respektive klimatpool. Det väsentliga för studien och dess resultat är inte i första hand vilken organisatorisk tillhörighet som deltagarna har haft, utan att de alla har varit väl insatta i den svenska industrins villkor samt officiellt företrätt densamma. En beskrivning av f d Industriförbundet kan dock ge vissa inblickar i den formella organisatoriska kontext som deltagarna befann sig i när studien genomfördes. Följande redogörelse får tjäna som sammanfattning (Industriförbundet, 2000):

”Med utgångspunkt i 19 anslutna branschföreningar och deras 7000 medlemsföretag representerar och tillvaratar Industriförbundet en stor del av det svenska näringslivets intressen. Förbundet vänder sig till traditionella industriföretag samt tjänste- och serviceföretag som samarbetar med industrin. Gentemot dessa medlemmar erbjuder Industriförbundet service, kunskap och rådgivning samt en gemensam röst i frågor av allmänt intresse för industrin. En stor del av förbundets arbete handlar också om att medverka i påverkan av politik och samhällsliv i syfte att förbättra det svenska näringslivs- och industriklimatet.

Att Industriförbundet betonar just industrin som kärnan i sin medlemskår framgår med tydlighet av medlemsregistret. Av de anslutna branschföreningarna är huvuddelen verksamma inom den svenska basindustrin, exempelvis skogsindustrin, kemiindustrin, stålindustrin, gruv- och mineralindustrin samt verkstadsindustrin. De företag som i sin tur ingår i respektive branschförenings medlemskrets kan vara såväl stora som små, börsnoterade, ägarledda, statligt ägda och utlandsägda företag.”

8.2 Sveriges och den svenska industrins bidrag till den förstärkta växthuseffekten

För att ge proportioner till Sveriges och dess industriverksamhetens utsläpp av växthusgaser görs vanligen jämförelser med utsläppssituationen globalt sett. Egentligen är inte utsläpp av växthusdrivande gaser, främst koldioxid, ett endast dagsaktuellt problem utan ett problem med historiska rötter. För sin ekonomiska expansion och välståndsökning har i-världens länder, sedan den industriella revolutionen, ensamma förorsakat närmare 80% av de hittillsvarande utsläppen. Globalt sett baseras idag energiförsörjningen till drygt 75% på fossila bränslen. I genomsnitt uppgår i-ländernas årliga koldioxidutsläpp till 10 ton per capita, att ställa mot u-ländernas 2,5 ton per capita. Sveriges utsläpp uppgår idag till omkring 6,6 ton per capita och år. (Klimatkommittén, 2000)

Sveriges totala utsläpp uppgick under 1997 till cirka 73 miljoner ton koldioxidekvivalenter. Av de sammanlagda antropogena utsläppen av växthusgaser i världen står Sverige för tre

promille. Den alldeles dominerande växthusgasen för Sveriges del är koldioxid, vilken utgjorde 57 miljoner ton motsvarande 80%. Sedan 1970-talet fram till början av 90-talet har de svenska utsläppen av koldioxid minskat med närmare hälften. I ett internationellt perspektiv betyder detta att Sverige har bland de lägsta utsläppen per invånare samt relativt höga kostnader förenade med ytterligare åtgärder för utsläppsreduktion. (Klimatkommittén, 2000)

Sveriges koldioxidutsläpp, som härrör från förbränning av fossila bränslen, fördelas olika över samhällets sektorer. Den svenska industrins utsläpp av växthusgaser motsvarar ungefär en fjärdedel av landets totala utsläpp (Industriförbundet, 1999). Huvuddelen av industrins utsläpp kan tillskrivas basindustrierna, d v s skog, kemi, stål och gruvverksamheter. I likhet med Sverige som helhet har även industrisektorns koldioxidutsläpp och specifika energianvändning, sedan 1970-talet, minskat betydligt. Användningen av olja har sjunkit och en successiv övergång till mer energieffektiva processer och teknologier har ägt rum. Samtidigt har den svenska industrin genomgått en strukturomvandling som under perioden inneburit en stagnation i kraftigt energiintensiva industrier till förmån för en expansion i relativt sett mindre energiintensiva industrier. (Klimatkommittén, 2000)

C

STUDIENS EMPIRISKA RESULTAT

9 Sammanfattning av det empiriska materialet med kommentarer

Industriföreträdarnas individuella och gemensamma föreställningar respektive uttrycksformer kan bearbetas och analyseras på flera olika nivåer. Varje högre nivå innebär en ökad distans till den rena empiriska datan. Den mer aggregerade analysen skapar samtidigt en ökad helhetssyn och i bästa fall genererar den resultat av mer allmängiltig karaktär.

Intervjuer och självrapporter utgör studiens rena empiriska material. En första bearbetning och sammanfogning av detta material presenteras i rapportens Appendix 1-3. I det följande sammanfattas denna empiri på en ytterligare högre nivå och iakttagelserna analyseras med betydelsestrukturer, uttryckssätt samt förekomsten av hierarkier och relationer.

Den *sammanfattning* som görs omfattar både intervjuer och självrapporter, dvs alla studiens 16 deltagare, men koncentreras endast till de modaliteter och betydelsestrukturer som är *gemensamma* för hela eller stora delar av gruppen. En bild ges således av personernas kollektiva syn och uppfattning om klimatfrågan, problem, åtgärder etc. Den *analys* som därutöver görs försöker ge vissa tentativa svar på de två huvudsakliga syftena med studien.

Sammanfattningen, och därmed mycket av studiens rena empiriska resultat, kan för många framstå som banal och fylld av självklarheter. Den efterföljande analysen syftar dock till att kritiskt undersöka det som till vardags uppfattas som axiom och helt naturliga förhållanden. Den fenomenologiska metoden ifrågasätter antaganden och förgivettagna idéer samt problematiserar likheter, skillnader och relationer mellan föreställningar. Även *avsaknaden* av upplevelser och tolkningar kommenteras.

Längre fram i rapportens diskussionsdel analyseras det empiriska materialet på en ytterligare högre nivå, bl a med hjälp av befintlig teoribildning. Diskussionen kommer på så sätt att bygga vidare på den framställning som görs här.

9.1 Sammanfattning av en gemensam föreställningsvärld

Följande text utgör ett sammandrag av industriföreträdarnas gemensamma tolkningar, uppfattningar och föreställningar om klimat- och koldioxidfrågan. Texten baseras till vissa delar på deltagarnas egna ord och uttryck.

Klimatfrågan är en stor, global och viktig fråga med ett både omfångsrikt och flertydigt innehåll. Trots dess många aspekter och dimensioner handlar dock klimatfrågan främst om koldioxidutsläpp och fossila bränslen. Till sin karaktär är klimatfrågan även nära besläktad med energi- och miljöfrågorna. Likaså är klimatfrågan intimt förknippad med *eventuella* såväl som *reella* problem och hot. Den vetenskapliga bedömningen att klimatproblem existerar kan i stort sett accepteras. En något skeptisk och kritisk hållning till den officiella analysen är dock att rekommendera. Vad klimatproblematiken egentligen handlar om är svårt att klart och tydligt fastslå. Utsläpp av ett flertal olika klimatgaser, i första hand koldioxid, utgör ett centralt *problem* av fysikalisk och teknisk natur. Samtidigt är utsläpp indirekt förknippade med *möjligheter* för industrin och samhället i övrigt. Ett

verkligt hot föreligger emellertid mot industrin. Det finns en uppenbar risk att lagar, skatter och andra statliga interventioner kan hota industrins konkurrenskraft och därmed orsaka utslagning av företag. I detta avseende finns anledning till oro inför framtiden.

Med all säkerhet både kan och måste *klimatfrågan* lösas. Utsläpp kan reduceras och åtgärder kan vidtas för att begränsa och lösa *problematiken*. Samtidigt måste det rimliga och sannolika i att genomföra kraftiga utsläppsminskningar ifrågasättas. Någon större brådska råder dock inte. Att vidta åtgärder handlar i första hand om att reducera utsläpp av klimatgaser samt att effektivisera och teknikutveckla. För att lösa problemen måste dock ett antal villkor och krav uppfyllas. Genomförandet av åtgärder innebär kostnader, ofta höga kostnader, vilket utgör en begränsande faktor. Åtgärder är därför att betrakta som belastande för både Sverige och svensk industri. Det är möjligt och nödvändigt att vidta *kostnadseffektiva* och *rationella* åtgärder. Överhuvudtaget är det angeläget att lägga vikt vid de ekonomiska aspekterna av klimatproblematikens lösning. Vissa typer av åtgärder bör dock *inte* förekomma. Till dessa hör olika slags begränsningar och förbud, framförallt gentemot industrin. Att genomföra omfattande förändringar av det *rådande* är i vissa fall omöjligt eller åtminstone svårt. Ofta saknas alternativ vilket gör det *orealistiskt* att genomföra fundamentala förändringar av befintliga industrier, teknologier och system, i synnerhet om tidsperspektivet är snävt.

Utveckling och *effektivisering* utgör självklara och grundläggande komponenter i arbetet med att lösa klimatproblematiken. Utveckling innebär förändring och förbättring. De mest skilda företeelser kan utvecklas varav den tekniska utvecklingen erbjuder störst möjligheter och potentialer. Utveckling är inte bara möjlig och behövlig – den är också nödvändig. Forskning och vetenskap är väsentliga redskap i arbetet med att utveckla och effektivisera. Forskningen kan bidra till att lösa klimatfrågan men en förutsättning för detta är att insatserna målmedvetet fokuseras och att resultaten kan tillämpas. *Energi* utgör ytterligare en central aspekt som måste beaktas i samband med åtgärder. Energi är en del av problemet men samtidigt en del av lösningen. Energi är en handelsvara som kan skapas, förbrukas, optimeras och prissättas. Tack vare energi kan både näringsliv och samhällen utvecklas.

Som ett led i arbetet med att lösa klimatfrågan kan strategier göras upp och fattas beslut om. *Klimatstrategier* är framtidsorienterade och bygger på överenskommelser mellan flera parter, både mellan industri och stat och stater emellan. En hindrande och försvårande faktor för att klimatstrategier ska kunna bli framgångsrika är dock bristen på förståelse och insikt hos folk. Det är *viktigt* och *nödvändigt* att människor i allmänhet *förstår* klimatproblematiken, växthuseffekten och betydelsen av kostnadseffektivitet. Det är både möjligt och väsentligt för folk att inse hur *fakta* och *verklighet* ser ut. Med hjälp av matematik och statistik kan detta och mycket annat beskrivas och påvisas.

Sverige och svensk industri har genom åren genomfört mängder av utsläppsminskande och resursbesparande åtgärder. Detta arbete fortgår alltjämt. Resultatet är att utsläppen, åtminstone räknat per producerad enhet, idag är mycket små i jämförelse med utsläppsnivåerna i andra länder. Företag och industrier är överhuvudtaget handlingskraftiga och skickliga på att sätta igång satsningar. Svenska industrier har det dock besvärligt i jämförelse med konkurrenterna. Trots sämre

villkor är industrin ändå konkurrenskraftig. Det finns en vilja och en förhoppning om att kunna öka produktionen och tillväxa. De åtgärder som vidtas inom industrin är kostnadseffektiva och det pågår ett kontinuerligt arbete med att effektivisera. Industrin skulle alltså *kunna* medverka i lösningen av klimatproblematiken. Frågan är dock om industrin vill och *behöver* ta del i detta arbete. Eftersom de svenska utsläppen är så små spelar det ingen roll vad som görs inom landets gränser för att minska utsläppen. Det måste ifrågasättas vad det egentligen har för betydelse att just svensk industri medverkar.

Problem, åtgärder och hela klimatproblematiken är även förknippad med begrepp som välfärd, u-länder och ansvar. Det finns behov och viljor vilka ständigt ökar. Människor och marknader i såväl u- som i-länder har en efterfrågan och denna både *kan* och *måste* tillgodoses. Vi vet med säkerhet att u-länderna har vissa problem samt att de vill ha och eftersträvar en högre levnadsstandard. Inte minst behöver de tillgång till energi. Västvärlden kan ge och stimulera u-länderna till att uppnå detta. Välfärd kan utvecklas och ökas men är samtidigt förenad med kostnader. Likväl är välfärd viktigt och nödvändigt. Det finns ett sorts globalt ansvar för samhället och framtiden som omfattar alla och envar.

9.2 Kommentarer kring likheter och skillnader i föreställningsvärldar

I det följande kommer likheter *mellan* självrapporterna samt likheter *mellan* intervjuerna att kommenteras. Därefter ställs självrapporter mot intervjuer i syfte att utröna hur väl dessa överensstämmer. I alla tre jämförelserna lyfts även intressanta skillnader fram. Avslutningsvis kommenteras hur väl självrapporterna stämmer överens ifråga om uttryckssätt, alltså *modaliteter*.

9.2.1 Likheter och skillnader mellan självrapporterna

Ett stort antal betydelsestrukturer förenar de 10 personer som författat självrapporterna. De gemensamma dragen är särskilt framträdande i nyckelbegrepp som ”utveckling”, ”kostnadseffektivitet” och ”företag/industri”. Gruppen är alltså mycket homogen i synen på innebörden av dessa begrepp. Som kontrast finns även tolkningar som i endast liten grad överensstämmer. Detta gäller framförallt entiteterna ”klimatfrågan”, ”problem” och ”hot”, vilka tolkas med stor variation. Överlag förekommer bredd och mångfald i de innebörder som personerna lägger i olika begrepp. Detta betyder dock inte automatiskt att det råder oenighet inom gruppen. Snarast är individernas föreställningar komplementära – de bildar vad som kan liknas vid en mosaik. Att dra slutsatser om gemensamma och delade tolkningar ur detta material är dock svårt. I endast ett fall finns en motsättning inom gruppen; ett par personer har olika uppfattning om huruvida alternativa energikällor kan lösa klimatfrågan. Sammantaget visar analysen att personernas föreställningsvärldar överensstämmer på ett påtagligt sätt. Samtidigt finns mängder av begrepp som tolkas med stor variation och som alltså inte kan anses vara gemensamma för alla i gruppen.

9.2.2 Likheter och skillnader mellan intervjuerna

Intervjuerna utgör ett betydligt rikhaltigare och mer omfattande material än självrapporterna. Mångfalden i tolkningar av olika begrepp är mycket stor vilket får intervjuerna att framstå som heterogena. Liksom i självrapporterna finns dock ett par entiteter som intervjupersonerna tolkar på ett närmast identiskt vis. Detta gäller främst begreppen ”utveckling”,

”kostnadseffektivitet” och ”utsläpp”. Å andra sidan lägger personerna vitt skilda innebörder i begreppen ”problem”, ”hot” och ”industri/företag”. Ett antal uppenbart motsatta uppfattningar finns också mellan intervjupersonerna, bl a ifråga om följande:

- Klimatfrågan är en *lätt* eller en *jättesvår* fråga
- Klimatfrågan berör *alla* eller *inte oss*
- Problem *finns* eller *finns ej*
- Utsläpp är ett *problem* eller en *möjlighet*
- Stora omställningar av energisystemet *måste ske* eller *måste inte ske*
- Industrier *kan, vill* och *behöver* medverka i arbetet med att reducera utsläpp eller *kan inte, vill inte* och *behöver inte* medverka
- De vetenskapliga bedömningarna om klimatförändring *accepteras* eller *accepteras inte*

Sammantaget visar analysen att det finns ett flertal likheter i hur intervjupersonerna tolkar och ser på olika begrepp. Mot dessa gruppgemensamma drag står dock en betydande mångfald i tolkningar samt en handfull klart motstridiga uppfattningar mellan personerna.

9.2.3 Likheter och skillnader mellan självrapporter och intervjuer

Jämförelsen mellan självrapporter och intervjuer är en jämförelse av hur *analyserna* av respektive material stämmer överens. Det är således fullt möjligt att konstatera stora likheter i att personerna *inte* har en samsyn i hur olika begrepp ska tolkas. Det väsentliga är istället att kartlägga i vilken omfattning intervjuerna stödjer analysen av självrapporterna – detta har nämligen betydelse för studiens reliabilitet.

En jämförelse av analyserna för tema 1 t o m 10 visar på stora likheter mellan självrapporter och intervjuer. Analyserna är i stora stycken överensstämmande för ett stort antal utvalda nyckelbegrepp/entiteter. Begrepp som ”klimatfrågan”, ”utveckling”, ”kostnadseffektivitet”, ”forskning”, ”förståelse” och ”u-länder” uppfattar de båda grupperna av personer på ett mycket likartat vis. Exempelvis föreställer sig samtliga personer ”utveckling” som någonting behövt och nödvändigt. Begreppet ”klimatfrågan” förenar personerna i så måtto att de tolkar dess innebörd mycket varierande, dock med det gemensamma att frågan upplevs som stor, global och viktig. Endast begreppen ”industri/företag” skiljer sig kraftigt ifråga om analysens resultat. I självrapporterna uppfattas detta begreppspar på ett homogent vis medan intervjupersonerna tolkar ”industri/företag” på ett mångtydigt och i flera fall motstridigt sätt. Överlag tenderar intervjuerna därtill att komplettera och vidareutveckla de föreställningsvärldar som framgår av självrapporterna.

9.2.4 Likheter och skillnader i modaliteter

Analysen av modaliteter visar i korta drag att självrapportörerna uttrycker sig med stark visshet och övertygelse kring det mesta, att de upptas av nuet och i mycket liten grad tänker på framtiden, att de sällan eller aldrig talar i egen person eller i ”vi”-termer, att de uttrycker sig engagerat i klimatfrågan, att de använder sakliga och känslomässigt avskalade uttrycksformer samt att de i närmare 25% av alla uttryck framför krav eller villkor. Gruppen är mycket homogen i sina uttrycksformer. En person avviker från övriga gruppen på ett påtagligt vis, i synnerhet vad gäller uttrycken *visshet*, *sannolikhet* och *engagemang*. Ytterligare en person har kraftigt avvikande värde på kategorin *krav*. Sammantaget finns dock fog för att hävda att gruppen har ett tydligt gemensamt uttryckssätt. Den enda person som avviker påtagligt är inte känd.

9.3 Kommentarer kring krav, antaganden och självklarheter

Bland de gruppgemensamma föreställningarna och uttryckssätten finns ett antal utmärkande karaktärsdrag vilka förtjänar ett närmare kritiskt skådande. I det följande kommenteras krav samt ett antal till synes självklara antaganden som framförs av ett flertal av studiens deltagare. Avslutningsvis identifieras även ett antal begrepp vars betydelser aldrig förtydligas i självrapporterna eller intervjuerna – begreppens innebörder tycks vara förgivettagna.

9.3.1 Krav och villkor

Som framgått av såväl modalitetsanalysen som analysen av betydelsestrukturer förekommer ett frekvent framställande av krav, villkor, nödvändigheter och ”måsten”. I 9 av 14 teman återfinns olika villkorade uttryck. Dessa är följande:

- utsläpp *ska* reduceras
- folk *måste* acceptera och förstå växthuseffekten för att klimatstrategierna ska kunna vara framgångsrika
- politiker *måste* förstå betydelsen av kostnadseffektivitet
- utveckling är behövlig och *nödvändig* och för att klara den *krävs* olika saker
- kostnadseffektivitet är *nödvändigt* att eftersträva
- förståelse för klimatproblematiken, växthuseffekten och betydelsen av kostnadseffektivitet är ett *måste* och en *nödvändighet*
- klimatfrågan *måste* lösas
- u-ländernas ökande behov av energi *måste* tillgodoses
- man *måste* inse hur fakta och verklighet ser ut
- välståndsökning och ökad levnadsstandard är *nödvändigt*
- behov, viljor och efterfrågan *måste* tillgodoses

9.3.2 Antaganden och självklarheter

I den fenomenologiska metoden har kartläggandet av antaganden och upplevda självklarheter en central plats. Varje föreställning eller upplevelse av verkligheten omkring oss bygger på redan tidigare gjorda antaganden om det aktuella objektets natur, karaktär, egenskaper e t c. Dessa antaganden bildar alltså ett underliggande material som vi, mitt i upplevandet och erfandet av livsvärlden, omedvetet förutsätter. Den fenomenologiska reduktionen syftar i grunden till att förstå såväl medvetandets betydelseladdade innehåll som de processer vilka

konstituerar dessa strukturer av mening och innebörd. Genom att nysta upp sekvenser av på varandra byggande antaganden tas viktiga steg för att uppnå detta syfte. De olika krav som, enligt ovan, återkommer i självrapporter och intervjuer kan ofta ses som antaganden. Dessa bygger dock i sig på ytterligare antaganden vilket demonstreras med följande förenklade exempel:

Växande behov *måste* tillfredsställas och tillgodoses.

Behov *växer*.

Behov *kan* växa.

Behov *kan* tillgodoses.

Behov *finns*.

Eftersom grundläggande antaganden per definition är förgivettagna och självklara kan ifrågasättandet av dem uppfattas som naivt. Ur ett fenomenologiskt perspektiv är det ointressant huruvida antaganden är korrekta eller felaktiga. Det intressanta är istället att identifiera samt ifrågasätta antagandena som sådana. Ofta är de inte så självklara som de vid en första anblick kan tyckas vara. I självrapporterna och intervjuerna finns exempelvis en delad föreställning om att *klimatfrågan kan lösas*. Det antas alltså att det finns en eller flera lösningar på klimatfrågan. Är detta antagande självklart? Upplevs det som självklart därför att dess motsats vore orimlig? Kan man tänka sig att klimatfrågan *inte* kan lösas? I analogi med de exempel som här beskrivits kan även andra grundläggande antaganden från det empiriska materialet sättas under lupp:

- Det finns *ett* problem.
- Det finns *problem*.
- Problematiken *kan förstås*.
- Ansvar kan vara *ekonomiskt*.
- Forskningen *kan* utveckla.
- *Forskningen* kan bidra till lösningen av klimatproblematiken.
- Välstånd *finns* och välstånd kan *öka*.
- *U-länder* kan höja sitt välstånd. Västlandsökning kan omfatta *både* i- och u-länder.
- *Alla* har ansvar.

9.3.3 Avsaknad av preciseringar och förtydliganden

I både självrapporter och intervjuer används mängder av begrepp vars innebörder aldrig uttalas eller kommuniceras. Det tas alltså för givet att de subjektiva betydelseladdningar som orden har även är kända av och överensstämmer med de föreställningar som läsaren eller samtalspartnern har. Stora likheter finns här med ovan nämnda antaganden och självklarheter. Ur ett grupperspektiv är det av särskilt intresse att identifiera de begrepp som få eller inga av personerna förtydligar. Så gott som alla deltagare i studien har t ex en underförstådd idé om vad *klimatfrågan* handlar om. Med få undantag uttrycks dock denna. Detsamma är fallet med påståendet att ”rationella åtgärder bör vidtas”. Innebörden i denna rationalitet tydliggörs inte. Nedan följer ytterligare begrepp som saknar precisering:

- Det talas om ”problem”, ”problemet” och ”problemen” men i flera fall förtydligas inte vad som egentligen avses. En utförligare problembeskrivning ges sällan.

- Det talas om ”välfärd” och ”levnadsstandard” men innebörden i dessa begrepp preciseras aldrig.
- Det talas om ”utvecklingen” i allmänna termer men några preciseringar om vad det hela handlar om förekommer inte.
- Det talas om att klimatfrågan kan ”lösas”, men vad som egentligen menas med att *lösa* framgår inte.

9.4 Kommentarer kring föreställningar om problem och åtgärder

De två vanligaste nyckelbegreppen eller entiteterna i såväl självrapporter som intervjuer är *åtgärder* respektive *problem*. De 16 deltagarna i studien tolkar och uppfattar dessa begrepp på ett stort antal olika sätt, dock med ett par minsta gemensamma nämnare. Vissa strukturer eller mönster kan iakttagas i detta breda register av gemensamma respektive helt unika föreställningar. I det följande görs ett försök att klassificera de problem och åtgärder som nämns i det empiriska materialet. Indelningen är grovt baserad på vedertagna vetenskapliga discipliner eller ämnesområden. Olika *problem-* respektive *åtgärds* kategorier har således skapats.

Deltagarna föreställer sig följande som problem, hinder eller orsaker till problem. De rader som är markerade med en stjärna (*) beskriver problemuppfattningar som delas av åtminstone några personer i gruppen:

- Växthuseffekten och klimatförändring
- Utsläpp av växthusgaser/klimatgaser*
- Koldioxid*
- Fossila bränslen
- Befintlig teknik*
- Förbränning av fossila bränslen / förbränning av olja och diesel
- Energislag*
- Transporter* / trafiken
- Styrmedel, bl a ekonomiska
- Kostnader för att vidta åtgärder
- Brister i u-ländernas demokrati, lagar och förordningar
- Förtroende mellan politiker och företag
- Åtgärder kan vara belastande
- U-länders låga levnadsstandard, basala levnadsvillkor och knapphet på energi*
- Väststandsutveckling
- Livsstil / den västerländska livsstilen
- Energianvändningen
- Beteende
- Bekvämlighet
- Brist på medvetenhet och kunskaper i u-länder
- Blockeringar, missuppfattningar i tänkandet och brister i kunskaper*
- Brist på förståelse hos folk och politiker för växthuseffekten, klimatproblematiken och betydelsen av kostnadseffektivitet *

Denna företeckning över problem sträcker sig från uppfattningen att problemen har att göra med (a) biosfär och klimatsystem till att problem har att göra med (b) fysik och kemi, (c) teknik och tekniska system, (d) samhälle och stat, (e) samhällsliga delsystem och funktioner, (f) individer och deras handlingar samt (g) tänkande och attityder. Det finns således föreställningar om problem på makronivå respektive mikro-/individnivå. Vidare uppfattas problem vara allt ifrån materiella till sociala och psykologiska. De problemuppfattningar som flest personer ansluter sig till kan främst klassificeras som naturvetenskapliga eller tekniska. En tydlig motpol finns dock i föreställningen att brist på förståelse utgör ett problem – dess ämnesmässiga karaktär är närmast psykologisk/socialpsykologisk.

Följande uppfattas som åtgärder, insatser eller lösningar. De rader som är markerade med stjärna (*) beskriver åtgärder/lösningar som delas av ett stort antal personer.

- Reducera, begränsa, spara, eliminera utsläpp/koldioxid*
- Öka upptagen av koldioxid
- Effektiviseringar av processer, tekniker, produkter och industriella verksamheter överhuvudtaget*
- Effektiv hantering av fossila bränslen
- Tekniköverföring till u-länderna / stimulans av u-länder att använda senaste tekniken
- Utveckling av ny teknik /teknikutveckling och förbättring av befintlig teknik, nya energislag*
- Forskning*
- Långsiktig energipolitik, förändring av rådande energisystem
- Spara energi
- Handelssystem för utsläppsätter
- Juridiska regelverk
- Skapa förtroende mellan företag/näringsliv och politiker
- Beteendet kan spara koldioxid
- Kunskapsöverföring till u-länder, överföring av resurser i vid bemärkelse
- Tillgodose mat och övrig välfärd*

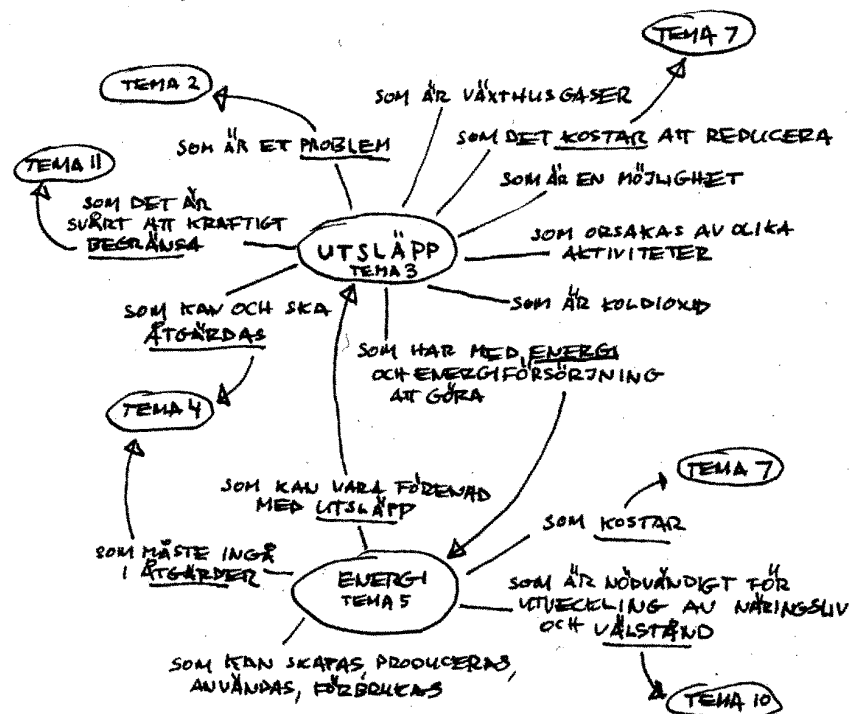
Uppfattningar om åtgärder spänner över samma ämnesområden som i fallet med föreställningar om vad som utgör problem. En väsentlig skillnad är dock att variationen av åtgärder med en samhällsvetenskaplig, beteendevetenskaplig och humanistisk anknytning är mindre. Få eller inga tankar finns exempelvis kring livsstils-, förståelse-, välstånds- eller förtroenderelaterade åtgärder. En ytterligare skillnad är att gruppen som helhet är mer samstämmig i sin syn på vad som kännetecknar åtgärder än vad gruppen är i sin syn på vad som utgör problem. De gemensamt uppfattade åtgärderna korresponderar dock väl med de föreställningar om problem som åtminstone ett antal av personerna delar. Problemet ”fossila bränslen” åtgärdas t ex med ”effektivare hantering av fossila bränslen”.

Den ovan genomförda analysen av problem- och åtgärds-kategorier visar på svårigheten att entydigt utpeka vad som är *problemet* eller vad som är *åtgärden*. I mängder av fall föreställer sig intervjupersonerna och självrapportörerna att problem hör ihop och att problem har orsaker. Personernas olika föreställningar är ihopkrokade och detta skapar ett intrikat myller av relationer, vilket tycks göra det svårt för personerna att ge ett klart svar på frågan om vad som utgör problem respektive hur problem kan åtgärdas. Som grupp betraktat finns dock en klar tendens till att tolka problem och åtgärder som i första hand naturvetenskapliga/tekniska samt materiella.

9.5 Kommentarer kring relationer och hierarkier i medvetandet

Den ovanstående diskussionen om hur olika problem och åtgärder upplevs höra samman har paralleller till ett av de huvudsakliga syftena med studien. I det följande kommer just förekomsten av relationer och hierarkier i de för gruppen gemensamma betydelsestrukturerna att undersökas.

Utifrån det empiriska materialet kan det konstateras att de berörda individerna uppfattar att teman och begrepp hör ihop eftersom deras innebörder och meningar är sammanlänkade. I sina subjektiva tolkningar av begreppet kostnadseffektivitet har individerna konstruerat mängder av relationer till andra begrepp. Kostnadseffektivitet associeras på så sätt till föreställningar om åtgärder, välfärd, utsläpp m m. Dessa relationer återfinns även på överindividuell nivå, d v s vissa relationer i individernas unika betydelsestrukturer är gemensamma för hela gruppen. Nedanstående bild ger ett exempel på hur gruppen uppfattar att olika begrepp och företeelser knyter an till varandra.

Figur 9.1 Relationer mellan begrepp och deras uppfattade innebörder

Idén om att *riktningar* och *rangordning* förekommer i betydelsestrukturerna är en vidareutveckling av ovanstående resonemang. I fenomenologisk teori beskrivs detta med att det alltid finns något redan givet och konstituerat som utgör underliggande fundament för den aktuella *syntetiska processen* (Sages & Hensfeldt Dahl, 1999). Den syntetiska processen är den process genom vilken dessa underliggande antaganden och föreställningar sammansmälts till en enhet som vi sedan i vår naturliga attityd behandlar som någonting självklart. De underliggande fundamenten är närmast per definition djupt internaliserade och vi reflekterar vanligen aldrig över deras existens. Frågan är alltså om det är möjligt att, i det tillgängliga empiriska materialet, identifiera antaganden, värderingar och andra fundament som kan anses underbygga mer ytliga föreställningar och upplevelser. Den fenomenologiska MCA metoden erbjuder här ett kartläggande av vissa av dessa bakomliggande antaganden. Genom de partiella intentionerna bryts ytliga föreställningar ner i mindre beståndsdelar. Exempelvis består påståendet att ”det är klart att det fossilbaserade systemet måste ersättas av ett förnybart” av bl a följande direkt härledbara antaganden:

- existens är möjlig
- förnyelse kan finnas
- system kan finnas
- system finns
- system kan vara baserade på olika saker
- system kan vara fossilbaserade eller förnybara
- ett system kan ersättas av ett annat system
- o s v

Alla dessa partiella intentioner kan betraktas som underliggande fundament på olika djup. Det behövs dock fler ledtrådar för att exempelvis förstå hur det kommer sig att personen ifråga föreställer sig att det fossilbaserade systemet måste ersättas av ett förnybart. Ytterligare bevekelsegrunder och underbyggande föreställningar behöver upptäckas. Finns det t ex bakomliggande antaganden om framtidens beskaffenhet? Finns det t ex antaganden om samhället och dess funktion i stort? Finns det t ex antaganden om hur råvaror bör hanteras? Exemplena skall ses som tankelekar men de visar ändå på det principiellt intressanta, nämligen att uppfattningar och föreställningar kan byggas på varandra. Just förekomsten av dessa hierarkiskt relaterade föreställningar är dock svår att finna belägg för i det rena empiriska materialet.

D

SLUTSATSER OCH DISKUSSION

10 Slutsatser och teoretisk diskussion

Ett kvalitativt empiriskt material är ofta rikhaltigt och mångtydligt. Det fenomenologiska angreppssättet erbjuder inte bara en fast vetenskapsfilosofisk grund och en stringent metod för bearbetning av sådant material utan medger också ett mer abstrakt teoretiserande med utgångspunkt i empirin. Det finns en stor mängd fenomenologiskt inspirerad litteratur som är relevant och som kan utnyttjas för att vaska fram nya helheter i omfattande men tillsynes osammanhängande empiriska data. Detta abstraherande innebär att materialet undersöks ur delvis nya infallsvinklar, att delslutsatser sammanfogas till mer övergripande slutsatser och att jämförelser görs med andra studier. Att lyfta analysen till en högre nivå kan också leda till att mer allmängiltiga mönster blottläggs och i förlängningen till att nya kunskaper, teser och teorier genereras.

Följande diskussion gör inte anspråk på att presentera nya teorier. Däremot avser den att åstadkomma ett fördjupat reflekterande och teoretiserande över industriföreträdarnas betydelsestrukturer och sambanden mellan dessa strukturer. Diskussionen gör så genom att ta avstamp från föregående kapitel med dessa många fragment av iakttagelser. För att inte förlora närbakslagen med studiens empiriska bas görs kontinuerliga återkopplingar till dessa iakttagelser samt annat material i självrapporter och intervjuer.

Diskussionen följer två huvudsakliga spår. För det första ger den ytterligare bidrag till uppnåendet av studiens övergripande syften, d v s att kritiskt analysera och skapa förståelse för industriföreträdarnas gemensamma betydelsestrukturer. Ett särskilt avsnitt ägnas åt att beskriva mer generella karaktärsdrag för svenska industriföreträdarens kultur och deras syn på klimat- och koldioxidfrågan. Det empiriska materialet analyseras på ett sätt som gör att ännu mer av gemensamma kännetecken och mönster framträder. För det andra ger diskussionen försök till svar på ett antal frågeställningar som empirin närmast av sig själv väcker. Det finns mängder av oklara, svårförståeliga och i vissa fall motsägelsefulla resultat som lockar fram nya teoretiskt intressanta frågor. Hur kommer det sig t ex att individerna har både starkt konvergerande och starkt divergerande föreställningar om saker och ting? Är gruppen av industriföreträdare homogen eller heterogen i sin syn på klimat- och koldioxidfrågan? Vad är det egentligen för grupp av individer som har studerats?

Dessa frågor behandlas under diskussionens gång. Ursprungligen var diskussionen ämnad för ytterligare resonemang kring bl a relationen mellan synkronisering av innebördskonstruktioner och makt, förhållandet mellan medvetande och prestation/beteende m fl. Frågorna väcks men får inget svar inom ramen för denna studie.

Innan diskussionen tar vid bör valet av teori kort kommenteras. Ur ett åtminstone vetenskapsteoretiskt perspektiv kan det vara tveksamt att urskilningslöst och med bristande vaksamhet utnyttja teori som har helt skilda utgångspunkter vad gäller antaganden om verklighetens och kunskapens natur. Invändningar kan framföras mot att litteratur med tydligt positivistiska, fenomenologiska och kritiskt emancipatoriska utgångspunkter blandas och kombineras. I praktiken är det svårt att undgå detta dilemma. I praktiken kanske det inte heller har någon större betydelse. Hursomhelst har ambition här varit att välja litteratur som i så stor utsträckning som möjligt utgår från eller inspireras av den fenomenologiska idéströmningen. I synnerhet har de mer fundamentala resonemangen om intersubjektivitet, meningsskapande processer, kunskapsbegreppet m m en god fenomenologisk underbyggnad. I de fall då

litteratur från andra skolbildningar eller konventioner behöver utnyttjas görs detta först efter viss prövning. Diskussionen inleds med just en sådan granskning av teori kring begreppet kultur.

10.1 Svenska industriföreträdares syn på klimat- och koldioxidfrågan – ett uttryck för kulturella tillhörigheter

Med hjälp av befintlig teoribildning kring begreppet kultur kan analysen av studiens empiriska resultat berikas. I det följande utreds vad för slags likheter respektive skillnader som finns mellan kulturteori och den fenomenologiska idéströmningen⁶. Jämförelsen handlar alltså om att finna paralleller eller beröringspunkter till de tema som är centrala inom fenomenologin, nämligen innebörder, medvetande och upplevelse, syntetiska processer, livsvärld o s v. Frågan är alltså om det är ett kulturellt fenomen som har beskrivits i studien – är industriföreträdarnas gemensamma föreställningar om klimat- och koldioxidfrågan ett uttryck för kulturell samhörighet inom gruppen? Kan i så fall kunskap om organisationskultur fördjupa eller bredda förståelsen av betydelsestrukturer och sambanden dem emellan?

Eftersom kulturbegreppet är oerhört mångfacetterat och användandet av kulturteori är mycket varierat måste ett par vitala preciseringar ges redan inledningsvis. Kulturforskningens historiska rötter går långt tillbaka i tiden och har framförallt en tradition inom ämnen som antropologi, sociologi och etnologi. Sedan 1970-talet har denna forskning successivt kommit att inspirera organisationsteoretiker med följd att en hel gren inom organisationsläran vuxit fram där just kulturella aspekter på organisation betonas. Det är denna senare nisch inom kulturteorin som lyfts fram här. Som snart kommer att framgå är det dessutom vissa konventioner eller skolbildningar inom den i sig breda organisationskulturforskningen som uppvisar stora likheter med det fenomenologiska angreppssättet.

Det stora intresse som forskare inom sociologi, företagsekonomi, psykologi, lingvistik och andra discipliner har visat för begreppen organisationskultur/företagskultur har givit upphov till en mångfald vad gäller definitioner av begrepp, val av studieobjekt och fenomen samt vetenskapsfilosofiska utgångspunkter. I ett försök att strukturera detta ämnesfält har Alvesson & Berg (1988) klassificerat forskningsansatserna utifrån tre dimensioner, nämligen objektsnivå, fenomen och konvention. Det finns anledning att återkomma till dessa aspekter men det för stunden mest angelägna är att syna begreppet konvention. Med en konvention avses en samling allmänna eller principiella grundregler för vad forskningen inom fältet bör inriktas på och utgå ifrån. Forskare som bl a har en likartad syn på hur forskningsobjektet ska karaktäriseras och vad för slags begrepp som bör användas för att beskriva det ifrågakvarande fenomenet kan alltså sägas representera en konvention. Vanligen förenas forskare inom en och samma konvention också av att de bekänner sig till en viss vetenskapsteoretisk tradition. Antaganden om hur verkligheten är beskaffad, hur kunskap om den är möjlig samt vilken roll forskaren har i det hela kommer på så sätt att fundamentalt differentiera olika konventioner. Därmed ligger konventionsbegreppet inte långt från synonymer som paradigm och skolbildning. Ur ett fenomenologiskt perspektiv är den mest relevanta av konventionerna inom organisationskulturforskningen tveklöst den som Alvesson & Berg benämner

⁶ I huvudsak är det den teoribildning som Husserl E, Schutz A, Luckmann T, Sages R och till vissa delar Berger P står bakom som här avses. Självfallet företräder inte dessa forskare en enhetlig och homogen skolbildning. Däremot förenas de i en mängd grundläggande och väsentliga avseenden och det är dessa likheter som följande diskussion tar fasta på.

”innebördskonstruktion”. Innan en djupdykning i denna företas bör det dock undersökas om organisationskulturteori på ett *allmänt plan* bär likheter med det fenomenologiska angreppssättet.

10.1.1 Gemensamma nämnare inom organisationskulturteorin

Trots den ovan nämnda teoretiska mångfalden kan det alltså hävdas att begreppet kultur och stora delar av forskningen om organisationskultur har vissa minsta gemensamma nämnare. I någon mån finns en samsyn i att kultur kan karaktäriseras på följande vis (Hofstede et al, 1990):

- en kultur är sprungen ur och relaterad till historia och tradition,
- en kultur är socialt konstruerad och dess minsta beståndsdelar är individer vilka samspelar på ett sådant sätt att de bildar ett kollektiv,
- kultur är samtidigt någon mer än summan av dess individer – kultur avser att spegla ett kollektivt/överindividuellt fenomen,
- kultur är ett svårt fenomen att förstå och mäta,
- kultur har att göra med den mentala, idé och föreställningsmässiga sfären av det mänskliga.

Inom fenomenologin står individen och hennes meningsskapande processer i centrum. När individers livsvärldar i någon utsträckning sammanfaller, d v s då flera personer uppfattar att objekt i tillvaron har en likartad innebörd, uppstår intersubjektivitet. Möten och andra samspel mellan människor utspelas med varierande grad av anonymitet och närhet. På detta sätt blir individens vardagliga livsvärld en genuint social värld, bestående av sociala strukturer och tillhörigheter där graden av närhet/anonymitet varierar. Husserl introducerar själv kulturbegreppet i sina mest grundläggande texter om fenomenologin som filosofi och vetenskapsteori (Husserl, 1992 & 1925/1977). Genom att utgå från gemenskapens lägsta nivå – mötet mellan två individer – och klarlägga hur denna elementära intersubjektivitet är möjlig finns en grund utifrån vilken alla högre sociala nivåer kan studeras, däribland kultur, religion och konst. Kollektiva eller överindividuella fenomen har alltså – som föreliggande studie förstås styrker – därmed en plats inom fenomenologin. Något mer svårbedömd blir jämförelsen när fenomenologin ställs mot synen på kultur som något mer än summan av dess individer. Alvesson (1998) uttrycker denna tankegång på följande vis:

”...det är väsentligt att erkänna att kultur inte kan förstås enbart som ett aggregat av en samling olika individer. Kulturen kan inte reduceras till den grupp av individer som bär upp den. Kulturen överlever – om än inte oförändrat – enskilda individer.”
(s 183)

Forskare inom organisationskultur kan med andra ord söka kunskap om det överindividuella/kulturella utan att först ha genomfört den för fenomenologer så väsentliga och rigorösa analysen av individerna. Kulturteoretiker kan alltså direkt analysera olika fysiska symbolers meningsinnehåll utan att studera de individer för vilka symbolerna har en innebörd. I detta kan tyckas ligga en konflikt eller olikhet mellan fenomenologin och kulturteorin i allmänhet. Begreppet kunskap leder dock till vissa klarläggande härvidlag. Enligt fenomenologin upplagar och *sedimenterar* en individ erfarenheter genom sitt liv, erfarenheter som bildar hennes *kunskapsbank* (Schutz & Luckmann, 1973). Dessa kunskaper består både av individens egna omedelbara lärdomar men även av sådana erfarenheter och traditioner som överförts från andra, både nu levande respektive döda, människor. Utifrån detta resonemang kommer även kollektiv av individer att förenas i föreställningar vars

ursprung kan spåras till andra tider och rum. Med detta synsätt skulle man kunna hävda att fenomenologin visst betraktar det överindividuella som något mer än summan av de levande individer som ingår i kollektivet. Håller detta resonemang ligger skillnaden mellan kulturteori och fenomenologi snarast i *tillvägagångssättet* för att nå kunskap om det överindividuella/kulturella. Som föreliggande studie visar inriktas ju fenomenologin helt på individens självgivna upplevande.

Mot bakgrund av det som nu sagts följer närmast per definition att kulturteori och fenomenologi liknar varandra i de resterande av aspekterna. Att kultur är nära förbundet med historia och tradition har alltså sin fenomenologiska parallell i individens ärvda och sedimenterade kunskap. Likaså är social konstruktion en absolut bärande tanke inom både lägren. Konsensus råder även i synen på att det är människans medvetande, upplevande och överhuvudtaget mentala värld som står i centrum, alltså inte hennes beteenden, olika artefakter eller andra fysiska objekt. Avslutningsvis instämmer också fenomenologer i bedömningen att intersubjektiva fenomen ofta är svåra att förstå.

Efter denna jämförelse mellan organisationskulturteori på ett allmänt plan och den fenomenologiska teoribildningen kan ett antal väsentliga likheter konstateras. Samtidigt bör en brasklapp inskjutas för det tveksamma i att använda så generaliserade och oprecisa aspekter i jämförelsen som de ovan nämnda. För att komma till bättre klarhet ska i det nästa konventionen ”innehördskonstruktion” behandlas.

10.1.2 Kultur och organisation som gemensamma innebörder

Inom ramen för vad Alvesson & Berg (1988) benämner som ”innehördskonstruktion” ryms en mängd forskning som betonar just de innebörder och betydelser som grupper av individer investerar i olika händelser, situationer och objekt. Begreppet organisationskultur är alltså detsamma som skapandet och upprätthållandet av gemensamma innehördskonstruktioner. Via understödjande och betydelseskapande processer kommer organisationer i någon mån att definiera den verklighet som de befinner sig i. Genom att beakta allt detta kan alltså kultur definieras som ”föreställningar och innebörder som är gemensamma för en viss grupp, som ofta uttrycks eller förmedlas i symbolisk form och som vägleder människorna i hur de relaterar sig till sin gemensamma omvärld” (Alvesson, 1998, s178).

Onekligen finns det tydliga paralleller mellan fenomenologin och denna konvention. Mycket riktigt har också flera av de forskare som kan anses höra till konventionen just fenomenologin som uttrycklig utgångspunkt (t ex Morgan, 1986; Smircich, 1983; Smircich & Morgan, 1982; Turner, 1971) eller mer diffus inspirationskälla (t ex Schein, 1986; Pfeffer, 1981). Genom att närmare studera vad dessa organisationsforskare har att säga om kultur som innehördskonstruktion kan de svenska industriföreträdarnas syn på klimat- och koldioxidfrågan ges en djupare teoretisk belysning.

Gemensamma betydelsestrukturer och därmed organisationskulturer kan omfatta avgränsade objekt (t ex affärsstrategi och arbetstillfredsställelse), men de kan även vara mer generella och allomfattande till sitt innehåll (Alvesson & Berg, 1988). Detta har intressanta beröringspunkter till föreliggande studie. Analysen av industriföreträdarnas syn på klimat- och koldioxidfrågan avslöjar nämligen att denna fråga inte upplevs som en avgränsad sakfråga. Tvärtom genererar den mängder av associationer som snarast får den att framstå som påtagligt mångdimensionell. Denna tanke på betydelsestrukturer som domänspecifika respektive vittomfattande är intressant då den kan leda in på generella funderingar kring hela

det fenomen som rubriceras ”klimat- och koldioxidfrågan”. Likaså väcks tankar om hur mångdimensionella problemställningar överhuvudtaget bör hanteras och lösas ur ett vetenskapligt respektive tillämpat perspektiv. Dessa tankar finns det dock inte utrymme att behandla i den fortsatta diskussionen.

Flertalet av de ovan nämnda forskarna utvecklar även teori kring kultur m a p olika sociala nivåer. Beroende på storleken på de kollektiv som omfattas av de gemensamma innebördskonstruktionerna går det att tala om mikro- och makrokulturer (Alvesson, 1993a), subkulturer (Turner, 1971; Morgan, 1986) o s v. Bakom denna storleksindelning finns i sin tur teori om hur olika faktorer (t ex klasstillhörighet, nationalitet och yrke) grundlägger skillnader mellan människor och därmed differentierar kulturer. Även om begreppen som sådana inte används inom fenomenologin är tankegångarna förenliga med det fenomenologiska synsättet. Intressanta paralleller går också i detta fall att dra till föreliggande studie; industriföreträdarna representerar ett stort antal formellt åtskilda organisationer och individerna har både likartade och olikartade föreställningar om klimat- och koldioxidfrågan. Kan organisationskulturteorin underlätta förståelsen för vad det egentligen är för kollektiv som har studerats? Det ovan sagda väcker förstås till liv den omdebatterade frågeställningen om huruvida organisationer är att betrakta som homogena eller heterogena. Råder konsensus i industriföreträdarnas föreställningar om delar av tillvaron eller härskar motstridighet och tvetydighet? Även i denna fråga har kulturteorin paralleller till fenomenologisk teori och föreliggande studie. Båda dessa frågeställningar behandlas närmare i kapitel 10.3.

Kultur kännetecknas av att de gemensamma tolkningssätten och innebörderna hos kollektivet tenderar att rutiniseras och tas för givet (t e x Smircich, 1983; Morgan, 1986; Schein, 1986). Det förgivettagna kan ligga på olika ”djup” och kan därmed vara mer eller mindre tillgängligt i individernas medvetande. Överhuvudtaget betraktas kultur som ett djupliggande – inte som ett lättåtkomligt och ytligt – fenomen. De djupliggande och de ytliga manifesta nivåerna anses dock relaterade till varandra. I detta finns tydliga motsvarigheter till det fenomenologiska begreppsparat *naturlig attityd*, alltså det vardagliga, förgivettagna och icke-reflexiva förhållningssätt som en individ har till sin livsvärld med alla dess betydelseladdningar. Införandet av tanken på organisationskulturer som olika djupa eller grunda har också paralleller till fenomenologin och denna studie. Inom fenomenologin beskrivs underliggande antaganden och mer ytliga föreställningar vara relaterade till varandra genom *syntetiska processer*. Kulturteorins utveckling på detta område kan alltså eventuellt bidra till förståelse av bevekelsegrunder eller drivkrafter bakom industriföreträdarnas syn på vad som t ex bör vara klimatproblematikens lösning och varför det antas att just forskningen kan bidra till denna. Det ovan sagda har relevans för studiens andra syfte som ju handlar om hierarkier och relationer i de kollektiva betydelsestrukturerna. I den fortsatta diskussionen görs dock inga ytterligare försök att belysa ämnet.

De rutiniserade och djupt internaliserade antaganden och föreställningar som delas av en organisation relateras inom kulturteorin ofta till organisationens handlande. Gemensamma innebörder fungerar som koder för kollektivt beteende och det är tack vare den mentala samsynen som organisationer kan åstadkomma koordinerade aktiviteter (Smircich, 1983; Morgan, 1986; Turner, 1971). Vissa forskare hävdar att organisationers avsiktliga beteenden alltid i någon utsträckning är determinerade av dess kultur (Schein, 1986). Relationen mellan å ena sidan prestation/beteende och å andra sidan kultur/medvetande är omdiskuterad och väl genomtröskad inom organisationskulturforskningen (se Alvesson, 1993a för en översikt). Inte heller dessa tankegångar är främmande inom fenomenologin. Den fenomenologiska människosynen bygger på ett betraktande av människan som en enhet – en helhet – i vilken

tankar, idéer, upplevelser, affekter och beteenden är interrelaterade genom att de medverkar i konstitutionen av människans hela livsvärld (Sages, 2000; Sages & Hensfeldt-Dahl, 1999). Däremot är det svårt att precisera *hur* dessa aspekter generellt är relaterade till varandra. Kulturteorin kan alltså eventuellt ge värdefulla bidrag härvidlag. Den för praktiker intressanta relationen mellan å ena sidan industrins föreställningar om klimat- och koldioxidfrågan och å andra sidan dess agerande skulle kunna ges ökad belysning.

Ett ytterligare gemensamt drag för flertalet forskare inom konventionen ”innehördskonstruktion” är att hela organisationsfenomenet betraktas *som vore det* kultur (se Alvesson, 1993a för en översikt). Kultur ses alltså genomsyra allt som har med organisation och organisering att göra. En motpol till detta synsätt representeras av de forskare som ser kultur som en *aspekt* av organisationsfenomenet, d v s att gemensamma föreställningar, antaganden, identitet m m bildar en kulturell variabel vid sidan om strategi- och styrsystem, organisationsstrukturer, marknadsföring, affärsidé o s v. Denna distinktion mellan kultur som metafor respektive instrumentell aspekt är en principiellt viktig vattendelare mellan olika organisationskulturella forskningsansatser (Alvesson, 1993a). Det står alldeles klart att fenomenologin här representerar det förstnämnda synsättet. Betydelsestrukturer och de processer med vilka innebörd skapas omfattar *alla* objekt i individens medvetande. Det är alltså inte så att industrins företrädare *endast* lägger en subjektiv innebörd i exempelvis klimat- och koldioxidfrågan utan alla företeelser mot vilka deras medvetande riktas får en betydelseladdning.

En avslutande ingrediens i teoribildningen kring organisationskultur berör symboler och språk. Vad detta handlar om är hur kultur yttrar sig, alltså hur de gemensamma innehördskonstruktionerna manifesteras på en ytligare nivå via dels materiella och immateriella symboler (t ex byggnader, bilder, ceremonier) och olika öppna kommunikationskoder (både talat och skrivet språk). Att kultur tar sig dessa former finns det stor konsensus kring bland organisationsteoretiker (Morgan, 1986; Pfeffer, 1981; Turner, 1971; Alvesson, 1998; Schein, 1986 m fl). Däremot råder oenighet ifråga om vilka av dessa medier för kulturuttryck som metodmässigt bör användas för att nå kunskap om kultur. Ur ett fenomenologiskt perspektiv, i synnerhet det Husserlianska, råder det ingen tvekan om att språket utgör den främsta manifestationen för betydelseladdning. Det är via språket som det självgivna och betydelseladdade medvetandet tillgängliggörs för forskaren. Föreliggande studie förlitar sig, helt i linje med detta, således på text och tal. De kulturforskare som betonar språket som en viktig manifestation (t ex Pfeffer, 1981; Turner, 1971) visar på hur kulturer med hjälp av språket kan förvärva, lagra och utbyta innebörder. Språkbruk kan specialiseras som ett uttryck för stark kulturell samhörighet och språk ger struktur åt de objekt, situationer och händelser som människor varseblir. Språket blir även ett sätt att selektera och prioritera i tillvaron – individer och kollektiv ger kraft åt språket att konstruera verkligheten. Tankegångarna kring språk och symboler för kultur är av vikt för att förstå studiens empiriska resultat men även för analysen av styrkor och svagheter med hela det fenomenologiska angreppssättet för denna studie. Industriföreträdarnas språk är ett av flera karaktärsdrag som kommer att utvecklas framöver i diskussionen.

För att sammanfatta jämförelsen mellan fenomenologin och den organisationskulturteori som anspelar på konventionen ”innehördskonstruktion” kan det i all korthet sägas att stora likheter föreligger. Detta är kanske inte så förvånande eftersom de fenomenologiska tankegångarna i flera fall uttryckligen tillämpats på organisationskulturteori. En något större nyhet är dock de många paralleller som finns mellan fenomenologi och organisationskulturteori på ett allmänt plan. Detta gör sammantaget att det finns goda grunder för användandet av kulturteori

i syfte att berika föreliggande studie. Organisationslärans styrkor ligger bl a i den voluminösa mängd forskning som genomförts inom fältet, den kunskapsbildning som finns om kontroversiella samband (kultur – prestation, mikro- och makrokultur) samt dikotomier såsom heterogenitet kontra homogenitet. Vidare finns en fördel i det att organisationskultur som fenomen länge har utgjort en tummelplats för integration av olika ämnesfält och perspektiv. Resultatet av detta är bl a värdefull teoribildning kring kultur och makt, kultur och ledarskap, kultur och förändring m m. I den fortsatta diskussionen (kapitel 10.3.2) kommer t ex teorier om hur kulturer skapas, upprätthålls och överhuvudtaget förändras att appliceras på studien. Den i inledningen reserverande brasklappen bör dock än en gång synas. Kulturforskningen är omfattande, mångtydig, motstridig och har många gånger utsatts för ett slarvigt användande av begrepp. Detta innebär förstås faror då kvaliteten på de vetenskapliga bidragen varierar. I denna studie har därför ambitionen varit att utnyttja litteratur inom organisationskultur med försiktighet.

10.2 Övergripande karaktärsdrag för svenska industriföreträdares kultur(er) och deras syn på klimat- och koldioxidfrågan

I och med konstaterandet av ett släktskap mellan fenomenologisk teori och organisationskulturteori kan industriföreträdarnas gemensamma betydelsestrukturer och uttrycksätt refereras till som kultur. Med detta följer möjligheten att begagna kunskap inom kulturteori för att fördjupa och bredda förståelsen för de studerade fenomenen. I detta avsnitt kommer de svenska industriföreträdarnas syn på klimat- och koldioxidfrågan att analyseras på ett sådant sätt att de mer övergripande mönsterna i empirin framträder. Det detaljerade empiriska materialet bestående av predikat, entiteter och modaliteter lyfts därmed upp på en högre och mer generell nivå. Resultatet blir ett utmejslande av *delvis* allmängiltiga särdrag för den kultur som gruppen av industriföreträdare förenas i. Följande kapitel koncentreras således till det första av studiens två syften, nämligen att ingående analysera de gemensamma betydelsestrukturerna. Den kritiska läsaren kan i relation till det ovan sagda framföra invändningar mot att kultur, vars gemensamma innebörder ju ska kunna generaliseras över olika situationer, i detta fall härleds ur en enskild sakfråga. Som framgår av hela denna studies empiri uppfattas dock *inte* klimat- och koldioxidfrågan, av de medverkande industriföreträdarna, som en snävt avgränsad sakfråga. Tvärtom betraktas den som mångdimensionell och närmast av världsbildskaraktär.

Innan redogörelsen tar vid vad gäller de övergripande karaktärsdragen för industriföreträdarnas syn på klimat- och koldioxidfrågan, bör intersubjektivt betraktande som ett allmänt fenomen diskuteras. Vad betyder det egentligen att en grupp av individer synkroniserar sina bilder eller föreställningar om global uppvärmning, kostnadseffektivitet, utveckling eller något annat objekt i livsvärlden? Svaret på denna fråga är rättså uppenbart men samtidigt slående intressant. Att på egen hand eller som kollektiv konstruera och vidmakthålla innebörder är detsamma som att betrakta verkligheten ur en av flera möjliga synvinklar. Varje tolkning eller föreställning kan bara omfatta en del av verklighetens totala meningsinnehåll. Enligt den Husserlianska fenomenologin kan vi aldrig få en total kunskap om tinget eftersom dess innebörd alltid är mer omfattande än vad som avslöjas vid varje betraktelse (Husserl, 1989). När en grupp av individer bildar sig en uppfattning om en företeelse i vardagslivet är denna uppfattning legitim och otvivelaktig som sådan, men den är alltid fragmentarisk i förhållande till företeelsens totala betydelse och alltid otillräcklig för att kunna avspegla helheten. Med andra ord utgör industriföreträdarnas och varje annan valfri grups eller organisations syn på klimat- och koldioxidfrågan *ett perspektiv bland flera andra*

möjliga. När gruppen av industriföreträdare lägger en innebörd i begrepp som ”utveckling”, ”kostnadseffektivitet” och ”energi” – alltså när de medvetet eller omedvetet väljer ett perspektiv – leder detta samtidigt per automatik till utelämnandet av andra innebörder.

Det ovan sagda kan förstås verka förbryllande eftersom människor vanligen betraktar sig själva som levandes i en verklighet vars karaktär är objektiv. Anhängare av den socialkonstruktivistiska idéströmningen (Berger & Luckmann, 1966; Husserl, 1989; Schutz & Luckmann, 1973; Sages & Hensfeldt Dahl, 1999 m fl) hävdar dock att objektivitet först och främst måste förstås som en intersubjektiv överenskommelse vars villkor är tydliggjorda och erkända. Gemensamma betydelsestrukturer som befästs genom repetition – som institutionaliseras – framstår därför med tiden som objektiviteter vilka tas för givet. Genom hela redogörelsen för industriföreträdarnas kulturella karaktärsdrag kommer denna diskussion om *perspektivism* att löpa som en röd tråd.

10.2.1 Åtgärds- och förändringsfokusering

Som framgår av de empiriska redogörelserna kretsar mycket av individernas föreställningar kring åtgärder och strategier. Det råder en påtaglig överensstämmelse i synen på att åtgärder handlar om att reducera utsläpp, effektivisera och teknikutveckla. Även andra typer av åtgärder nämns men dessa uppfattas bara av enstaka industriföreträdare. Ett enda undantag finns i förhållande till detta, nämligen att industriföreträdarna uppfattar ”tillgodoseendet av mat och övrig välfärd” som en viktig åtgärd. Genom att främst utpeka och i sina upplevelser prioritera de tre förstnämnda åtgärderna utesluter eller nedprioriterar gruppen samtidigt andra tolkningar av åtgärder. Det går med andra ord att tala om att gruppen anlägger ett gemensamt perspektiv på vad som utgör en åtgärd. En framträdande ingrediens i detta perspektiv är den dominerande uppfattningen om åtgärder som främst *fysiska/materiella* och *naturvetenskapliga/tekniska*.

Kännetecknen på det som uppfattas som åtgärder beskrivs med hjälp av mängder av värdeladdade ord, exempelvis att åtgärder är ”verklig”, ”betydelsefulla”, ”användbara”, ”lämpliga” och ”pragmatiska”. Industriföreträdarna är mycket säkra på sin sak när de talar om åtgärder och strategier – de kan med visshet beskriva vad som är att betrakta som åtgärder. Dessutom uppfattas åtgärder vara förenade med olika villkor och förutsättningar, något som framförs som krav. Det finns god empirisk grund för att hävda att gruppen på det hela taget är *åtgärdsorienterad* – inte problemorienterad. Med detta menas att industriföreträdarna iakttar och lägger vikt vid just lösnings- och åtgärdsaspekter i betraktandet av energi, kostnader, företag, utsläpp o s v. Det talas om åtgärder i engagerande termer och onekligen betraktas åtgärder som väsentliga element i hela klimat- och koldioxidfrågan. Så gott som alla studiens deltagare nämner förvisso problem, men det råder inte någon utbredd konsensus kring dessa uppfattningar och problem behandlas inte på när så frekvent som åtgärder.

Åtgärdsorientering kan ses som exempel på en än mer övergripande tendens i gruppens kultur, nämligen att industriföreträdarnas föreställningsvärldar tycks genomsyrade av tankar på *rörelse och aktivitet*. Begreppen ”förändring” och ”utveckling” är centrala i detta sammanhang. Dessa ord betraktas i de flesta fall som positivt värdeladdade och kan därför i stort likställas med förbättring. Det är via förändring och utveckling som mål kan nås. Teknologi, forskning, förståelse, effektivitet m m betraktas av industriföreträdarna som *redskap* eller *instrument* i denna förändring. För klimat- och koldioxidfrågans vidkommande har alltså forskning och vetenskap inget egenvärde. Förändring och utveckling är dock inte de

enda begreppen som innefattar rörelse och aktivitet. Hela det empiriska materialet är fyllt av uttryck med liknande anspelningar. Följande exemplifierar detta:

*”det sker kontinuerliga besparingar av energi”
”det är viktigt att bredda sig och utveckla sin verksamhet på ett förnuftigt sätt”
”om transporterna blir dyrare kommer omprioriteringar att göras inom industrin”
”industrierna har reducerat utsläpp till luft och vatten dramatiskt”
”man måste vara öppen för nya rön”
”i-länderna har ett ansvar att få igång en välståndsökning i alla länder”*

Det gemensamma för dessa uttryck är dynamik – inte statik – och de mest skilda ting föreställs kunna inrymmas av denna rörelse och aktivitet. Inte minst gäller detta föreställningarna om industrins handlingskraft och dess förmåga att ”utvecklas”, ”göra saker själva”, ”sätta igång satsningar” och ”bidra till lösningar” eller att dess verksamheter kan ”öka”, ”tillväxa” och ”expandera”.

10.2.2 Industriell rationalitet och upplevelser av hot

Det finns tydliga gemensamma drag hos industriföreträdarna i deras syn på vad för slags tillvägagångssätt eller övergripande arbetsgång som generellt bör tillämpas när problem dyker upp och handling krävs. Genom att förhålla sig sakligt och arbeta på ett kontrollerat och systematiskt vis kan analys och slutsatser om de mest skilda ting genomföras med gott resultat. Det finns exempelvis föreställningar om att ”problem kan kartläggas”, att ”det går att sätta sig in i problematiken”, att ”det går att klarlägga vad som har hänt” respektive att ”det går att förutsäga vad som kommer att hända”. Viktiga redskap i detta tillvägagångssätt är olika statistiska och matematiska beräkningar. Det finns en uppfattning om att det går att ”räkna”, ”beräkna”, ”göra undersökningar” och ”göra kalkyler” på t ex koldioxidutsläpp, kostnader, energianvändning och effektivitet. Dessa föreställningar förstärks ytterligare av industriföreträdarnas uttrycksformer. De talar nämligen på ett känslomässigt neutralt och sakligt vis och de uttrycker sig sällan eller aldrig i egen person eller i ”vi”-termer. Gruppens allmänna förhållningssätt kan alltså sammanfattningsvis beskrivas som närmast *mekaniskt rationellt*. I detta ligger idén om att mål är viktiga och att dessa går att uppnå genom att medvetet och metodiskt välja de bästa medlen.

Ett flertal av studiens deltagare redogör också uttryckligen för både möjligheten och nödvändigheten av denna rationalitet. I synnerhet framhålls att industrier vägleds av rationalitet och att det är viktigt att genomföra rationella åtgärder. Sådana åtgärder kännetecknas av att vara ”användbara”, ”lämpliga”, ”pragmatiska” o s v. Av det ovan sagda följer självfallet att rationalitet måste betraktas som ett *relativt* begrepp. Bedömningen av vad som är rationellt eller inte rationellt styrs bl a av de mål som den ifrågavarande individen har för ögonen, oavsett om individen är medveten eller omedveten om dessa mål. Det går med andra ord att hävda att industriföreträdare har en egen definition eller tolkning av rationalitet. Inför denna relativism tycks dock studiens deltagare vara något oförstående och de tar ofta för givet vad rationaliteten inbegriper. I ett par fall framgår dock att ”global samverkan”, ”konkurrensneutralitet”, ”kostnadseffektivitet” samt ”marknadsmässighet” uppfattas som viktiga villkor för rationella åtgärder.

Dessa slutsatser får stöd i teorier som handlar om rationalitetens roll i organisationskulturer. Moderna organisationer utmärks av att betona vikten av rationalitet och objektivt handlande. Statistiska analyser och kvantitativa uppgifter ses som underlag för beslut och vidtagande av

olika åtgärder. Föreställningen om rationalitet fyller ytterst funktionen av att legitimera vissa beteendemönster så att de framstår som normala och trovärdiga. (Morgan, 1986; Alvesson, 1993b)

Det som inte är rationellt kan alltså uppfattas som onormalt och tvivelaktigt. Industriföreträdarna beskriver också utförligt att de betraktar vissa åtgärder som ”orimliga”, ”orealistiska”, ”olämpliga” o s v. Personerna lägger överhuvudtaget en förvånansvärt stor vikt vid att beskriva vad som *inte* är eller bör vara åtgärder. De uttrycker sig med övertygelse och visshet om att olika former av begränsningar, restriktioner, beskränkningar, stop och förbud inte bör förekomma, i synnerhet om dessa är riktade mot industrin. En majoritet av industriföreträdarna föreställer sig att det är omöjligt eller svårt att göra genomgripande förändringar av befintliga industrier, system, processer och teknologier, i synnerhet om tidsperspektivet är snävt. Som nämnts tidigare förekommer i stort sätt inga känslomässiga uttryck i det empiriska materialet. Ett undantag finns emellertid mot denna regel – en majoritet av industriföreträdarna uttrycker såväl positiva som negativa känslor om industriers/företags framtidsutsikter. Slutsatserna av detta är att det finns en kollektiv upplevelse av att klimat- och koldioxidfrågan i dess helhet kan innebära *hot* mot industrin, men till viss del även *möjligheter*, och att dessa hot respektive möjligheter är avhängiga av åtgärders rationalitet. Rationella åtgärder tycks vara sådana åtgärder som inte hotar industrin och dess överlevnadsförutsättningar. Denna hypotes får visst stöd inom organisationskulturteorin där just grupper svårigheter att överleva i och anpassa sig till den externa miljön utgör en av drivkrafterna bakom skapandet av kultur, d v s bakom skapandet av konsensus kring föreställningar, antagande och värderingar. Hot i organisationers omvärld leder till förstärkt intern identitet och ett samtidigt distansierande från andra grupperingar (Schein, 1986). I det empiriska materialet finns stöd för detta: industriföreträdarna uppfattar att företag och industrier ”hör ihop”, att ”de befinner sig på en kant” och att de genom sin förmåga att ”känna”, ”tro” e t c fungerar som sammansvetsade och nästan besjälade enheter.

Avslutningsvis leder det hittills sagda till ett par reflektioner kring industriföreträdarnas attityd till hela det komplex av aspekter som rubriceras ”klimat- och koldioxidfrågan”. Betoningen på vad som *inte* bör vara åtgärder, synen på att vissa saker *inte går* att genomföra eller *inte får* genomföras, föreställningen om att åtgärder är *belastande* p g a dess kostnader samt andra upplevelser av *hot* indikerar att industriföreträdarna inte förhåller sig oreserverat proaktiva utan snarast intar en något *reaktiv position*. Denna slutsats styrks ytterligare av att personerna i ringa grad uttrycker sig på ett framtidsorienterat sätt. Trots att de fick uppmaningen att berätta vad de ansåg vara viktiga faktorerna att ta hänsyn till i samband med beslut om framtida klimatstrategier förekom nästan inga framtidsblickanden. Detta kan i sin tur tolkas som att de deltagande industriföreträdarna inte har några drömmar, visioner eller andra framtidsidéer med anknytning till just klimat- och koldioxidfrågan.

10.2.3 Värderingars osynliga inverkan

Bland industriföreträdarna finns en väl förankrad uppfattning om att både politiker och folk i allmänhet har blockeringar, missuppfattningar och bristande kunskaper i en rad olika avseenden. Det upplevs som viktigt och nödvändigt att förståelsen för klimatproblematiken, växthuseffekten och betydelsen av kostnadseffektivitet ökar hos människor. Brist på kunskap och förståelse betraktas alltså som ett problem i sig. Därutöver föreställer sig flera industriföreträdare att det på det hela taget krävs förändring av tänkandet. Alla dessa betraktelser bygger på ett par antaganden som förtjänar att lyftas fram. För det första antas det att klimatproblematiken faktiskt kan förstås. Detta är paradoxalt i ljuset av att flertalet

industriföreträdare själva uppfattar ”klimatfrågan”, ”problematiken”, ”klimatproblem” och andra näraliggande begrepp som omfångsrika, svårtydiga och komplexa. För det andra antas det att en viss typ av förståelse är möjlig att generera under förutsättning att vissa kunskaper förvärfvas. Förståelse uppfattas alltså som en objektiv och värdenneutral process. Som snart kommer att framgå är dock varken kunskapen eller slutsatserna av kunskap befriade från värdeelement.

Det främsta motivet för ökad förståelse och kunskap upplevs inte vara dess egenvärde utan dess konsekvenser för handlingsinriktade beslut och ställningstaganden. Flera industriföreträdare föreställer sig att det är viktigt att tänka på ett visst sätt, ett *förnuftigt* sätt, att man kan sätta sig in i frågorna *tillräckligt* och att det därigenom går att komma fram till vissa slutsatser. Ett par personer menar att beslut om politik och åtgärder bör grundas på vetenskapliga fakta. Alla dessa utsagor inbegriper en värdedimension som industriföreträdarna tycks helt omedvetna om.

Rent allmänt går det inte att ur vetenskapliga fakta och kunskaper sluta sig till *att* någonting bör göras och i så fall *vad* som bör göras. Inom teologi och filosofi benämns detta oriktiga sammanblandande av fakta- och värdefrågor för ”det naturalistiska misstaget”. Det går inte att på basis av naturvetenskapliga förhållanden dra slutsatser om hur människan bör agera i klimat- och koldioxidfrågan. Alla strategier, ställningstaganden och åtgärdsförslag bygger nämligen alltid på föreställningar om vad som är värdefullt, vad som bör främjas, vems intressen som bör tillvaratas e t c. Med andra ord är varje handlingsinriktad slutsats subjektivt eller intersubjektivt betydelseladdad. (Stenmark, 2000).

Av detta resonemang följer att det alls inte finns något automatiskt eller entydigt samband mellan å ena sidan ökad kunskap och förståelse och å andra sidan beslut om åtgärder och handling. De lösningar som industriföreträdarna uppfattar som lämpliga och rationella bygger alltså på ett antal underliggande etiska ställningstagande vilka personerna ifråga inte reflekterar över eller åtminstone inte uttalar. Att klimat- och koldioxidfrågan innehåller en central värdedimension är helt enkelt någonting som inte uppfattas av industriföreträdarna. Denna värdedimension är emellertid inte enbart reserverad för slutsatser och ställningstaganden. Den kunskapsmassa som den industriella kulturen delar och som varje annan gruppering har gemensam är genomsyrad av värdeelement (Turner, 1971). Genom att välj ut och upphöja vissa fakta ges dessa en prioriterad betydelse (t ex att konkurrensneutralitet och kostnadseffektivitet är viktigt). Samtidigt medför detta ett nedprioriterande eller uteslutande av andra i sig korrekta fakta.

Industriföreträdarnas mycket samstämmiga uppfattning om vetenskap och teknologi som viktiga redskap för lösandet av klimatproblem har betydande likheter med vad som i officiella rapporter betraktas som viktiga medel för att komma till rätta med miljöproblem (se hela kapitel 7, i synnerhet kapitel 7.4.2) Bristen på medvetenhet om de etiska och moraliska aspekterna leder dock i de båda fallen till den oriktiga slutsatsen att klimat- och miljöproblem främst är av en naturvetenskaplig och teknisk karaktär. Det är en illusion att klimatproblem kan lösas med hjälp av endast vetenskap och teknologi. För att detta skall vara möjligt krävs värderingsmässiga ställningstaganden.

10.2.4 Problemuppfattningar och grundläggande antaganden

Som nämnts tidigare har de 16 personer som ingår i studien relativt samstämmiga uppfattningar ifråga om åtgärder. Detsamma är emellertid inte fallet med gruppens syn på

problem och hot. Industriföreträdarna har olika föreställningar om huruvida det finns *ett* eller *flera* problem. I en del fall talas det om "problem" och "problematik" utan att begreppens innebörder närmare preciseras. Några personer ställer sig även tveksamma till om det överhuvudtaget finns problem. Tillsammans utpekar individerna en mångfald av problem, allt ifrån "växthuseffekten" och "fossila bränslen" till "välståndsutveckling" och "brist på medvetenhet i u-länder". Det finns dock en handfull av dessa som åtminstone en majoritet av industriföreträdarna spontant identifierar. En gemensam föreställning, om än inte delad av alla i gruppen, finns t ex om att "koldioxid", "utsläpp av klimatgaser" och "energislag" utgör problem. Det kan alltså konstateras att gruppen överlag uppfattar karaktären på både problem och åtgärder som likartad, nämligen som främst *fysisk/materiell* och *naturvetenskaplig/teknisk*. Endast i ett fall kontrasteras denna syn, nämligen då industriföreträdarna uppfattar "brist på förståelse och kunskap" som ett problem.

Det samlade intrycket är att individernas betydelseladdade tolkningar av begreppen "problem" och "hot" inte är alltigenom synkroniserade. Därmed uppstår den något paradoxala situationen att gruppen har väl samstämda uppfattningar om vad som bör göras men mindre väl samstämda uppfattningar om vad som utgör problem. Detta leder till två något spekulativa reflektioner. Antingen kan det vara så att industriföreträdarna till vissa delar tar för givet vad som utgör problem och därför inte upplever sig behöva utveckla innebörden i eller på annat sätt förklara sina problembilder. På så sätt blir underlaget för analysen av gemensamma problemuppfattningar mindre rikhaltigt med följd att gruppen framstår som oense. En alternativ tolkning är att industriföreträdarnas delade föreställningar om vad som utgör lämpliga och rationella åtgärder *tenderar att styra* deras problemuppfattningar. Som tidigare beskrivits kan rationalitet anses fylla en funktion av att legitimera vissa existerande beteendemönster (Morgan, 1986). Åtgärder som inte är förenliga med, utan snarast ifrågasätter, gängse industriell verksamhet kan därmed inte betraktas som rationella ur ett industrikulturellt perspektiv. De kvarvarande, rationellt uppfattade åtgärderna måste samtidigt logiskt korrelera med de problem som upplevs orsaka behovet av handling. För att inte dissonans ska uppstå i individens föreställning om en logisk relation mellan åtgärd och problem måste därför den senare "anpassas".

Mycket av det intressanta i industriföreträdarnas kultur har att göra med de gemensamma föreställningar som tas för givet och som uppfattas som självklara, de innebörder som inte förtydligas eller de tolkningar som t o m helt utelämnas. I den naturliga attityd som personerna vanligen befinner sig i finns det aldrig anledning att kritiskt reflektera över de antaganden som är djupt internaliserade och som omedvetet underbygger mer ytliga föreställningar. I förhållande till klimat- och koldioxidfrågan kan ett antal sådana fundamentala antaganden identifieras. I kapitel 9.3 har redan några av dessa antaganden beskrivits. På ett förenklat och principiellt plan kan industriföreträdarnas gemensamma uppfattning om klimat- och koldioxidfrågan sägas handla om relationen mellan å ena sidan *människans aktiviteter* ("industriella verksamheter", "teknikutveckling", "forskning", "juridiska regelverk" o s v) och å andra sidan *övrig natur* i dess vidaste bemärkelse ("växthuseffekt", "klimatförändring", "koldioxid", "energislag", "fossila bränslen" o s v). Så gott som alla de personer som har deltagit i studien uppfattar denna relation som ett *problem* eller ett *hot*. Som framgick av föregående kapitel kan emellertid inte det vetenskapliga studiet av naturen *i sig* avgöra om en företeelse är problematisk eller ej. Även om det fanns otvivelaktiga fakta som visade på att artutrotning, ökenutbredning och allvarliga översvämningar följde i spåren av antropogena koldioxidutsläpp så skulle inte dessa fakta *av egen kraft* kunna ge en fingervisning om vad som bör göras. I det ögonblick dessa företeelser uppfattas som problematiska har människan nämligen fört in en värderingsmässig komponent

i resonemanget (Stenmark, 2000). Själva *uppfattandet* av en företeelse i naturen som problematisk innebär alltså att den från början helt naturvetenskapliga angelägenheten utvidgas till att även bli en samhällelig och humanistisk angelägenhet. Genom att definiera och uppfatta ”klimat- och koldioxidproblemet”, ”problemet med global uppvärmning” e t c skänks dessa företeelser en samhällsvetenskaplig och humanvetenskaplig dimension. Med andra ord ”gör” människan naturfenomen till problem bara genom det faktum att hon uppfattar dem som problem.

Utifrån det ovan sagda kan det tyckas märkligt att gruppen av industriföreträdare nästan uteslutande föreställer sig problem och hot som fysiska/materiella och naturvetenskapliga/tekniska. Genom att mestadels iaktta och utpeka kemiska, biologiska, fysikaliska, tekniska och klimatologiska aspekter lägger dessa individer tyngdpunkten vid endast *en* av de två polerna i relationen människa-natur. Detta sätt att definiera ”klimatproblem”, ”problematiken” e t c medför samtidigt ett nedprioriterande eller uteslutande av andra betraktelsesätt. Industriföreträdarnas förhållandevis samstämmiga tolkningar av problemen som naturvetenskapliga/tekniska – inte sociala, kulturella, psykologiska, etiska, estetiska, existentiella o s v – kan alltså betecknas som ett grundläggande antagande för gruppen. Med andra ord uppfattas problemen som ämnesmässigt relativt avgränsade. Oavsett hur omfångsrikt betraktelsesättet är får detta konsekvenser för de slutsatser som dras om vilka mål som bör ställas upp, vad för slags åtgärder som bör vidtas, vem som bör beröras och axla ansvar, vilka tillvägagångssätt och medel som bör utnyttjas samt hur förändringsprocessens karaktär bör uppfattas.

Just föreställningen om klimatfrågans och problematikens lösning/lösningar är i sig ett antagande som gruppen har gemensamt. Av det empiriska materialet framgår tydligt att industriföreträdarna har en mycket samstämmig uppfattning om att ”klimatfrågan kan lösas”. Det antas alltså finnas en eller flera lösningar på klimatfrågan. Antagandet kan framstå som självklart och förnuftigt eftersom dess motsats ju verkar orimlig. Men är det verkligen givet att klimatfrågan kan lösas och vad innebär det egentligen att *lösa* klimatfrågan? Om klimatfrågan upplevs handla om bl a global uppvärmning och klimatförändring, betyder då lösandet att *ingen* klimatförändring kommer att ske, att *ingen allvarlig* klimatförändring kommer att ske, att *viss* klimatförändring kommer att ske eller att *mycket* klimatförändring kommer att ske? Denna innebörd i uttrycket att ”klimatfrågan kan lösas” preciseras dock inte av någon av industriföreträdarna. De tycks ha en förgivettagen föreställning om vad som menas.

10.2.5 Ekonomisering av språkbruk och betraktelsesätt

I detta sista avsnitt om industriföreträdarnas kultur och synsätt på klimat- och koldioxidfrågan diskuteras en tydlig trend i hela det empiriska materialet, nämligen det frekventa användande av en national- och företagsekonomisk terminologi i de betydelseladdningar som individerna investerar i olika begrepp. Både ofta och i de mest skilda sammanhang utnyttjar industriföreträdarna vad som kan beskrivas som en ekonomisk nomenklatur. Ord såsom ”kostnader”, ”kostnadseffektivitet”, ”dyr”, ”billig”, ”konkurrenskraftig”, ”kostnadsnivå”, ”handel”, ”investeringar”, ”marknader”, ”värde för pengarna”, ”konkurrensneutrala” och ”tillväxt” är vanliga. Likaså förekommer en hel del kombinationer av ekonomiska begrepp och naturvetenskapliga begrepp, t ex att ”handla med utsläppsrätter”, att ”köpa CO₂-kvoter” och att ”producera energi”. Denna *ekonomisering av språkbruket* utgör en tydlig manifestation av industriföreträdarnas kultur och understryker det perspektivistiska i föreställningar om hela klimat- och koldioxidfrågan.

Utvecklandet och användandet av olika unika termer och språkliga egenheter inom en grupp anses, inom organisationskulturteorin, vara belägg för en viss konsensus inom gruppen (Pfeffer, 1981). Ett likartat språkbruk möjliggörs då individerna har samstämmiga föreställningar om hur delar av verkligheten är beskaffad. Detta språkbruk fyller då en praktisk funktion genom att reducera behovet av förklaringar och preciseringar i den kommunikation som företas mellan individerna. Turner (1971), som har inriktat sin kulturforskning mot det han kallar den ”industriella subkulturen”, hävdar att en i synnerhet teknisk nomenklatur är vanligt förekommande inom industrins organisationer. Föreliggande studie kan inte belägga detta utan visar snarare på användandet av en ekonomisk nomenklatur. Däremot betonar industriföreträdarna olika tekniska aspekter av åtgärder, problem, klimatfrågan e t c utan att för den skull införa en utpräglat teknisk terminologi.

Att industriföreträdarna har ett gemensamt perspektiv – ett *ekonomiserat betraktelsesätt* – på klimat- och koldioxidfrågan understryks ytterligare om vi studerar i vilka sammanhang ekonomiska aspekter lyfts fram. Det visar sig att industriföreträdarna uppfattar en ekonomisk aspekt eller dimension i de mest skilda företeelser. Exempel på detta är följande:

”det är viktigt att förstå kostnadseffektivitet”

”energi och energiförbrukning kostar”

”ansvar kostar”

”företag och industrier vill tillväxa”

”åtgärder bör vara konkurrensneutrala”

”företag och industrier utmärks av att kunna vidta kostnadseffektiva åtgärder”

”utsläppsminskningar kommer att bli dyra”

Industriföreträdarna betonar i synnerhet ekonomiska dimensioner av begreppen ”åtgärd” och ”energi”. Det talas överlag mycket om kostnader för olika typer av aktiviteter. Det finns alltså ett rikligt empiriskt stöd för slutsatsen att industriföreträdarna lyfter fram och prioriterar ekonomiska aspekter i sina tolkningar av klimat- och koldioxidfrågan. Detta medför samtidigt ett uteslutande eller nedprioriterande av andra aspekter. Rent allmänt kan språket och dess applicering sägas ge människan kontroll över verkligheten, en verklighet som hon genom språket delvis konstruerar själv (Berger & Luckmann, 1966; Turner, 1971). Genom att frekvent använda en viss terminologi och samtidigt utesluta andra alternativa terminologier kan uppfattningen om verkligheten modifieras. Ord och begrepp uppfattas vanligen som oskiljaktiga från de objekt de avser. Det förföriska i detta till synes självklara och naturliga beskriver Berger & Luckmann på följande träffsäkra vis: *”A thing is what it is called, and it could not be called anything else.”* (1966, s59).

I och med detta är beskrivningen av industriföreträdarnas kultur i huvudsak avslutad. Som så ofta är fallet väcker dock en diskussion fler frågor än den ger svar. Användandet av kulturbegreppet och strävan efter att beskriva de föreställningar som är gemensamma förutsätter förstås att det existerar en synkronisering av innebördskonstruktioner hos individerna. Denna grad av samhörighet har inte kommenterats. Likaså väcks frågan om vad det egentligen är för grupp som utgör studieobjektet. Dessa frågor är föremål för diskussion i det följande.

10.3 Studieobjektet och dess inverkan på de gemensamma föreställningarnas karaktär

De två övergripande syften, som varit vägledande för hela denna studie, har primärt handlat om att lyfta fram de *gemensamma* dragen i industriföreträdarnas föreställningsvärldar. Ovanstående redogörelse för denna grupps kulturella karaktärsdrag bekräftar också existensen av just gemensamma betydelsestrukturer. Att ensidigt koncentrera sig på vad som förenar individerna kan emellertid leda till överdrivna slutsatser. Genom att balansera bilden med det som också särskiljer och differentierar kan risken för övertolkningar reduceras.

Argumentet för att överhuvudtaget börja reflektera över graden av konsensus och samhörighet är att det empiriska materialet tydligt visar på både likheter och skillnader. Därmed väcks oundvikligen frågan om huruvida gruppen kan betraktas som homogen eller heterogen m a p betydelsestrukturerna. En konsekvens av detta enkla ifrågasättande är att också uppfattningen om själva studieobjektet måste granskas kritiskt. Vad är det egentligen för samling av individer som har studerats? Är det på det hela taget lämpligt att tala om att individerna tillhör *en* kultur? Bakom dessa spörsmål döljer sig även en rad frågor av mer abstrakt teoretisk och metodologisk art, nämligen hur sociala samspel alls är möjliga och vad för slags fundamentala processer som åstadkommer intersubjektivitet. Dessa senare frågor har redan kommenterats på ett ytligt plan. Några ytterligare fördjupningar ges dock inte här utan hänvisning får ske till befintlig fenomenologisk litteratur (Husserl, 1992, 1925/1977; Schutz & Luckmann, 1973; Berger & Luckmann, 1966 m fl). Nedanstående diskussion koncentreras istället till de förstnämnda frågorna.

10.3.1 Homogenitet kontra heterogenitet

Det enda tillrådiga sättet att försöka bedöma graden av samstämmighet respektive åtskillnad är att utgå från det rena empiriska materialet. Med detta menas att studera vad individerna talar om (entiteter), innebörden i det som personerna talar om (predikat) samt hur personerna uttrycker sig (modaliteter). Stommen i denna analys av likheter respektive skillnader har redan presenterats i kapitel 9.2.

De mest basala likheterna finns förmodligen i *vad* de 16 personerna i studien uppfattar att klimat- och koldioxidfrågan handlar om. Det stora flertalet av dessa individer associerar spontant till ett antal nyckelord när denna fråga kommer på tal. Det finns en bred överensstämmelse om att begrepp som problem/hot, utsläpp, åtgärder, kostnadseffektivitet/kostnader och veta/förstå utgör nödvändiga element för att rama in och karaktärisera hela klimat- och koldioxidfrågan. Gruppen av individer är homogen i detta avseende. Samtidigt kan det konstateras att det utöver denna samstämmighet i föreställningar även finns en oerhörd mängd individuella tolkningar av vad som i övrigt definierar frågan.

Genom att studera den uppfattade *innebörden* i de ovan nämnda gemensamma nyckelorden ges analysen ytterligare en dimension. De största likheterna finns kring innebörden i begrepp som utsläpp, energi, utveckling, åtgärder/strategier, kostnadseffektivitet, veta/förstår och forskning. Gruppen av individer är exempelvis överens om att det är gård att *förstå* klimatproblematiken och att folk i allmänhet bör och måste engageras i detta. Vidare uppfattas det som möjligt och nödvändigt att vidta *åtgärder* som är kostnadseffektiva och rationella. Liksom i ovanstående fall kan det samtidigt konstateras att individerna har andra högst egenartade föreställningar om vad dessa och övriga nyckelbegrepp har för innebörd. Det tycks som om gruppen av individer har gemensamma betydelsebäddningar i förhållande

till vissa områden eller domäner av verkligheten. Utanför dessa ”öar” råder en till synes kaotisk mångfald av unika eller t o m motstridiga föreställningar.

Personernas uttryckssätt utgör analysens tredje och sista dimension. Som framgår av kapitel 9.2.4 är likheterna i detta avseende mycket påtagliga. Gruppen av individer uttrycker sig med stark visshet och övertygelse kring det mesta, de upptas av nuet och tänker i mycket liten grad på framtiden, de använder sakliga och känslomässigt avskalade uttrycksformer, de framför krav och villkor o s v. Även om den deskriptiva statistiken mestadels signalerar likheter finns förstås vissa utstickande olikheter. En del personer talar exempelvis i termer av positiva framåtblickande känslor medan andra personer istället ger uttryck för en oro eller skepticism inför framtiden.

Genom att superponera dessa tre dimensioner kan någon form av bild erhållas över de gemensamma betydelsestrukturernas bredd och djup. Föreställningarna om *vad* klimat- och koldioxidfrågan övergripande handlar om samt *hur* individerna uttrycker detta bildar ett antal minsta gemensamma nämnare av fundamental karaktär eftersom individerna, genom dessa entiteter och modaliteter, ramar in hela frågeställningen. Denna plattform beskriver alltså de gemensamma föreställningarnas bredd och omfång. Med hjälp av den dimension som handlar om *innebörderna* kan på motsvarande sätt en bild erhållas över de gemensamma föreställningarnas djup. Ju mer detaljerade uppfattningar som individerna tillsammans har om olika begrepp desto djupare kan deras gemensamma föreställningsvärld anses vara. Genom att på detta sätt överlagra dimensionerna kan det konstateras att industriföreträdarna uppvisar en homogenitet i både bredd och djup. Att försöka vikta eller mäta denna grad av likhet är ett närmast omöjligt företag. Analysen får stanna i konstaterandet av att individerna har en delvis likartad syn på vad hela klimat- och koldioxidfrågan innebär respektive handlar om, samtidigt som de har ett besläktat sätt att förhålla sig känslomässigt och viljemässigt till frågeställningen.

Parallellt med dessa uppenbart förenande drag för gruppen existerar samtidigt de stora olikheter som redan kommenterats. Att industriföreträdarna därmed uppvisar *både* en betydande homogenitet och en betydande heterogenitet ifråga om organisationskultur kan tyckas paradoxalt. Det finns nämligen en allmänt spridd uppfattning, i synnerhet inom den managementinriktade organisationslitteraturen, att organisationskulturer bör betraktas som homogena enheter vars gränser är tydliga. Denna uppfattning har fått utstå mycket berättigad kritik eftersom den utgör en överdriven förenkling av kulturfenomenet och samtidigt bygger på det orimliga antagandet att organisationer är isolerade från sin omvärld (se t ex Alvesson, 1993a för en genomarbetad kritik). Förekomsten av både likheter och skillnader i industriföreträdarnas föreställningar kan till stora delar förstås. En del ledtrådar ges om studieobjektet som sådant granskas närmare. De knappt 30 personer som ingick i f d Industriförbundets organisation kring klimat- och koldioxidfrågan utgjorde nämligen inte en sammansvetsad grupp utan bildade snarast ett löst sammanhållet nätverk. Ytterligare vägledning kan erhållas genom att studera de elementära mekanismer som ligger bakom skapandet, upprätthållandet och förändrandet av kulturer. Situationen är således inte alltigenom paradoxal. I det följande skall därför dessa faktorer diskuteras i syfte att söka belysa upp det som kan framstå som motstridigt.

10.3.2 Kulturella nivåer och kulturell dynamik

Genom införandet av teori kring kulturella förstoringsnivåer och kulturell dynamik kan industriföreträdarnas både heterogena och homogena föreställningar förstås bättre. Innan dessa teorier introduceras bör dock ett antal bakgrundsfakta lyftas fram för gruppen av

industriföreträdare. Som nämndes redan i inledningen till kapitel 10.1.1 ger forskningen om organisationskultur stöd för idén att kulturer är sprungna ur och relaterade till historia och tradition. En del teoretiker hävdar t o m att det inte går att studera kultur utan att rekonstruera den historia och de gemensamma erfarenheter som grupper, organisationer eller andra sociala konstellationer delar (Schein, 1986). Att individers gemensamma bakgrund och historia har betydelse för skapandet och upprätthållandet av gemensamma betydelsestrukturer får självfallet stöd även inom fenomenologin. Vi föds och socialiseras in i ett sammanhang, varje människa är medlem av en social struktur som fanns före henne och som till stora delar kommer att finnas kvar efter henne (Schutz & Luckmann, 1973). Till skillnad från bl a Schein drivs dock inte fenomenologer primärt av strävan efter att nysta upp orsaker och verkan, d v s att via fastläggandet av kausalitet försöka *förklara* fenomen. Industriföreträdarnas gemensamma historia speglas förstas i de betydelseladdade föreställningar som individerna delar. Att specifikt utreda de historiska omständigheterna har dock inte ansetts relevant i föreliggande studie. Däremot finns det goda skäl att beskriva bakgrundsfakta för gruppen, såsom de berörda individernas formella organisationstillhörighet, bransch, kön och geografiskt spridning. Detta kan nämligen leda till en bättre förståelse för likheterna och skillnaderna inom gruppen.

Ett antal av dessa bakgrundsfaktorer kan anses vara differentierande i den mening att de kan förmodas splittra eller försvåra de processer genom vilka synkronisering sker inom gruppen. I den studerade gruppen finns individer från 19 formellt åtskilda organisationer och nio olika branscher. Även de formella befattningarna varierar kraftigt inom gruppen – 10 personer är direktörer till sin befattning medan resterande 18 personer är chefer eller tjänstemän. F d Industriförbundet lät organisera sitt arbete med klimat- och koldioxidfrågan i två ungefär lika stora kommittéer, nämligen klimatreferensgruppen och klimatpoolen. Flera personer satt i båda kommittéerna. I den ena kommittén – klimatreferensgruppen – förekom en viss omsättning och ett par personer byttes alltså ut varje år. Deltagarna i klimatreferensgruppen höll inte möte fler än 5-6 gånger per år.

Av denna beskrivning att döma kan det tyckas förvånande att gruppen av individer överhuvudtaget delar några betydelseladdade föreställningar kring klimat- och koldioxidfrågan. Samtidigt finns ett antal bakgrundsfaktorer som kan förmodas underlätta individernas integration. Av de 28 personerna finns endast tre kvinnor. Huvuddelen av personerna har sin arbetsplats och sitt hem i Stockholm även om vissa geografiska ytterligheter finns representerade. Trots att ett stort antal branscher finns representerade kommer flertalet av de 28 personerna från traditionellt tunga basindustrier, d v s skog, stål, gruv, kraft och verkstad. Klimatpoolens sammansättning var, i förhållandena till klimatreferensgruppens, betydligt mer stabil och dess medlemmar träffades åtminstone varannan vecka. Båda kommittéerna bildades vid årsskiftet 1997/98.

För att bringa någon sorts klarhet i det både heterogena och homogena kring industriföreträdarnas föreställningar bör begreppet *objektsnivå* utvecklas. Som beskrevs i inledningen till kapitel 10.1 har Alvesson & Berg (1988) använt detta begrepp för att klassificera olika ansatser inom organisationskulturforskningen. Med objektsnivå avser dom det omfångsrika objekt eller den förstöringsnivå på vilken det sociala fenomenet har studerats. Som exempel kan nationer, samhällen, regioner, samhällssektorer, organisationer, funktioner, yrkesgrupper och mindre arbetsgrupper betraktas som olika objektsnivåer. Storleken på de sociala konstellationerna varierar således från makro- till mikronivå. Mänskliga samspel kan på ett allmänt plan kännetecknas av pluralism och mångfald. En mängd unika omständigheter kan göra att organisationer med till synes likartade förutsättningar ändå utvecklar helt

disparata kulturer. Antalet differentieringsfaktorer kan således vara oerhört många och därtill svåra att kartlägga. De ovan nämnda objektsnivåerna ger vägledning om ett par betydelsefulla faktorer, bl a nationalitet, geografisk plats, bransch, profession och etnisk tillhörighet.

Diskussionen om de sociala konstellationernas storlek är närbesläktad med resonemanget om homogenitet kontra heterogenitet. I detta sammanhang är det värdefullt att ta fasta på den närmast självklara principen om att skapandet och upprätthållandet av gemensamma betydelsestrukturer förutsätter relationer mellan människor. Varje relation bygger på någon form av interaktion vilken varierar med avseende på upplevelsens närhet, djup och anonymitet (Schutz & Luckmann, 1973). En människa erfar den sociala livsvärlden genom alltifrån direkta och livaktiga möten med andra människor till indirekta möten eller mer vaga upplevelser av institutioner och samhällsliga strukturer. Att organisationer, arbetsgrupper eller andra sociala grupperingar lever och verkar i isolation är därmed en oerhörd sällsynthet, åtminstone i den västerländska delen av världen. Med hjälp av detta fundamentala resonemang punkteras definitivt idén om att organisationer bör ses som tydligt avgränsbara enheter vars kulturer är uniforma. Tvärtom resulterar interaktionen i en påverkan mellan och inom olika sociala nivåer. Lateral och vertikal kommunikation leder till beroendeförhållanden där makrokulturer tenderar att påverka mikrokulturer och vice versa (Alvesson, 1993a). Denna dynamik benämner Alvesson (ibid) kulturell trafik. Finessen med att införa tanken på dynamik i skapandet och upprätthållandet av gemensamma betydelsestrukturer är att mikro- och makronivåer kan knytas ihop och delvis relateras till varandra.

Med hjälp av detta teoretiska bagage kan det som inledningsvis uppfattades som paradoxalt i industriföreträdarnas föreställningar delvis förstås. De betydelsestrukturer som individerna delar är *inte på något sätt endast* ett resultat av en gruppintern innebördsskapande process. Tvärtom utgör gruppen av industriföreträdare en mötesplats för olika kulturella tillhörigheter där såväl makronivåer som mikronivåer finns representerade. Att på vetenskaplig grund försöka identifiera och rubricera de olika kulturerna samt avgöra deras respektive influenser på gruppens kollektiva föreställningar är förstås mycket svårt, om det ens är möjligt. De ovan nämnda differentierings- och integreringsfaktorerna ger dock uppslag till kvalificerade misstankar. Industriföreträdarnas vardagliga livsvärld är uppdelad i ett antal sociala fora i vilka dessa personer deltar i form av medarbetare, medmänniskor, medlemmar, medborgare o s v. På olika håll eller tillsammans är personerna således engagerade i processer av betydelsekonstitution, processer som de vanligen inte reflekterar över. När individerna möts och interagerar medför detta samtidigt möten mellan deras olika föreställningar och uppfattningar. I gruppen av industriföreträdare torde det således finnas inslag av kultur som hör hemma i det industriella segmentet av samhället, i synnerhet de tyngre traditionella industribranscherna. Vid sidan om denna influens finns även inslag av betydelsebärande strukturer som delas av hela nationen eller t o m hela den moderna västerländska civilisationen.

Att industrin skulle ha speciella kulturella kännetecken i förhållande till andra samhällssegment har bl a påvisats av Turner (1971). Trots att det råder en flytande gräns mellan den bredare nationella eller samhällsliga kulturen å ena sidan och industrins kultur å andra sidan menar Turner att det finns vissa genomträngande likheter mellan alla former av industriellt liv. Han anser det därför vara försvarbart att tala om en industriell subkultur.

Utöver de industriella och nationella inslagen i industriföreträdarnas föreställningsvärldar torde även någon form av direktörs- eller chefskultur finnas närvarande. Ett stort antal av de 28 personerna i samplet är formellt utsedda att leda människor. Det kan heller inte uteslutas att det inom gruppen finns vissa särdrag för en manlig och mestadels storstadscentrerad

kultur. Vid sidan om dessa i huvudsak makrokulturella nivåer finns säkerligen gemensamma betydelsestrukturer som har skapats eller förstärkts via en helt gruppintern process. Summeras de hittills nämnda influenserna framstår gruppen av industriföreträdare som en kulturella mosaik. Medvetenhet om denna mångfald och mötena mellan olika kulturella tillhörigheter gör det möjligt att bättre förstå industriföreträdarnas både homogena och heterogena betydelsestrukturer. De uppvisar en kulturell homogenitet genom att de delar vissa sfärer av livsvärlden – en industriell, en nationell, en västerländska, en manlig, en storstadscentrerad eller en direktörs-/chefssfär. De uppvisar en kulturell homogenitet också därför att de som grupp successivt har framförhandlat vilka innebörder och meningsinnehåll som bör gälla. Men individerna är samtidigt heterogena i sina föreställningar genom att de har många andra tillhörigheter. De är medarbetare i 19 olika organisationer, de är verksamma i ett flertal branscher, de har var och en unika personligheter e t c.

Den kulturella dynamiken handlar i detta sammanhang om hur de skilda kulturella tillhörigheterna påverkar varandra och hur stor benägenhet till förändring de har. Det går på sätt och vis att tala om både riktning och tempo i denna dynamik. Det finns flera kulturforskare som menar att grupp- eller organisationskulturer i allmänhet påverkas markant av makrokulturella faktorer såsom nationalitet, profession och klass (Hofstede, 1985; Alvesson, 1993a; Alvesson & Berg, 1988; Morgan, 1986). Ur detta perspektiv förefaller det rimligt att anta att en betydande del av de gemensamma betydelsestrukturerna hos industriföreträdarna härrör från en industriell subkultur, vår nations eller civilisations kultur och möjligen även från en manlig och storstadscentrerad kultur. Häri finns det en lockelse att se kulturskapandet på mikronivå som deterministiskt (Alvesson, 1993a). Att makrokulturerna utgör de främsta generatorerna bakom de gemensamma betydelsestrukturer som observerats i föreliggande studie förefaller troligt. Detta utesluter dock inte att gruppen av industriföreträdare själva har utvecklat en lokal version av bredare samhällsliga kulturer eller subkulturer.

Den andra aspekten på kulturell dynamik – tempo – avser den hastighet med vilken kulturerna tenderar att förändras. Alvesson (1993a) menar att ett kännetecken för makrokulturer är kontinuitet och svårföränderlighet. Genom att införa begreppen långa respektive korta kulturella vågor särskiljer Alvesson kulturer som har en tendens att förändras snabbt och relativt ofta respektive kulturer som är mer trögrörliga. Det går inte per automatik att likställa mikrokulturer med korta kulturella vågor. Däremot är det främst makrokulturer som har en benägenhet att vara svårföränderliga, i sig avhängigt på bl a det faktum att innebörder, meningar och betydelser delas av oerhört många människor. Utifrån detta resonemang kan slutsatsen dras att industriföreträdarnas kultur, d v s de betydelsestrukturer som visar sig vara gemensamma när de olika kulturella tillhörigheterna överlagras, utgör en lång kulturell våg som torde vara svår att förändra.

Synen på föränderlighet och dynamik i skapandet av kultur har även stark förankring inom fenomenologin. Det finns förvisso fundamentala *eidetiska* strukturer i individens och grupperns föreställningsvärldar, strukturer som är stabila och som möjliggör en regelbundenhet i allt psykiskt liv (Husserl, 1992). Samtidigt är meningskonstitution, d v s skapandet av gemensamma betydelsestrukturer och därmed kultur, en ständigt pågående process utan slut (Sages, 2000). Upplevelsen av ett föremål är oändligt variationsrik, varje betraktelse kan göras utifrån en ny vinkel, i ett nytt ljus eller med betoning på ett annat av våra sinnen. Trots detta kvarstår någonting i vår erfarenhet som gör att föremålet fortfarande framstår som ett och samma föremål.

Denna diskussion om nivåer och dynamik samt heterogenitet kontra homogenitet kan avslutas genom att återknyta till de två frågeställningar som inledde hela kapitlet. Den första frågan gällde studieobjektet och dess karaktär. Utgångspunkten för denna studie var från början att studera unika betydelsestrukturer för det som uppfattades som en grupp eller organisation, d v s f d Industriförbundet och dess organisation för arbetet med klimat- och koldioxidfrågan. Efter avslutad studie kan det konstateras att studien istället har handlat om att avbilda ett antal överlappande makrokulturella förhållanden med *inslag* av unika och av gruppen skapade betydelsestrukturer. Objektsnivån har inte varit en utan flera. De formella gränserna för f d Industriförbundet eller dess organisation för arbetet med klimat- och koldioxidfrågan är således *inte* desamma som gränserna för dess kultur. Den andra frågan handlade om huruvida gruppen av industriföreträdare kan sägas tillhör *en* kultur. Svaret på denna fråga är tudelat. De gemensamma dragen, alltså de modaliteter, entiteter och predikat som individerna tillsammans spontant självger, har med all sannolikhet sin upprinnelse i många olika sociala fora. En del av de kollektiva betydelsestrukturerna har individerna förmodligen konstituerat som grupp betraktat. Sammantaget medför dock detta att flera olika kulturer har samverkat med följd att industriföreträdarna alltså kan sägas ha flera kulturella tillhörigheter. Å andra sidan bildar de observerade likheterna hos individerna ett unikt karaktärsdrag för gruppen. Mixen av betydelsestrukturer från skilda håll är unik med följd att industriföreträdarnas skulle kunna sägas dela endast *en* kultur.

Referenser

Alvesson, M., Berg, P-O. (1988). *Företagskultur och organisationssymbolism*. Studentlitteratur.

Alvesson, M. (1993a). *Cultural perspectives on organizations*. Cambridge University Press.

Alvesson, M. (1993b). *Organisationsteori och teknokratiskt medvetande*. Nerenius & Santérus.

Alvesson, M. (1998). *Att synkronisera föreställningar: Företagskultur och ledarskap*. I Lind, R & Arvidsson, G (red). *Ledning och företag och förvaltningar*. SNS.

Berger, P & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality*. Anchor Books.

Birgerstam, P. (1999). *Ett fenomenologiskt tillvägagångssätt – en parallell till visualisering som arbetsmetod*. i Lindén, J (red). (1999). *Kvalitativa metoder i arbetslivsforskningen*. Rådet för arbetslivsforskning.

Bolin, B. (1997). *Key features of the Global Climate System to be Considered in Analysis of the Climate Change Issue*. Paper presented at the eighth annual conference of the European Association of Environmental and Resource Economists. Tilburg, 26-28 June.

Fhanér, S. (1978). *Psykologi som förklaring, förståelse och kritik. Om psykologins vetenskapsteori*. Psykologiska institutionen vid Lunds universitet.

Haglund, D. (1989). *Husserl och den fenomenologiska filosofin*. Inledning till Husserl, E. (1989). *Fenomenologins idé*. Daidalos.

Hofstede, G. (1985). *The interaction between national and organizational value systems*. *Journal of Management Studies*. 22. 347-57.

Hofstede, G et al. (1990). *Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases*. *Administrative Science Quarterly*, 35, 286-316.

Houghton, J. (1997). *Global Warming*. Cambridge University Press.

Husserl, E. (1925/1977). *Phenomenological Psychology - Lectures, summer semester 1925*. Martinus Nijhoff. The Hague.

Husserl, E. (1928/1997). *The Amsterdam Lectures on Phenomenological Psychology*. i *Psychological and Transcendental Phenomenology and the Confrontation with Heidegger (1927-1931)*. redigerad och översatt av Sheehan, T & Palmer, R. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

Husserl, E. (1989). *Fenomenologins idé*. Daidalos.

Husserl, E. (1992). *Cartesianska meditationer - En inledning till fenomenologin*. Daidalos.

- Industriförbundet. (2000). *Industriåret 1999/00*.
- Industriförbundet. (1999). *Klimatboken - industrins grundsyn på klimatfrågan*.
- IPCC. (1996a). *Climat Change 1995 - The Science of Climat Change. Report of the IPCC Working Group I*. Cambridge University Press.
- IPCC. (1996b). *Climat Change 1995 - Economic and Social Dimensions of Climate Change*. Report of IPCC Working Group III, Cambridge University Press.
- IPCC. (2001). *Summary for Policymakers. Climate Change 2001: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. Approved by IPCC Working Group II in Geneva, 13-16 February 2001.
- Karlsson, G. (1993). *Psychological Qualitative Research from a Phenomenological Perspective*. Almqvist & Wiksell International.
- Klimatkommittén. (2000). *Förslag till svensk klimatstrategi*. SOU 2000:23. Nordstedts.
- Maykut, P & Morehouse, R. (1994). *Beginning qualitative research. A philosophic and practical guide*.
- Morgan, G. (1986). *Images of Organization*. Sage Publ.
- Patel, R, Tebelius, U (red). (1987). *Grundbok i forskningsmetodik*. Studentlitteratur.
- Pfeffer, J. (1981). *Management as symbolic action: the creation and maintenance of organizational paradigms*. Research in Organizational Behavior. 3. 1-52.
- Prop 2001/02:55. (2001). *Sveriges klimatstrategi*.
- Sages, R, Hensfeldt Dahl, P. (1999). *En fenomenologisk analysmodell inom arbetslivsforskningen*. i Lindén, J (red). (1999). *Kvalitativa metoder i arbetslivsforskningen*. Rådet för arbetslivsforskning.
- Sages, R. (2000). *Phenomenology and the Problem of Validity in Human Sciences*. i Beach, R, Lindén, J, Sages, R, Szybek, P. *The problem of validity in human sciences*. in preparation.
- Schein, E. (1986). *Organizational culture and leadership*. Jossey-Bass Publ.
- Schutz, A & Luckmann, T. (1973). *The Structures of the Life-World*. NorthWestern University Press.
- Smircich, L & Morgan, G. (1982). *Leadership: the management of meaning*. Journal of Applied Behavioral Science. 18. 257-273.
- Smircich, L. (1983). *Organizations as shared meanings*. i Pondy, L et al (red). *Organizational Symbolism*. Greenwich. Jai Press Inc.

Smith, J. (1996). *Semi-structured Interviewing and Qualitative Analysis*. i Smith, J, Harré, R & Langenhove, L (ed). (1996). *Rethinking Methods in Psychology*. Sage Publ.

Stenmark, M. (2000). *Miljöetik och miljövard - Miljöfrågornas värderingsmässiga dimension*. Studentlitteratur.

Turner, B, A. (1971). *Exploring the Industrial Subculture*. MacMillan. London.

United Nations Framework Convention on Climate Change. <http://www.unfccc.de/> 2001-02-21

Wallén, G. (1996). *Vetenskapsteori och forskningsmetodik*. Studentlitteratur.

Appendix

till

Svenska industriföreträdares syn på klimat- och koldioxidfrågan

En fenomenologisk studie av gemensamma föreställningar och grundläggande antaganden

2003-01-10

David Lindegren

*Kandidatuppsats
Institutionen för Psykologi
Lunds universitet*

Handledare Roger Sages

Innehållsförteckning

APPENDIX 1

1	UTTRYCKSFORMER OCH FÖRHÅLLNINGSSÄTT	4
1.1	GRAD AV VISSHET, SANNOLIKHET OCH OSÄKERHET	4
1.2	GRAD AV TYDLIGHET, OTYDLIGHET OCH SPEKULATION	5
1.3	NUTID OCH FRAMTID	5
1.4	NEUTRALITET OCH KÄNSLOR INFÖR FRAMTIDEN	6
1.5	ENGAGEMANG, KRAV OCH ÖNSKAN.....	6
1.6	JAG, VI OCH MAN	7

APPENDIX 2

2	GRUNDLÄGGANDE BESKRIVNING AV GEMENSAMMA FÖRESTÄLLNINGAR OCH BETYDELSESTRUKTURER.....	8
2.1	KLIMATFRÅGAN	9
2.1.1	<i>Sammanfattning</i>	9
2.2	PROBLEM, RISKER OCH HOT	9
2.2.1	<i>Sammanfattning</i>	10
2.3	UTSLÄPP OCH KLIMATGASER.....	10
2.3.1	<i>Sammanfattning</i>	11
2.4	KLIMATSTRATEGIER OCH ÅTGÄRDER	11
2.4.1	<i>Sammanfattning</i>	12
2.5	ENERGI	13
2.5.1	<i>Sammanfattning</i>	13
2.6	UTVECKLING	13
2.6.1	<i>Sammanfattning</i>	13
2.7	EFFEKT, KOSTNADER OCH KOSTNADSEFFEKTIVITET	14
2.7.1	<i>Sammanfattning</i>	14
2.8	INDUSTRIER OCH FÖRETAG	14
2.8.1	<i>Sammanfattning</i>	15
2.9	VETA OCH FÖRSTÅ.....	15
2.9.1	<i>Sammanfattning</i>	16
2.10	U-LÄNDER, VÄLFÄRD OCH SOLIDARITET.....	16
2.10.1	<i>Sammanfattning</i>	17

APPENDIX 3

3	UTVIDGAD BESKRIVNING AV GEMENSAMMA FÖRESTÄLLNINGAR OCH BETYDELSESTRUKTURER.....	18
3.1	KLIMATFRÅGAN	18
3.1.1	<i>Sammanfattning och jämförelse.....</i>	<i>19</i>
3.2	PROBLEM, RISKER OCH HOT.....	19
3.2.1	<i>Sammanfattning och jämförelse.....</i>	<i>20</i>
3.3	UTSLÄPP OCH KLIMATGASER.....	20
3.3.1	<i>Sammanfattning och jämförelse.....</i>	<i>20</i>
3.4	KLIMATSTRATEGIER OCH ÅTGÄRDER	21
3.4.1	<i>Sammanfattning och jämförelse.....</i>	<i>21</i>
3.5	ENERGI	21
3.5.1	<i>Sammanfattning och jämförelse.....</i>	<i>22</i>
3.6	UTVECKLING	22
3.6.1	<i>Sammanfattning och jämförelse.....</i>	<i>23</i>
3.7	EFFEKT, KOSTNADER OCH KOSTNADSEFFEKTIVITET	23
3.7.1	<i>Sammanfattning och jämförelse.....</i>	<i>23</i>
3.8	INDUSTRIER OCH FÖRETAG	23
3.8.1	<i>Sammanfattning och jämförelse.....</i>	<i>24</i>
3.9	VETA OCH FÖRSTÅ.....	24
3.9.1	<i>Sammanfattning och jämförelse.....</i>	<i>25</i>
3.10	U-LÄNDER, VÄLSTÅND OCH SOLIDARITET	25
3.10.1	<i>Sammanfattning och jämförelse.....</i>	<i>26</i>
3.11	OLÄMPLIGHET, ORIMLIGHET OCH OMÖJLIGHET	27
3.11.1	<i>Sammanfattning</i>	<i>28</i>
3.12	BEHOV, EFTERFRÅGAN OCH TILLVÄXT	28
3.13	EFFEKTIVISERING OCH STATISTIK	28
3.13.1	<i>Sammanfattning</i>	<i>28</i>
3.14	HISTORISKA BEDRIFTER OCH ANDRAS ANSVAR.....	29
3.14.1	<i>Sammanfattning</i>	<i>29</i>

APPENDIX 4

4	FENOMENOLOGISK FRÅGA INKLUSIVE FÖLJEBREV	31
----------	---	-----------

APPENDIX 5

5	INTERVJUSHEMA.....	33
----------	---------------------------	-----------

1 Uttrycksformer och förhållningssätt

Att studera en text med avseende på uttrycksformer och förhållningssätt innebär ett skärskådande av *hur* budskap, idéer och annat betydelseladdat innehåll framställs. Med hjälp av det fenomenologiska begreppet *modalitet* kan en persons egna uttrycksvägar och attityder klassificeras. Varje utsaga, om den så är talad eller nertecknad, kan alltså beskrivas utifrån exempelvis dess tidsform, hur tydlig eller spekulativ den är, vilken grad av säkerhet eller tvekan som finns i det uttryckta o s v.

De personliga uttrycksformerna i var och en av de tio självrapporterna har analyserats och preciserats på basis av sex typer av modaliteter (tro, funktion, tid, känsla, vilja och subjekt). Respektive modalitetstyp är i sin tur indelad i ett antal underkategorier vilka mer exakt fångar modaliteten ifråga. I det följande beskrivs de uttrycksformer och förhållningssätt som är mest frekventa eller avvikande för gruppen. Det är alltså med fokus på det kollektiva, d v s det som förenar respektive splittrar gruppen, som modaliteter har analyserats. Eftersom uttrycksformen alltid är knuten till ett budskap är det relevant att även redogöra för de vanligast förekommande entiteterna. Modalitetsanalysen innehåller därför en hel del exempel på likheter i *vad* personerna har talat om.

1.1 Grad av visshet, sannolikhet och osäkerhet

Modaliteten ”tro” beskriver med vilken grad av säkerhet en person uttrycker sig. De tre underkategorierna *visshet* (doxa-affirmation), *sannolikhet* (probability) och *osäkerhet* (doxa-negation) är här av särskilt intresse. Kategorierna är ömsesidigt uteslutande, d v s en idé eller ett budskap kan bara klassificeras utifrån en av kategorierna.

Det helt dominerande kännetecknet för gruppen är den stora visshet med vilken var och en av individerna uttrycker sig. I genomsnitt 82% av alla betydelseenheter är uttryckta som vore personen helt säkert på sin sak. Vad är det då som beskrivs med sådan säkerhet? En analys av de mest förekommande nyckelorden visar att ”åtgärder”, ”utvecklas”, ”utsläpp”, ”u-länderna”, ”problem” och ”frågor” är de begrepp som uttrycks med stor visshet. Den *betydelse* som läggs i dessa entiteter, alltså vad gruppen i mer precisa termer är så säker om, kommer att behandlas längre fram. Bland de tio personerna finns dock en som avviker påtagligt. I knappt 50% av fallen uttrycker sig han/hon med visshet. I övriga betydelseenheter uttrycker sig personen med större försiktighet.

Kategorin *sannolikhet* anger vad en person ser, uppfattar eller på annat sätt uttrycker som troligt eller just sannolikt. Vanligen förekommer formuleringar såsom ”att någonting bör göras”, ”att någonting kan vara på ett visst sätt” eller ”att det vore en fördel om...”. Ett högt värde på *visshet* sammanfaller naturligt med ett lågt värde på *sannolikhet*. Denna logik bekräftas även här – gruppen uttrycker någon form av sannolikhet i endast 17% av betydelseenheter. Variationen är dock stor inom gruppen, från ca 5% till 53%. Det senare värdet utgör en tydlig ytterlighet och härrör, knappast förvånande, från samma individ som avvek i den tidigare nämnda kategorin. De nio av tio personer som i ett fåtal fall anger någonting som troligt gör så i relation till ord som ”system”, ”klimatfrågan” och ”satsa”. Den person som avviker från den i övrigt homogena gruppen nämner sannolikhet eller trolighet i samband med orden ”åtgärder”, ”företag”, ”hot”, ”utvärderas”, ”prioriteringar” m fl. Flera av dessa entiteter är desamma som gruppen i övrigt talar med övertygande visshet om.

Den avslutande kategorin *osäkerhet* beskriver en situation då man *inte* vet hur någonting är eller förhåller sig. Av närmare 300 betydelseenheter finns inte en enda som uttrycker osäkerhet eller okunnighet. Hur detta kommer sig är inte möjligt att avgöra utifrån självrapporterna. Denna iakttagelse är dock något förvånande med tanke på de många dimensioner, aspekter och tveksamheter som offentligt anses finnas i analys och slutsatser kring klimatfrågan.

1.2 Grad av tydlighet, otydlighet och spekulation

Modaliteten ”funktion” anger fullständigheten i det en person talar om, d v s graden av *tydlighet* (perceptiv), *otydighet* (signitiv) eller *spekulation* (imaginativ) i det sagda. precisera att spekulation här inte är negativ!

Den vanligaste uttrycksformen i gruppen är kategorin *otydighet*. En majoritet av budskapen, idéerna och tankeinnehållen uttrycks på ett sätt som inte är helt tydligt och som därmed ger upphov till frågor från läsarens sida. Ett belysande exempel är påståendet att ”det är viktigt att skapa verkningsfulla åtgärder”. Det framgår inte varför det är viktigt eller vilka åtgärder det egentligen är frågan om. En hög andel otydliga uttryck är dock ingenting att förvånas över – kommunikation mellan människor inbegriper förenklingar och därmed otydligheter.

Tydighet som uttrycksform förekommer mer sällan än *otydighet*. Ofta är någon form av tydlighet och precision riktad mot sakförhållanden av rent materiell eller naturvetenskaplig karaktär, t ex ”koldioxid bildas vid förbränning”. Bland de mest frekventa nyckelorden/entiteterna hör ”energi”, ”koldioxid”, ”infrastruktur” och ”problem”.

Kategorin *spekulation* anger att personen ifråga säger någonting som han/hon bevisligen eller rimligen inte själv kan ha iakttagit eller erfarit. Det som uttrycks bygger alltså på iakttagelser som inte är personens egna, exempelvis fantasier om framtiden, visioner, drömmar, spekulationer eller farhågor. Att spekulera är alltså med denna definition något högst mänskligt och inget som bör betraktas som negativt. Endast en mycket liten andel av uttrycksformerna är helt spekulativa. När någon form av spekulation förekommer är det gentemot ord som ”hot”, ”solidaritet/rättvisa”, ”klimatfrågan” och ”fel/problem”. Att dra slutsatser av detta resultat är vanskligt. Det kan bara observeras att gruppen undviker att tala på ett utsvävande, spekulativt och funderande sätt.

1.3 Nutid och framtid

Modaliteten ”tid” beskriver i vilken tid eller i vilket tempus någonting uttrycks. Som underkategorier förekommer *presens*, *framtid*, *presens kopplad till framtid*, *dåtid* eller *inget*. De tre förstnämnda är relevanta att kommentera i föreliggande fall.

Den helt dominerande uttrycksformen är *presens*. I genomsnitt anges 85% av alla betydelseenheter i nutid. Eftersom de olika tidsmodaliteterna är ömsesidigt uteslutande resulterar detta i ett endast fåtal uttryck av annan art än presens. I ringa grad förekommer det att självrapporterna innehåller uttryck riktade mot *framtiden*. Bara fyra av tio personer talar på ett framtidsorienterat sätt, vilket ger ett gruppmedelvärde på knapp 3%. Detta kan tyckas märkligt med tanke på att frågeställningen, som låg till grund för självrapporterna, innehöll

just ordet framtid och därmed lockade till ett framåtblickande. Bland de ord som uttrycks i framtid kan nämnas ”uppoftningar/problem/arbete”, ”pengar/resurser”, ”kärnkraft” och ”politiker”. Den sista kategorin - *presens kopplad till framtid* – beskriver ofta att någonting förekommer idag och att detta kan komma att förändras alternativt fortsätta att finnas även i framtiden. Denna modalitet är något oftare använd i gruppen (medelvärde 8%) och anknyter då till ord som ”ansträngningar/problem”, ”kostnader/styrmedel” och ”industri/företag”.

1.4 Neutralitet och känslor inför framtiden

Modaliteten ”känsla” beskriver de känslor en person uttrycker genom modalitetskategorierna *positivt* eller *negativt framåtblickande*, *positivt* eller *negativt bakåtblickande* respektive *neutralitet* i känslor.

I likhet med tidigare nämnda modalitetstyper uppvisar gruppen även här stor homogenitet och samstämmighet vad gäller känslouttryck. En i det närmaste total dominans har *neutrala* uttryck. Närmare 95% av alla idéer, budskap och andra betydelseenheter uttrycks på ett känslomässigt avskalat och neutralt sätt. Det framgår alltså med tydlighet att personerna lägger få eller inga känslor eller affekter i hur saker uttrycks.

Ett fåtal personer talar dock med *positiva framåtblickande* känslor. Det handlar då ofta om förhoppningar och optimism inför framtiden, ofta uttryckt i möjligheter, exempelvis möjligheter för företag och industrier framöver. Följande nyckelord omtalas i positiva framåtblickande ord: ”företag/industri”, ”klimatstrategi/-frågan”, ”genomförs/utvecklas”, ”teknik” och ”lösningar”.

Ungefär lika ofta som det uttrycks förhoppningar om framtiden talas det i *negativt framåtblickande* termer. Hälften av personerna uttrycker med nyckelord som ”industri/företag”, ”beteende”, ”transportsektor” och ”koldioxidskatt/uppoftningar” att exempelvis ”företag kan slås ut och att industrin kan utsättas för förödelse”, ”att beteendemönster inte kan ändras” samt ”att transportsektorn inte är hållbar”. *Negativa* eller *positiva bakåtblickande* känslor har inte uttryckts hos någon av personerna i gruppen.

1.5 Engagemang, krav och önskan

Modaliteten ”vilja” förklarar vilken vilja en person uttrycker i en utsaga. Som underkategorier finns *engagemang* eller *oengagemang*, *krav* samt *negativ* eller *positiv önskan*. En utsaga som inte innehåller någon form av viljeyttring betecknas med *ingen*.

Den vanligast förekommande viljemodaliteten är *ingen*. I genomsnitt är närmare 60% av alla uttryck viljelösa, dock med stora skillnader inom gruppen. Någon större homogenitet är överhuvudtaget svår att finna i gruppen vad beträffar vilja. Ett undantag utgörs möjligen av modalitetskategorin *krav*, vilken omfattar ett framförande av förutsättningar, måsten eller villkor för någonting eller för någonting att inträffa. Dessa krav riktas alltså mot läsaren. Krav förekommer i alla utom en av självrapporterna. Medelvärdet är relativt högt, 25%. Spännvidden är dock mycket stor med allt ifrån 10% till närmare 79%. En person uttrycker alltså närmast allting i termer av krav och villkor. Ord som ”åtgärder”, ”industrin/företag”, ”problem/hot”, ”förstå” och ”energi” nämns i samband med modaliteten. Den överlag relativt

höga frekvensen av krav i självrapporterna måste dock anses vara ett förenande drag för gruppen.

Alla personer utom en uttrycker sig i större eller mindre omfattning på ett *engagerat* sätt. Det talas med inlevelse och engagemang, exempelvis som att ”någonting är intressant”, att ”det finns förhoppningar och möjligheter”, eller att ”något kan vara svårt men ändå upplevs som angeläget och viktigt”. Spännvidden är dock mycket stor inom gruppen. Någon person uttrycker ett engagemang i endast 4% av det som han/hon säger, medan en person beskriver 42% av meningsenheterna i engagerade ordalag. Den senare personen är densamma som i modaliteterna ”tro” och ”funktion” avvek kraftigt från gruppen i övrigt. Gruppmedelvärdet ligger relativt lågt med 11%. Nyckelord som ”utvecklas”, ”insatser” (...som kan vara verkningsfulla), ”satsa” (...som det är viktigt att man gör och gör rätt) samt ”allvar/hot” förekommer mer frekvent än andra ord. Inte en enda person uttrycker dock *oengagemang* i sina självrapporter.

Uttryck som rör *negativa* respektive *positiva önsknings* delar gruppen på ett tydligt sätt. Hälften av personerna beskriver en positiv önskan om att någonting ska inträffa, exempelvis genom begreppen ”styrmedel” (...som kan vara effektiva och som kan införas), ”klimatfrågan” (...som kan bli ett demonstrationsfall) och ”teknik” (...som är ny och som kan utnyttjas). Hälften av personerna uttrycker även en önskan om att något *inte* ska inträffa. Detta gäller t ex entiteterna ”koldioxidskatt” (...som är pålagor), ”fel” (...som det är att stänga kärnkraftverk) och ”miljörörelsen” (...som vill gå tillbaka och inte vill ha tillväxt).

1.6 Jag, vi och man

Modaliteten ”subjekt” anger vem som uttalar någonting. Som underkategorier finns *jag*, där personen representerar sig själv, *vi*, där personen representerar den grupp som han/hon tillhör, respektive *man*, där personen representerar ”man” eller ”det allmänna”. I de tio självrapporterna saknas dock i 85% av fallen någon tillhörighet. I knappt 5% av meningsenheterna utnyttjas jag-formen. Det är alltså tydligt att man försöker undvika att uttrycka sig som person. Något oftare förekommer dock uttryck i vi-form.

2 Grundläggande beskrivning av gemensamma föreställningar och betydelsestrukturer

Självrapporternas betydelseladdade innehåll, d v s personernas egna tolkningar, betraktelser, antaganden och föreställningar, står i centrum för detta kapitel. Texterna har delats in i sina små betydelseenheter, vilka var och en avgränsar ett tankeinnehåll eller ett budskap. Det centrala begreppet i dessa enheter har därefter identifierats. Proceduren leder fram till en lista på ett par hundra nyckelord eller s k entiteter. Ett par av dessa förekommer i flertalet självrapporter, d v s de är frekvent använda av personerna. Flera av dessa huvudentiteter utgör synonymer eller kan på annat övertygande sätt sammanföras rent innehållsmässigt. Slutresultaten av denna urvalsprocess är 10 teman vilka åtminstone hälften av personerna i gruppen spontant har berört i sina självrapporter. Följande tema har således blivit utvalda:

Tema	Antal självrapporter som berör temat
1. Klimatfrågan	6
2. Problem, risker och hot	9
3. Utsläpp och klimatgaser	7
4. Klimatstrategier och åtgärder	10
5. Energi	6
6. Utveckling	5
7. Effekt, kostnader och kostnadseffektivitet	8
8. Företag och industrier	6
9. Veta och förstå	8
10. U-länder, välstånd och solidaritet	7

Tabell 2.1 De tio vanligaste entiteterna i självrapporterna

I det följande ges alltså en bild av *innehållet* i de subjektiva tolkningar och föreställningar som personerna har om de utvalda begreppen. Med andra ord ges en översikt över vilka innebörder personerna lägger i ”klimatfrågan”, hur ”utsläpp och klimatgaser” betraktas, vilka betydelser som läggs i begreppet ”kostnadseffektivitet” o s v. Eftersom dessa föreställningar till stor del är individuella kommer de att variera. Varje tema inleds med en beskrivning av denna mosaik av divergerande och konvergerande tolkningar. Så långt som möjligt återges dessa med *personernas egna ord*. Studien syftar dock till att kartlägga de betydelsestrukturer som är *gemensamma* för flera personer eller hela gruppen. Utifrån mosaiken av subjektiva tolkningar dras därför slutsatser om likheter och skillnader, d v s de för gruppen delade uppfattningarna lyfts fram och eventuella intressanta avvikelser noteras. Till denna beskrivning läggs avslutningsvis modaliteterna. Därmed erhålls en rik bild av hur personerna tillsammans tolkar nyckelbegreppen.

2.1 Klimatfrågan

Klimatfrågan upplevs vara en stor, global och viktig fråga. Klimatfrågan är som begrepp mångtydigt och anses innehålla flera dimensioner, exempelvis ekonomiska, sociala och moraliska. Även en tydlig och betydelsefull politisk aspekt finns. Det hävdas att klimatfrågan inte behöver vara partipolitisk och heller inte *bör* vara det. Klimatfrågan kan självfallet hanteras av riksdagen och våra folkvalda politiker. Det finns dock en upplevd risk för att klimatfrågan kan bli en symbolfråga. Eftersom klimatfrågan är så stor och viktig finns en tveksamhet kring huruvida frågan egentligen bör hanteras av politiker.

Frågan både *kan* och *måste* lösas. Eftersom klimatfrågan anses vara global till sin natur måste även dess lösning vara internationellt överenskommen. Det upplevs finnas stora möjligheter att lösa klimatfrågan. Om frågan sköts rätt kan den t o m blir ett demonstrationsfall. Det varnas dock även för motsatsen - klimatfrågan kan alltså skötas oriktigt och felaktigt. Klimatfrågans lösning är dock förknippad med krav och villkor. Bland annat nämns kravet på en långsiktig energipolitik samt nödvändigheten av omfattande infrastrukturprojekt. Dessa och andra investeringar anses även kunna vara lönsamma. Avslutningsvis upplevs det att industrin har en del i klimatfrågan.

Till skillnad från de relativt rikhaltiga tolkningar som givits ovan av klimatfrågans *karaktär* framgår inte mycket om begreppets konkreta *innehåll*. En person menar att klimatfrågan handlar om växthuseffekten. En ytterligare person ser att klimatfrågan har ett samband med ett allvarligt hot som i sig är svårt att se.

2.1.1 Sammanfattning

Endast ett fåtal av de subjektiva föreställningarna och tolkningarna av klimatfrågan kan anses vara gemensamma för gruppen. Att klimatfrågan upplevs som stor, viktig och global är ett förenande drag för flertalet personer. Klimatfrågans generella karaktär talas det mycket om, även om dessa kännetecken inte delas av alla. Vad som däremot förenar gruppen är den närmast fullständiga *avsaknaden* av definitioner eller förtydliganden om vad klimatfrågan konkret innehåller. Materialet indikerar att gruppen ser klimatfrågan som bestående av mängder av aspekter eller delfrågor, d v s att klimatfrågan utgör ett slags samlingsbegrepp. En ytterligare iakttagelse av intresse är att flera personer diskuterar klimatfrågan endast utifrån hur den ska lösas. Vad gäller sätten att uttrycka sig domineras dessa av övertygelse och visshet.

2.2 Problem, risker och hot

Begreppen problem, risker och hot samt preciseringar av dessa (klimatproblematiken, huvudproblemet e t c) förekommer i ett flertal självrapporter. Liksom i fallet med klimatfrågan saknas dock i stort sett förtydliganden om vad begreppen problem, risker och hot egentligen avser. En person konstaterar kort att det finns ett huvudproblem och att detta är förbränning av fossila bränslen. En ytterligare person nämner problem i ett annat sammanhang, nämligen problem att få igång riktiga marknader (för t ex nya tekniker). Begreppet risk förekommer i samband med beskrivningen av att "skötsamma" företag kan slås ut av företag som gör få eller inga åtgärder. Överlag tycks dock begreppen problem, risker och hot vara likställda med ordet "klimatproblem". Något närmare förtydligande av vad detta "klimatproblem" egentligen är för sorts problem saknas dock med få undantag.

Problem och hot karakteriseras av att de är avlägsna, allvarliga och att de dessutom kan förvärras. Det konstateras alltså att hot finns. Någon person upplever att det finns en hel problematik och att denna är mycket komplicerad. Det finns en föreställning om att hot och problem kan kartläggas, dvs att det är möjligt att sätta sig in i *problemet* och skapa sig en bild av *hotet*. Detta gäller i synnerhet för forskare. Det hävdas som väsentligt att bilden av hotet även kontinuerligt uppdateras. Hot kan få konsekvenser men hot kan också begränsas. Just talet om begränsning av problem och hot leder i många självrapporter över till en diskussion om lösningar samt villkor för dessa. Det finns en uppfattning om att klimatproblematiken kan lösas och att *vi* ska lyckas lösa den. Klimatproblematiken är t o m möjlig att lösa på ett uthålligt sätt. Hot samt konsekvenser av hot kan begränsas med hjälp av rationalitet. Åtgärder för att begränsa och minimera hot kan vara väl avvägda. Det finns skilda synsätt vad gäller möjligheterna att lösa klimatproblematiken med sk alternativa energikällor. Å ena sidan hävdas det att det tack vare alternativa energikällor och grundläggande teknologi går att finna lösningar. Å andra sidan sägs det att klimatproblematiken i en endast blygsam omfattning kan lösas av alternativa energikällor. Även villkor och krav för lösningar lyfts fram. Klimatproblematiken kan bara lösas med fortsatt tillväxt och det krävs att ansträngningar kombineras. Problem kan *inte* lösas genom höjda skatter och ökade energipriser.

2.2.1 Sammanfattning

Tolkningarna och synsätten på vad som utgör karaktär och lösningar för problem varierar kraftigt inom gruppen. Ett antal gemensamma nämnare kan dock identifieras. Gruppen är överens om att hot finns. Det råder dock delade meningar om huruvida det handlar om ett eller flera hot/problem. Uppfattningen att det går att kartlägga och sätta sig in i klimatproblematiken är förankrad hos flera personer. Det finns även konsonans i synen på att hot går att begränsa och att det finns sätt att hantera problematiken. Energi framstår som en väsentlig del i lösandet av klimatproblematiken, även om meningarna går isär vad gäller typen av energikälla. Vad som egentligen menas med begreppen "problem" eller "klimatproblematik" svävar dock, som sagt, i stor ovisshet. Inte någon av självrapporterna innehåller en djupare problemanalys utan det tycks, liksom i fallet med begreppet "klimatfrågan", finnas en implicit uppfattning av problemets natur och innehåll. Som framgår av nästföljande avsnitt tyder dock mycket på att problem bli a kan likställas med utsläpp. Ett ytterligare sammanlänkande drag för gruppen är att problem och hot mestadels kommenteras utifrån hur de bäst kan lösas. Avslutningsvis talas det om problem, risker och hot med visshet och stor säkerhet (73%). Det framförs även en hel del olika villkor och förutsättningar, dvs det talas om problem och problemens lösningar i termer av krav (36%).

2.3 Utsläpp och klimatgaser

Med utsläpp avses utsläpp av växthusgaser eller klimatgaser. De tre begreppen används synonymt i självrapporterna och en indelning görs ofta i olika *typer* av utsläpp. Det hävdas alltså att klimatgaserna är flera till antalet och att vissa av dem är mer betydelsefulla än andra, framförallt gäller detta CO₂. Just utsläpp av CO₂ står i fokus för mycket av diskussionerna kring utsläpp och klimatgaser. Som orsaker till utsläpp av CO₂ nämns olika energislag. Vattenkraft, kärnkraft, vindkraft och vågenergi uppges dock inte medföra utsläpp. Någon person relaterar växthusgaser till klimatförändring, men framför samtidigt en osäkerhet om huruvida det finns ett entydigt samband. Det konstateras även att det går att handla med rätten att släppa ut klimatgaser.

Utsläpp av klimat-/växthusgaser både kan och ska minskas/begränsas. Någon person menar även att utsläpp kan elimineras och att detta kan ske med hjälp av billig el. Det går alltså att på olika sätt ”arbeta med klimatgaser” men kostnaderna för detta varierar kraftigt. Sverige kan medverka till att minska utsläppen men samtidigt hävdas det att Sverige har en mycket liten andel av emissionerna. Om åtgärder ska vidtas inom landet anses det dock vara viktigt att sektorer och aktörer själva kan delta i att minska utsläppen.

2.3.1 Sammanfattning

Det råder en stor enighet om att utsläpp till sin innebörd kan likställas med utsläpp av växthusgaser, framförallt CO₂. Gruppen delar även uppfattningen att utsläpp kan och ska reduceras. Ett ytterligare förenande drag i självrapporterna är att orsaker till och åtgärder mot utsläpp kommenteras. Ett antal personer nämner att utsläpp har med energi och energiförsörjning att göra. Överhuvudtaget uppfattas, utan förvåning, utsläpp som någonting fysikalisk och tekniskt.

2.4 Klimatstrategier och åtgärder

Klimatstrategier och åtgärder är begrepp som förekommer i samtliga självrapporter. En mängd synonymer till begreppet ”åtgärder” nämns, såsom arbete, insatser, lösningar, metoder, satsningar och motåtgärder. Av självrapporterna att döma har begreppen strategi och åtgärd vissa betydelsebärande likheter. Detta har motiverat ett sammanförande av begreppen under samma tema.

Klimatstrategier beskrivs som framåtriktade, d v s de gäller framtiden och de måste ”kunna hålla” i en framtid. Klimatstrategier anses vara någonting som går att formulera, skapa samt fatta beslut om. I själva formulerandet och beslutsfattande har politiker en roll att spela. När klimatstrategier väl är uppgjorda finns dock möjligheten att göra revideringar. Klimatstrategier upplevs vara förknippade med mängder av villkor och förutsättningar. Ett krav som nämns, för att klimatstrategier ska kunna hålla, är att folk i allmänhet måste förstå och acceptera växthuseffekten. Ett annat krav, för att beslut om klimatstrategier ska kunna fattas, är att politiker förstår betydelsen av kostnadseffektivitet. En förutsättning är också att en ömsesidig förståelse skapas mellan företag och politiker. Underförstått betyder detta att någon form av problematik anses föreligga i förståelsen mellan dessa grupper av aktörer. Avslutningsvis upplevs klimatstrategier vara förenade med kravet på att de ska vara i linje med internationella beslut. Om så inte är fallet hävdas detta kunna få förödande konsekvenser för industrins konkurrenskraft.

Vad gäller åtgärder, metoder och arbete finns en samstämmig bild av att dessa åsyftar en reduktion av klimatgaser. Det talas exempelvis om att åtgärder kan spara koldioxid eller begränsa hot. Denna uppfattning kompletteras dock av andra innebörder i begreppet ”åtgärd”. Åtgärder kan t ex syfta till att effektivisera processer och produkter inom industrin. Åtgärder kan även handla om att skapa företroende mellan politiker och företag.

Utöver dessa innehållsliga tolkningar av begreppet åtgärd (samt dess synonymer) finns en mängd karaktärsdrag beskrivna. Dessa förtydligar alltså vad som kännetecknar en åtgärd, en metod, en insats o s v. Åtgärder upplevs kunna vara billiga eller dyra, enkla eller komplicerade samt ”verkliga”. Det hävdas alltså att åtgärder och motsvarande kan ske, men även att de *måste* ske. För att lyckas kommer det dessutom att krävas *mycket* arbete. Stora satsningar anses redan vara igång. Insatser och åtgärder kan dock vara antingen

verkningsfulla eller resultatlösa. Åtgärder kan vidare vara av flera olika typer samt möjliga att rationellt väga mot varandra. Det finns åtgärder som är både rationella och kostnadseffektiva. En serie krav och villkor beskrivs också gälla för åtgärder. Åtgärder bör exempelvis vara konkurrensneutrala mellan företag och mellan stater. Om så inte är fallet riskerar företag att slås ut. Om det dessutom visar sig att inte ens de enklaste och billigaste åtgärderna genomförs av vissa aktörer, kan det blir svårt att få andra aktörer att genomföra dyra och komplicerade åtgärder.

En mängd idéer finns även om *var* åtgärder och lösningar bör genomföras respektive av *vem* dessa bör genomföras. I abstrakta termer talas det om att lösningar finns på olika "nivåer". Åtgärder kan fördelas på olika samhällssektorer och denna fördelning både kan och bör vara *rättvis/lämplig*. I mer konkreta ordalag anses företag, i synnerhet globala sådana, kunna genomföra åtgärder för att reducera utsläpp och effektivisera teknologier. Inom ramen för svensk biståndsverksamhet kan åtgärder även vidtas i utvecklingsländer. Detta senare upplevs vara en *möjlighet*. Vikten av att åtgärder ska kunna ske inom området "kolsänkor" betonas. På det hela taget kan åtgärder vidtas på många olika ställen och av flera olika aktörer. Det är dock väsentligt att genomföra dom där det är *billigt*.

2.4.1 Sammanfattning

Bilden av vad som kännetecknar en åtgärd respektive en strategi är mångfacetterad. Ett antal betydande likheter, vad gäller föreställningar om åtgärder och strategier, finns dock inom gruppen. En i det närmaste helt synkroniserad uppfattning finns om att åtgärder och lösningar syftar till att reducera utsläpp av klimatgaser. Vissa kompletteringar till denna uppfattning finns dock. Åtgärder kan inriktas mot att skapa förtroende mellan olika parter samt effektivisera teknologier. Detta kan indirekt tolkas som att de finns vissa problem vad beträffar just förtroende och befintliga teknologier. De åtgärder som syftar till att minska utsläpp kan vidtas av flera aktörer och samhällsliga skikt. Åtgärder kan även genomföras av företag. Flera personer i gruppen betonar ekonomiska aspekter. Kostnadseffektivitet lyfts även fram som ett viktigt kriterium/krav vid val av åtgärder. Inom gruppen delas föreställningen att åtgärder bör vara rationella. Vad rationalitet egentligen innebär och ur vilket perspektiv en åtgärd ska bedömas som rationell eller ej anges dock inte. Ord som "användbara", "lämpliga/rättvisa", "verkningsfulla", "betydelsefulla" och "verkliga" utnyttjas frekvent för att beskriva vad som kännetecknar en åtgärd. Även dessa ord är kraftigt betydelseladdade eller relativa och döljer alltså en förgivettagen innebörd.

Det finns även en hel del samhörigheter inom gruppen vad gäller tolkningen av begreppet "klimatstrategier". Strategier kan göras upp och fattas beslut om. Klimatstrategier är framtidsorienterade och bygger alltså på överenskommelser mellan flera olika parter, både mellan industri och stat och stater emellan. Klimatstrategier kan i relation till åtgärder beskrivas som ett vidare och mer övergripande begrepp. Liksom i fallet med åtgärder är även klimatstrategier förenade med vissa krav. En intressant och av flera personer delad uppfattning är att klimatstrategier, för att vara framgångsrika, måste föregås av *förståelse*. Det anses finnas en brist på förståelse hos politiker och folk i allmänhet och denna brist utgör ett problem eller ett hinder. Analysen av modaliteter visar också mycket riktigt att det mestadels talas om klimatstrategier i termer av krav. Vad gäller begreppen åtgärder, lösningar, insatser o s v uttrycks dessa till 67% med visshet. Därtill uttrycker sig personerna med ett stort mått av engagemang och krav – onekligen upplevs åtgärder som centrala och angelägna att diskutera.

2.5 Energi

Begreppet energi och dess olika språkliga kombinationer (energikällor, energiproduktion, energisystem o s v) hör till de mest använda nyckelorden. Energi uppfattas som någonting som kan skapas/produceras och användas/förbrukas. Genom förbränning av fossila bränslen kan energi skapas. Energiproduktion kan även vara fri från CO₂-utsläpp och denna form av energi upplevs vara av stort värde. Själva användandet av energi beskrivs ske i bostäder, produktion och industriell verksamhet. Det går att spara och optimera energi men åtgången på energi kan också dramatiskt öka. Energi kan vidare ha olika former och energikällor kan vara alternativa. Energi uppfattas överhuvudtaget vara en viktig faktor att ta hänsyn till. Det upplevs som nödvändigt att ta med energianvändningen i alla investeringar och samhällsplanering. Energi och energiförbrukning kostar; i vissa fall kostar den för lite för att ”vi ska börja spara”. För den energiintensiva industrin kostar den för mycket.

2.5.1 Sammanfattning

Det spontana och ofta förekommande nämmandet av begreppet energi indikerar att aspekter av just energi uppfattas som intimt förknippade med klimatfrågan, klimatstrategier, åtgärder m m. Gruppen är i stort sett överens om att energi utgör en viktig faktor att ta hänsyn till. Inte minst gäller detta energins och energianvändningens ekonomiska aspekterna, vilka betonas kraftfullt. Vidare tenderar gruppen att betrakta energi som en handelsvara eller en fysisk produkt, vilken kan skapas och förbrukas, optimeras och prissättas o s v.

2.6 Utveckling

Utveckling både kan och måste ske. Bilar och bilmotorer måste utvecklas så att de dra mindre bränsle och så att de kan fungera för alternativa bränslen. Även elbilar, solceller och kärnkraft nämns som exempel på vad som bör utvecklas. I linje med vad som sagts tidigare angående energi, upplever flera personer det som väsentligt att utveckling leder till energieffektiviseringar och framtagandet av nya energislag och s k alternativa energisystem. Någon person hävdar även att *styrningen* mot kostnadseffektiva och rationella åtgärder måste utvecklas.

Utveckling uppfattas alltså överlag som koncentrerad på teknik. Den finns en föreställning om att teknik kan utvecklas *ordentligt*. Detta kan dock ta lång tid – uppemot 100 år om avsikten är att utveckla nya energisystem. Generellt betraktas utveckling som någonting som både kan och måste bedrivas/drivas aktivt. Utveckling kan understödjas, exempelvis av politiker, och den bör premieras för att någonting önskvärt skall uppstå. Den tekniska utvecklingen och dess resultat gör att det finns en positiv syn på industrins möjligheter.

2.6.1 Sammanfattning

Ett gemensamt drag för gruppen är att begreppen ”utveckling” och ”utveckla” nämns i relation till åtgärder och lösningar, d v s att någonting ska förbättras, effektiviseras samt generera ett eftertraktat resultat. Utveckling betraktas uttryckligen som behövlig och nödvändig. Detta förstärks av att flera personer använder modaliteten ”krav” för att uttrycka sig. Det finns även en mycket stor samsyn i den innebörd som läggs i begreppet utveckling. Till en alldeles dominerande del uppfattas utveckling vara *teknisk* utveckling. Denna tekniska utveckling beskrivs omfatta både en effektivisering av befintliga teknologier och ett uppfinnande av helt nya tekniker. Att ”utveckla” tolkas vidare som någonting positivt –

uttryckssätten innehåller ett stort mått av engagemang och inlevelse (34%). Det kan alltså sammanfattningsvis konstateras att gruppen är mycket homogen i sin syn på begreppet ”utveckling”.

2.7 Effekt, kostnader och kostnadseffektivitet

Ett ekonomiskt perspektiv tycks förena gruppen i synen på de tre begreppen ”effekt”, ”kostnader” och ”kostnadseffektivitet”. Effekt är någonting som kan vara stor eller t o m största möjliga. Effekt kan uppnås eller erhållas genom bl a effektiva styrmedel, företrädesvis ekonomiska sådana. Effekt upplevs alltså som någonting som kan uppnås med pengar. Sammantaget pekar detta mot att ”effekt” i stort kan likställas med ”resultat”.

Kostnader kännetecknas av att de kan vara stora eller små, *vettiga* eller inte vettiga. Att vidta åtgärder för att reducera utsläpp eller spara ett antal kilo koldioxid är förenat med kostnader. Kostnader kan variera mellan olika ställen och platser. I Polen kostar exempelvis åtgärder mindre än i Sverige. Vissa åtgärder eller verksamheter upplevs som dyra, i synnerhet gäller detta vindenergi, vågenergi och solenergi. Några personer beskriver vidare att *ansvar* kostar. Att ansvara för och tillhandahålla både mat och övrig välfärd för en ökande befolkning kostar mycket.

Innebörderna av ”effekt” och ”kostnader” sammansmälter i begreppet ”kostnadseffektivitet”. Kostnadseffektivitet tolkas som någonting som erhålls eller uppnås då resurser används där dom ger störst effekt. Omvändningen till detta beskrivs också: det är inte kostnadseffektivt att behöva vidta dyra och komplicerade åtgärder när det finns billiga och enkla sådana. Kostnadseffektivitet hävdas av flera personer vara viktigt, betydelsefullt samt möjligt att *förstå*. Det framförs krav på att alla, och inte minst politiker, *måste* fås att förstå dess betydelse. Det går även att hitta på system som gör det möjligt att uppnå kostnadseffektivitet, exempelvis system för handel med utsläppsrätter. Det finns en föreställning om att det är möjligt att uppnå kostnadseffektivitet och samtidigt överföra resurser till u-länder.

2.7.1 Sammanfattning

Gruppen förenas i uppfattningen om att kostnader och kostnadseffektivitet är viktigt att beakta. Det är helt enkelt centralt att tänka i termer av kostnader och kostnadseffektivitet. Detta budskap uttrycks dock inte främst genom modaliteten ”krav”, utan framförs på ett viljeneutralt vis. Åsikterna skiljer sig dock åt i *vad för slags* kostnader som betonas. Kostnader nämns i samband med exempelvis utsläpp, välfärd och energi. Den gemensamma nämnaren är emellertid att kostnader uppkommer i samband med aktiva åtgärder. Gruppen hävdar unisont att kostnadseffektivitet är möjligt att uppnå och nödvändigt att eftersträva. Kostnadseffektivitet framförs alltså som ett tungt vägande kriterium (bland flera tänkbara) vid val av åtgärder.

2.8 Industrier och företag

Orden ”industrier” och ”företag” används i stort sett synonymt. De flesta personer i gruppen talar om industrier eller företag i samband med åtgärder. Företag utmärks av att kunna sätta igång satsningar och genomföra aktiviteter själva. De åtgärder som industrier vidtar beskrivs som kostnadseffektiva och rationella. Företag och industrier effektiviserar kontinuerligt och stora åtgärder vidtas för detta. Styrning från staten upplevs emellertid inte kunna bidra till

kostnadseffektiva insatser. Det hävdas att industrin kan medverka till klimatfrågans lösning, men för att ”göra sin del” krävs olika saker (bl a en långsiktig energipolitik). Företag upplevs också vara i behov av förslag på åtgärder och metoder vad gäller minskning av klimatgasutsläpp.

Till egenskaperna hos industrier och företag hör att de ständigt utvecklas och har möjligheter. Företag kan understödjas i vissa frågor men upplevs själva äga styrmöjligheter. Företag kan vara globala, metallurgiska och energiintensiva. Vissa av dem uppges använda kol och vara beroende av det. Det finns en utbredd föreställning om att företag kan ”beskriva”, ”tro”, ”känna sig betrodna eller inte”, ”rikta blicken mot olika saker” o s v. Det talas om att företag och industrier ”befinner sig på en kant” eller, vilket nämndes ovan, att de kan ”göra sin del”. Företagens verksamheter är samtidigt bundna till uppfyllandet av vissa krav och villkor. Företag har processer som kräver kol och ”utrymme”. Koldioxid genereras därför ofrånkomligen. Industrier och företag har konkurrenskraft och denna kan utsättas för förödelse genom olika slags pålagor. Det finns företag i ”skötsamma” länder som kan slå ut om konkurrensneutrala åtgärder inte vidtas. Användandet av pålagor och utsättande för förödelse betraktas som ”meningslöst”.

2.8.1 Sammanfattning

De resonemang som i självrapporterna förs kring begreppen ”industrier” och ”företag” ger bitar till vad som kan beskrivas som en självbild. I denna ingår uppfattningen att industrier och företag kan vidta åtgärder som bidrar till lösningen av klimatfrågan. Personerna i gruppen betonar starkt industriens förmåga att överhuvudtaget kunna göra och genomföra saker. I synnerhet utmärks företag av att kunna effektivisera och vidta kostnadseffektiva åtgärder. Till den kollektiva självbilden hör också föreställningen om att företag på något sätt är besjälade (de kan ”känna”, ”tro” e t c), d v s att de utgör sammansvetsade och väl synkroniserade enheter med kognitiv förmåga och medvetande. Detta tycks även höra ihop med beskrivningen av att företag ”befinner sig på en kant”, alltså att företag hör samman men också är distanserade från andra aktörer. Sammantaget ser gruppen positivt på industrins handlingskraft och rationalitet. Självkritiska synpunkter förekommer i stort sett inte. Flera personer nämner dock hot mot företag. Ett gemensamt drag är uppfattningen att det finns en risk för försämrad konkurrenskraft och därmed utslagning av företag. I jämförelse med övriga teman av nyckelord förekommer ovanligt mycket känslor i sätten att uttrycka sig om företag och industrier. Det finns negativa och positiva framåtblickande känslor i uttrycksformerna, d v s möjligheter men också farhågor inför framtiden

2.9 Veta och förstå

Begreppen ”veta” och ”förstå” bildar en samlande rubrik för flera nyckelbegrepp som har näraliggande betydelser eller på annat sätt intimt hör ihop. I princip består detta tema av två kategorier av entiteter, å ena sidan begrepp som ”forskning”, ”teorier” och ”vetenskap”, å andra sina begrepp som ”kunskap”, ”förståelse” och ”rön”. I självrapporterna förekommer vart och ett av dessa begrepp relativt sällan, men som samling betraktat har flertalet rapporter beröringspunkter med temat ”veta och förstå”.

Forskning betraktas som någonting som kan *arbета* och *utveckla*. Det hävdas att forskningen bör ha en viss inriktning och att den bör arbeta med vissa saker, exempelvis metoder för olika energislag. Forskaren beskrivs kunna hävda olika förhållanden och fakta. Det finns teorier av olika slag som visar på saker och ting. Teorier anses kunna ställas upp och konstrueras, men

de kan även verifieras respektive falsifieras utifrån noga uppföljda åtgärder. Det finns även en föreställning om att vetenskap kan utgöra grund på vilken beslut om åtgärder bör vila. Kunskaper och rön har en viktig funktion i detta. De uppfattas som existerande men ej som statistiska. Tvärtom kan nya rön komma och dessa rön kan leda till exempelvis revideringar av uppgjorda klimatstrategier.

Flera personer talar om vikten av förståelse och att förstå. Det beskrivs att ”förståelse” kan öka, vara ömsesidig samt möjlig. Därtill hävdas det att förståelse är nödvändig. Det krävs en förståelse för *problematiken*. Folk i allmänhet både kan och måste förstå *växthuseffekten*. Vidare upplevs det som ett krav att man förstår *betydelsen av kostnadseffektivitet*. Förståelse ses som någonting prioriterat, d v s som någonting som måste föregå annat, exempelvis konkreta handlingar.

2.9.1 Sammanfattning

Ett fåtal idéer om vetenskap, förståelse, forskning m m delas av personerna i gruppen. De mest framträdande gemensamma föreställningarna finns i relation till begreppen ”förstå” och ”förståelse”. Flera personer hävdar med visshet i sitt uttryckssätt att det är möjligt att förstå och att förståelse utgör ett krav, en nödvändighet, ett måste. De som ska förstå är ”man” eller ”folk”. *Olika* förslag ges dock på vad förståelsen ska innehålla. Det talas om växthuseffekten och problematiken, men även om betydelsen av kostnadseffektivitet. Uppenbarligen ses brist på förståelse som ett problem, kanske t o m som ett grundläggande problem vilket föregår andra problem. Ett ytterligare förenande drag för ett par personer i gruppen är föreställningen om vetenskap och forskning som instrumentell. Med detta menas att forskning betraktas först och främst som nyttoinriktad och värdefull genom dess tillämpning.

2.10 U-länder, välfärd och solidaritet

Begreppen ”u-länder” eller ”utvecklingsländer” nämns i hälften av självrapporterna. I de precisa innebörder som personerna lägger i dessa begrepp nämns även ord som levnadsstandard och resurser. Detta innebär alltså att ”u-länder” samt ”levnadsstandard”, ”välfärd” m m till sina betydelser är ihopkopplade. Även en tredje grupp av nyckelord förekommer i sammanhanget. Begreppen ”ansvar”, ”hänsyn” och ”solidaritet” förekommer i viss utsträckning tillsammans med de föregående begreppen. Således är tre grupper av nyckelord sammanvävda.

U-länder upplevs ha anspråk och behov. Behoven hävdas växa dramatiskt och anspråken motsvarar eller är identiska med ”våra”. U-länder vill nå en högre levnadsstandard. De kan dock, i likhet med västvärlden, genomgå misstag. Den finns en föreställning om att u-länder kan stimuleras och att de *bör* stimuleras till att exempelvis använda den senaste tillgängliga motorutvecklingen. Mycket kunskaper och erfarenheter kan och bör ”strömma över” till u-länderna. Resurser i vid bemärkelse antas kunna överföras automatiskt med hjälp konstruerade system, exempelvis system för handel med utsläppsätter. U-länder kan också ”få motåtgärder” inom ramen för svensk biståndsverksamhet.

Välfärd kan utvecklas och denna välfärdsutveckling anser ”vi” oss ha anspråk på. Våra eller västvärldens anspråk är dock, enligt ovan, desamma som u-ländernas. Vår levnadsstandard betraktas som hög medan u-ländernas ses som lägre. Ett anspråk på välfärdsutveckling är dock förenat med krav på tekniköverföring. Samtidigt uppges välfärd kosta. Någon person

beskriver att vår bekvämlighet skulle kunna överges, men att det måste till *mer* för att något sådant skall inträffa.

”U-länder” och ”välfärd” preciserar tillsammans innebörder i begrepp som ”hänsyn” och ”ansvar”. Ansvar kan vara ekonomiskt till sin natur. Det finns en uppfattning om att rika länder både kan och måste ta ett större ekonomiskt ansvar. Ansvar måste tas för mat och övrig välfärd till en allt större befolkning. Denna växande befolkning och de anspråk som u-världen har måste ”vi” ta hänsyn till. Det uppfattas alltså som möjligt för oss att ta denna hänsyn och vi måste se en ”helhet”. Solidaritet upplevs finnas och denna kan *ge* något. Om klimatfrågan sköts rätt kan den bli ett demonstrationsfall för vad internationell solidaritet kan ge.

2.10.1 Sammanfattning

Trots mångfalden av begrepp under temat ”u-länder, välfärd och solidaritet” finns ett par tydliga gemensamma drag för gruppen. Ett flertal personer hävdar att det går att få vetskap om vad u-länder behöver, vill och strävar efter samt att denna vetskap finns hos oss. Likaså finns en samsyn i föreställningen om att vi (västvärlden) kan ge detta eller stimulera u-länderna till att tillgodose behoven. Vidare görs en tillsynes oreflekterad indelning av länder i olika grupper, där u-länder uppfattas som ”dom” medan västvärlden betraktas som ”vi”. Det sätt på vilket det talas om u-länder är unikt i så måtto att personerna ifråga *endast* uttrycker sig med stor visshet. Vad beträffar begreppet välfärd samt dess synonymer förenas gruppen i *avsaknaden* av beskrivningar och definitioner av vad välfärd egentligen består av. Innebörden av dessa begrepp kommuniceras inte, förmodligen därför att detta är en förgivettagen självklarhet. Avslutningsvis nämner endast tre personer orden ”ansvar”, ”solidaritet” och ”hänsyn”. Den innebörd dessa personer lägger i begreppen är dock i hög grad samstämmig och uttrycksformen är alltigenom densamma, nämligen visshet. Ansvar m m omfattar u-länderna, deras befolkningar samt dess välfärd, och detta ansvar åvilar oss – den rika västvärlden. Övriga personer i gruppen kommenterar emellertid inte aspekter på ansvar i självrapporterna. Det är därför svårt att hävda att det finns *delade* föreställningar inom gruppen vad gäller dessa begrepp.

3 Utvidgad beskrivning av gemensamma föreställningar och betydelsestrukturer

Följande kapitel koncentreras, i likhet med föregående kapitel, till en kritisk granskning av betydelsebelastade föreställningar och idéer. Skillnaden är dock att analysen denna gång riktas mot ett annat empiriskt material, nämligen *intervjuerna*. Syftet är att utröna *likheter* och *skillnad* mellan intervjuer och självrapporter. Därtill syftar analysen till att *komplettera* och *utvidga* de observationer som gjordes av självrapporterna. Liksom tidigare är det förekomsten av gemensamma och för gruppen delade föreställningar som är av intresse.

Sammanlagt 14 teman ingår i analysen av intervjumaterialet. De första 10 temana är identiska med de som valdes ut för självrapporterna. De resterande fyra temana härstammar från alla de betydelseenheter som *inte* ingick i de första 10 temana (se tabell 3.1). Intervjuerna utgör ett omfattande och rikhaltigt material vilket förklarar varför samtliga intervjuade personer berör så gott som alla teman.

Ytterligare tema	Antal intervjuer som berör temat
11. Olämplighet, orimlighet, omöjlighet	6
12. Behov, efterfrågan och tillväxt	6
13. Effektivisering och statistik	5
14. Historiska bedrifter och andras ansvar	6

Tabell 3.1 De fyra teman av entiter som förekommer oftast i intervjuerna.

Som framgick av huvudrapportens kapitel 4.3 bygger intervjuanalysen på en förenklad fenomenologisk metod. Denna innebär ett större mått av intuition och tolkning, i synnerhet i arbetet med att identifiera och analysera de sista fyra temana. Flertalet av dessa teman innehåller därför ett stort antal olika nyckelord och uttryck vilka intuitivt uppfattats som sammanhängande.

Nedanstående text koncentreras endast till de föreställningar som delas av i stort sett alla intervjuade personer. Varje tema avslutas med ett sammanfattande omdöme där det centrala i analysen av intervjuerna jämförs med självrapporterna.

3.1 Klimatfrågan

De intervjuade personerna framställer "klimatfrågan" som ett mångtydigt och omfångsrikt begrepp. Variationen är stor i uppfattningen om vad klimatfrågan *handlar om* respektive hur den kan *karaktäriseras*. Att klimatfrågan tolkas som global, stor och allvarlig råder det samsyn om inom gruppen. Likaså nämner flera intervjupersoner att klimatfrågan har stora likheter med andra frågor, främst energi- och miljöfrågor. Ett antal uppenbart motstridiga uppfattningar finns dock samtidigt vad gäller synen på klimatfrågans karaktär. Å ena sidan görs bedömningen att klimatfrågan berör alla och envar. Å andra sidan hävdas det att klimatfrågan *inte* är intressant eller relevant för "vår" industri. En ytterligare avvikelse tycks

ligga i tolkningen av klimatfrågans *svårighetsgrad*. Några intervjupersoner betraktar klimatfrågan som en i grunden enkel fråga medan andra personer uppfattar klimatfrågan som en ”jättesvår” fråga. Även klimatfrågans konkreta innehåll beskrivs med stor mångfald. Frågan anses handla om allt från växthuseffekt, koldioxidutsläpp, fossila bränslen och kärnkraft till energianvändning, flexibla mekanismer, medvetenhet och kunskap. Spännvidden är alltså stor med allt ifrån uttalanden om att ”klimatfrågan är en vinkling av energifrågan” till att ”klimatfrågan handlar om vår framtid på jordklotet”. Trots denna bredd finns ett par gemensamma nämnare för gruppen. Flertalet personer nämner koldioxidutsläpp, energi och fossila bränslen som det preciserade betydelseinnehållet i begreppet ”klimatfrågan”. Liksom i självrapporterna talas det i intervjuerna om klimatfrågan som någonting som kan och måste lösas. Förslagen på konkreta lösningar är variationsrika, dock med gemensam betoning på effektiv hantering av fossila bränslen samt teknikutveckling.

3.1.1 Sammanfattning och jämförelse

Sammanfattningsvis kan det konstateras att självrapporterna och intervjuerna i allt väsentligt stämmer överens vad gäller föreställningar om ”klimatfrågan”. Det finns en samstämmig föreställning om att klimatfrågan är en *stor, viktig* och *global* fråga samt att den *kan* och *måste* lösas. Intervjuerna kompletterar dock den tidigare bilden genom fylligare beskrivningar av vad klimatfrågan handlar om. Framförallt tolkas det som att klimatfrågan handlar om koldioxidutsläpp, energi och fossila bränslen. Därtill visar intervjuerna inte bara på mångfald i tolkningen av begreppet utan även på *motstridigheter*. Det råder motsatta uppfattningar om huruvida klimatfrågan är svår eller lätt samt om frågan berör alla eller inte ”vår” industri. Onekligen kan ”klimatfrågan” beskrivas som ett paraplybegrepp vilket inrymmer det mest skiftande ämnesområden, aspekter och perspektiv.

3.2 Problem, risker och hot

Liksom i ovanstående fall finns en uppsjö av föreställningar om vad som utgör problem, risker och hot. I huvudsak talar intervjupersonerna om två kategorier av problem och hot, dels *klimatproblem* och dels *hot mot industrin*. Någon enhetlig uppfattning om klimatproblemets natur och karaktär finns inte inom gruppen. Alltifrån koldioxid, fossila bränslen och transporter till livsstil och välbefinnande utveckling beskrivs som problem. Detta betyder dock inte nödvändigtvis att de intervjuade personerna är oense om vad som är problem. Snarare väljer personerna att utpeka olika *orsaker* och *verkan* som problem. Till skillnad från självrapporterna framgår dock att intervjupersonerna inte är helt överens om huruvida problem *faktiskt existerar*. Ett par personer talar med övertygelse om *problemet*, medan andra uttrycker en viss tveksamhet om det finns ett problem. Detta sägs bl a på följande vis:

”jag förnekar inte problemet”

”man kan vara kritisk till ståndpunkten att det finns en mänsklig påverkan”

”det är inte riktigt bevisat att det finns en mänsklig påverkan”

I synen på vad som utgör hot mot industrin är gruppen desto mer överens. Lagar och regleringar samt höjda skatter och därmed ökade kostnader för energi och råvaror tolkas som hot. Med andra ord upplevs olika slags statliga interventioner kunna påverka industrin negativt och flera personer befarar att detta kan ”ställa till det”.

3.2.1 Sammanfattning och jämförelse

Sammantaget både kompletterar och kontrasterar intervjumaterialet de slutsatser som drogs från självrapporterna. Intervjuerna ger begreppet ”problem” en fylligare innebörd och visar på att problem kan relateras till varandra i form av orsak och verkan. Däremot råder oenighet inom gruppen vad gäller problemets vara eller icke vara. Föreställningar om hot mot industrin överensstämmer dock i stort med slutsatserna från självrapporterna.

3.3 Utsläpp och klimatgaser

Samtliga personer beskriver att det finns flera typer av utsläpp. Fullständig enighet råder dock om att koldioxid är det mest aktuella, betydande och relevanta utsläppet. Likaså är uppfattningen samstämmig om att olika åtgärder kan vidtas för att minska utsläppen. Mängder av förslag presenteras. Någon person föreställer sig att ”vårt beteende...i väldigt stor utsträckning kan spara CO₂”, men i huvudsak uppfattar de intervjuade personerna *effektiviseringar* och *teknikutveckling* som åtgärder. I motsats till självrapporterna ger intervjupersonerna uttryck för en viss skepticism vad gäller möjligheterna att sänka utsläppen. Flera reservationer framförs, bl a att utsläpps begränsningar inte kan vara ”dramatiska” och att utsläpp inte kan elimineras helt och hållet. Ett par personer menar att det är *möjligt* men *ej sannolikt* att nå uppställda mål vad gäller utsläppsminskningar. Det hävdas också att det ibland är mest ekonomiskt att öka utsläppen och att detta kommer att få konsekvenser för klimatet. Hälften av intervjupersonerna beskriver vidare att utsläpp kan vara av *glädje*, *nytta* samt erbjuda *möjligheter*. Det finns en föreställning om att det är *fel* att sänka utsläppen mer än vad som överenskommit i internationella avtal och att industrin kan ”ta skada om Sverige går före”. Detta uttrycks bl a på följande vis:

”att, som Sverige, kunna få öka koldioxidutsläppen är en möjlighet som bör utnyttjas”

”inställningen att Sverige ska gå före skadar svensk industri”

”ingen ska få glädje eller nytta utav Sveriges utsläppandel”

Utsläpp kan alltså betraktas som någonting vilket är förknippat med *positiva värden*. Samtidigt är det tydligt att utsläpp också kan tolkas negativt genom att de betraktas som *problem*. Avslutningsvis utvecklar ett flertal personer resonemang kring *orsaker* till utsläpp, bl a beskrivs trafiken, förbränning av fossila bränslen, olja och diesel samt livsstilen som orsaker.

3.3.1 Sammanfattning och jämförelse

Sammanfattningsvis kan det konstateras att både likheter och skillnader finns mellan självrapporterna och intervjuerna. Det finns en föreställning om att utsläpp handlar om koldioxid och att utsläpp kan reduceras. I de båda empiriska materialen framgår det att personerna uppfattar och identifierar orsaker till utsläpp samt kommenterar en mångfald av åtgärder. En väsentlig skillnad är dock att de intervjuade personerna både betraktar utsläpp som *möjligheter* och *problem*. I självrapporterna finns snarast en samstämmig föreställningen om att utsläpp endast utgör *problem*. En ytterligare skillnad är att flera av intervjupersonerna ger uttryck för pessimism vad beträffar rimligheten i kraftiga utsläpps begränsningar.

3.4 Klimatstrategier och åtgärder

Åtgärder syftar till att begränsa koldioxidutsläpp men även till att spara energi, utveckla nya energislag samt effektivisera befintliga processer och tekniker. De intervjuade personerna delar alltså i mycket uppfattningen att åtgärder handlar om de tre nyckelorden energi, effektiviseringar och utveckling (främst teknikutveckling). Förslagen till åtgärder korrelerar i de flesta fall väl med intervjupersonernas föreställningar om vad som utgör problem. Däremot nämns inte åtgärder mot livsstil och välfärdsökning, vilket enligt tidigare beskrevs som problem. De åtgärder som genomförs bör till sin karaktär vara ”vettiga”, ”praktiska”, ”flexibla” och ”pragmatiska”. Flertalet personer hävdar även att åtgärder och lösningar bör eller måste uppfylla vissa principer. Konkurrensneutralitet, marknadsmässighet och global samverkan är återkommande begrepp vilka upplevs som villkor för åtgärder. Så gott som alla intervjuade personer ger även uttryckligen stöd för tanken på kostnadseffektivitet som ledstjärna vid val av åtgärder. Detta beskrivs bl a på följande vis:

*”åtgärder bör vidtas på det mest ekonomiska sättet”
”det är en alldeles riktig tanke att lägga pengarna där den största
koldioxidreduktionen fås”*

Överhuvudtaget talas det mycket om åtgärder i ekonomiska termer. Likaså är intervjupersonerna överens i uppfattningen om takt och tempo vad gäller vidtagandet av åtgärder. Det anses inte råda någon akut tidspress och åtgärder, åtminstone de som är dyra, ”bör inte sättas igång snabbt”. En majoritet av de intervjuade personerna tolkar även åtgärder som belastande. Åtgärder kan göra skada, de kan förstöra det för Sverige och belasta landet.

3.4.1 Sammanfattning och jämförelse

I flera avseenden överensstämmer slutsatserna från självrapporterna med intervjuerna. Åtgärder syftar till att minska utsläpp av klimatgaser, effektivisera samt utveckla teknologier. Kostnadseffektivitet upplevs som ett väsentligt kriterium vid val av åtgärder. Vidare används en mängd relativa ord för att beskriva åtgärders önskade karaktär, exempelvis framställs de som ”verkliga” eller ”pragmatiska”. I övrigt kompletterar intervjuerna de tidigare slutsatserna på ett par intressanta sätt. Intervjupersonerna betraktar inte vidtagandet av åtgärder som brådskande, snarast tvärtom. Att åtgärder även upplevs betyda ”belastningar”, främst av ekonomisk art, kompletterar bilden som givits i självrapporterna.

3.5 Energi

I samtliga intervjuer talas det om energi för att beskriva såväl problem som lösningar. I likhet med självrapporterna upplevs energi, energianvändning, energislag, energibesparingar o s v som centrala aspekter. I intervjuerna utvecklas emellertid resonemang kring energi och dess relation till människors behov och välbefinnande. Flera personer menar att människor både i västvärlden och i utvecklingsländer har ökande behov av energi och att dessa behov *måste* tillgodoses. Betydande uttryck för detta är följande:

”människor vill ha mer och mer prylar och för detta går det åt energi”
”folk bygger ut sina bostäder för de vill ha mer yta och för detta går det åt mer energi”
”den stora utmaningen är att den miljard människor som idag inte har tillgång till energi måste få det”

Detta gör det svårt att sänka energianvändningen, även om stora effektiviseringar kan ske. Vidare finns det en föreställning om att näringsliv och välbefinnande kan utvecklas med energi och att människor får drägligare villkor när de får tillgång till energi. Någon person har uppfattningen att det inte är rimligt att västvärlden har en energiförbrukning per capita som ligger kraftigt över vad u-länderna har. Energiåtgärder nämns i samband med olika tidsperspektiv. Ur ett historiskt perspektiv betonas att mycket redan har hänt vad beträffar energibesparingar inom svensk industri. Flertalet intervjupersoner upplever att industrin är mycket energieffektiv i dagsläget. Åsikterna om den framtida energisituationen går dock isär. Någon person menar att stora omställningar av energisystemet måste ske, medan andra anser att kol fortsättningsvis kommer att vara ett dominerande bränsle.

3.5.1 Sammanfattning och jämförelse

Sammantaget visar intervjuer och självrapporter att energi uppfattas som någonting viktigt och en aspekt att betänka i samband med annat. Det talas om energi i samband med såväl ”klimatfrågan” och ”problem” som ”åtgärder” och ”klimatstrategier”. I intervjuerna uppfattas energi vara relaterat till en mängd andra nyckelord (behov, utvecklingsländer, välbefinnande m m) vilket ytterligare stärker denna slutsats. Överlag betraktas energi som någonting positivt värdeaddat. Energi utvecklar, ger möjligheter, underlättar o s v.

3.6 Utveckling

Tolkningarna av begreppen ”utveckling” och ”utveckla” är betydligt utförligare i intervjuerna än i självrapporterna. Det finns en föreställning om att utveckling inte bara kan vara teknisk till sin karaktär, utan även social, ekonomisk och kulturell. Samtliga intervjupersoner betraktar utveckling som *förändring*. I synnerhet teknisk utveckling beskrivs ”pågå hela tiden” och att den ”inte står stilla”. Denna förändring är främst positivt värdeaddad, d v s den betyder *förbättring*. Utvecklingen föreställs inrymma möjligheter och intressanta potentialer och ses därför som viktig och angelägen. Utvecklingens objekt, alltså det som omfattas av utveckling, tycks kunna vara det mesta. Flertalet personer beskriver att produkter, industriella verksamheter, skog, förnyelsebara resurser m m kan utvecklas. Med andra ord kan teknologi och råvaror omfattas av utveckling. Denna tekniska utveckling kan bl a resultera i att fordon drar mindre bränsle, att koldioxidproblemet elimineras, att betydande reduktioner av koldioxidutsläpp kan ske. Även länder upplevs kunna utvecklas. Flera personer gör i anslutning till detta en indelning i utvecklade länder respektive länder som befinner sig i utveckling. Det talas också om utveckling i bestämd form men i en opreciserad betydelse som om det vore självklart vad *utvecklingen* inbegrep. Detta sägs bl a på följande vis:

”det måste in mer metall i samhället för att klara utvecklingen”
”det finns saker som leder utvecklingen åt rätt håll”

När begreppet ”utveckling” används på detta sätt tycks dess innebörd vara vittomfattande, snarast i bemärkelsen *utveckling av hela samhället* eller *utveckling av den moderna människan*. Fyra av fem intervjupersoner hävdar att utveckling är nödvändig. Det krävs metaller, fossilkraft, transporter m m för att klara utvecklingen. Ett par personer föreställer sig även att den rådande utvecklingen är oerhört svår att stoppa.

3.6.1 Sammanfattning och jämförelse

Slutsatserna från självrapporterna bekräftas helt och hållet av intervjuerna. Det sammanfattande intrycket är att tolkningar och föreställning om ”utveckling” i stort kan betraktas som gemensamma för samtliga personer. Utveckling betyder förbättring och uppfattas som nödvändig, behövlig och positiv. Utveckling är förändring och betraktas främst som teknisk till sin natur. Det mer omfattande intervjumaterialet ger samtidigt vissa kompletteringar till självrapporterna. Utveckling föreställs kunna omfatta de mest varierande företeelse och objekt, allt ifrån avgränsade sakområden till samhället som helhet.

3.7 Effekt, kostnader och kostnadseffektivitet

Begreppen ”effekt”, ”kostnader” och ”kostnadseffektivitet” nämns i samband med åtgärder. Samtliga intervjuade personer upplever ekonomiska aspekter av åtgärder som väsentliga. Det talas mycket om risken för ökade kostnader samt effekterna av detta för företag. Kostnader uppfattas som hindrande. Att vidta åtgärder för att minska koldioxidutsläpp kostar och är dyrt. Flera personer föreställer sig att det globalt sett skulle innebära väldigt höga kostnader – det skulle bli ”orimligt dyrt” – att vidta omfattande åtgärder. Gruppen är även överens om att åtgärder som genomförs i Sverige är mycket dyra. Detta upplevs som oroande. Vidare finns det en utbredd föreställning om att det svenska välståndet måste offras som en konsekvens av genomförda insatser. Flera personer menar att det går att handla med CO₂-kvoter och utsläpp och att det vore billigast och bäst att köpa sådana. Vikten understryks av att vidta åtgärder där de får *störst effekt*. En åtgärd uppfattas som effektiv när den ger värde för pengarna. I enlighet med vad som sagts tidigare uppfattar gruppen att kostnadseffektivitet både är *önskvärd* och *nödvändig*.

3.7.1 Sammanfattning och jämförelse

Sammantaget visar slutsatserna från självrapporterna på stora likheter med ovanstående analys. Kostnader och kostnadseffektivitet upplevs vara intimt förknippade med åtgärder. Gruppen förenas alltså i anläggandet av ett i första hand ekonomiskt perspektiv på åtgärder. Intervjuerna fördjupar och breddar samtidigt bilden av den upplevda relationen mellan ekonomi och åtgärder. Utan undantag betraktas åtgärder utifrån dess *kostnader* (inte utifrån t ex intäkter). Kostnader upplevs som begränsande och åtgärder uppfattas, som en följd av detta, som negativt laddade. Flera personer ger uttryck för detta på ett emotionellt vis. Intervjuerna skiljer sig på denna punkt från självrapporternas viljeneutrala uttrycksformer.

3.8 Industrier och företag

Begreppen ”industrier” och ”företag” använder intervjupersonerna för att beskriva sin syn på just industriers och företags *roll* och *åtaganden* i klimatfrågan. I intervjuerna framkommer även en bild av hur personerna ifråga uppfattar industrins situation och villkor i dagsläget. Det råder enighet inom gruppen vad gäller föreställningen att svenska industrier har det besvärligt i jämförelse med utländska konkurrenter. Villkor, såsom avstånd till marknader,

kostnadsnivåer på energi, krav och regleringar m m upplevs som sämre. Trots detta betraktar intervjupersonerna industrin som konkurrenskraftig och flera personer ser positivt på framtiden. Detta senare hävdas dock med förbehållet att inga besvärliga ”pålagor” läggs på industrin. Vidare sägs industrin ha en vilja att öka sin produktion och tillväxa om förutsättningar för detta finns. Tillväxt och produktion hävdas få konsekvenser, bl a i form av ökade transporter och ökad energianvändning.

Vad gäller intervjupersonernas uppfattningar om industrins roll och åtaganden går meningarna kraftigt isär. Det råder olika tolkningar om huruvida industrin har *möjligheter* att påverka koldioxidutsläppen, om industrin *kan* och *behöver* medverka i detta samt om industrin *vill* vidta åtgärder. Ett par personer har en reserverad inställning till åtgärder inom industrin. De hävdar att industrin inte vill se några restriktioner vad gäller koldioxidutsläpp och att industrin inte ska behöva göra mer än vad som är företagsekonomiskt motiverat. Flera personer menar också att vissa industrier inte kan sänka koldioxidutsläppen eftersom verksamheter och processer ser ut som dom gör. Några föreställer sig att det inte är meningsfullt och behövt att genomföra utsläppsminskningar i Sverige eftersom svenska industrier redan har låga utsläpp. Å andra sidan finns det intervjupersoner som menar att industrin har en roll i samhället i stort och att industrin både kan och vill bidra med idéer och lösningar på klimatfrågan.

3.8.1 Sammanfattning och jämförelse

Sammanfattningsvis är det svårt att finna likheter mellan självrapporterna och intervjuerna vad gäller innebörder i begreppen ”industrier” och ”företag”. Intervjumaterialet har inte analyserats på ett så rigoröst vis att detaljerade slutsatser kan dras hur industrins självbild ser ut. Utifrån intervjuerna är det överhuvudtaget svårt att finns gemensamma tolkningar av industrins roll och bidrag i klimatfrågan. Det tycks som om intervjupersonerna intar antingen en reserverad eller en öppen hållning till frågan om industrin *har möjligheter*, *behöver*, *kan* respektive *vill* medverka. Denna tudelning återfinns inte i självrapporterna.

3.9 Veta och förstå

Idéer och tankar om begrepp som ”förståelse”, ”kunskap”, ”rön”, ”vetenskap” och ”forskning” förekommer i stor omfattning i intervjuerna. Samtliga intervjuade personer berör de flesta av dessa begrepp vilket ger en god grund för slutsatser om eventuella gemensamma drag för gruppen. Det finns en väl förankrad föreställning om att det är *viktigt* att inse och förstå. Flera personer menar att det finns blockeringar, missuppfattningar och bristande kunskaper och att det därför behövs en förändring av tänkandet. Det är även viktigt att man tänker på ett visst sätt, ett *förnuftigt* sätt, och att man sätter sig in i frågorna *tillräckligt*. Vidare finns det en föreställning om man kan komma fram till vissa slutsatser bara man tänker igenom frågorna. Detta uttrycks bl a på följande vis:

”de flesta som har tänkt igenom dom här frågorna anser nog att handel med utsläppsrätter än den rätta vägen”

”på lite längre sikt är det viktigt att tänkandet ändras och detta vill vår industri bidra till”

”om man inte sätter sig in i frågorna på ett tillräckligt förnuftigt sätt kan man tro att all kärnkraft kan ersättas med vindkraft och solkraft”

Vad är det då som är uppfattas som viktigt att inse och förstå? Förslagen är många; allt ifrån "klimatproblematiken" och "problemet" i bred bemärkelse till mer avgränsbara aspekter såsom att man måste jobba internationellt, hur industrins situation ser ut samt att handel med utsläppsrättigheter är väsentlig. En för alla personerna gemensam uppfattning om vad som är viktigt att förstå är emellertid svår att finna på basis av intervjumaterialet. De flesta personerna är överens om att "folk", "man" eller "alla" har bristande kunskaper. Därutöver finns en grupp av aktörer som särskilt omnämns, nämligen *politiker*. Det finns en föreställning om att politiker har en skev bild av vissa fakta och företeelser. Samtidigt menar ett par personer att politiker redan har börjat förstå och inse.

Vad gäller forskning och vetenskap hävdar en majoritet av de intervjuade personerna att forskning måste kunna *tillämpas*. För att reducera koldioxidutsläppen måste forskningen fokuseras och målmedvetet koncentreras till vissa områden/frågeställningar, främst tekniska sådana. Det finns en föreställning om att forskning ska vara "framåsyftande" samt att den måste kunna bidra till att lösa problem. Flera personer menar alltså att forskning är viktigt och de anser att industrin är beroende av dess resultat. Ett par personer delar uppfattningen att fakta finns och att *verkligheten ser ut på ett visst sätt*. Det hävdas att man både kan och måste inse hur fakta och verklighet ser ut. Det finns också en föreställning om att det vetenskapligt går att belägga orsakssamband och att beslut bör grundas på dessa *vetenskapliga fakta*. Det råder dock delade meningar om hur det aktuella kunskapsläget i klimatfrågan ska tolkas. Några personer säger sig acceptera de officiella vetenskapliga bedömningarna medan andra ställer sig något mer tveksamma till dem.

3.9.1 Sammanfattning och jämförelse

En jämförelse mellan självrapporter och intervjuer visar på stora likheter. Brist på förståelse och insikt anses finnas hos människor i allmänhet och detta tolkas som ett problem. I första hand nämns denna brist på förståelse och insikt gälla *klimatproblematiken* i bred bemärkelse. Mängder av andra förslag påtalas dock och någon grupp-gemensam uppfattning kan inte konstateras utifrån de tillgängliga materialen. I självrapporterna betraktas förståelse som en nödvändighet och ett måste. Lika kravfyllt uttrycks inte detta i intervjuerna – förståelse upplevs istället vara *viktigt*. Ett tydligt förenande drag är dock idén om att forskning är värdefull om den går att tillämpa, d v s de intervjuade personerna har en *instrumentell* syn på forskningen. Lika utbredd är föreställningen om att forskningen faktiskt *kan* bidra till att lösa klimatproblematiken. Vad gäller ovan nämnda uppfattningar om fakta och verklighet återfinns dessa inte i självrapporterna.

3.10 U-länder, välstånd och solidaritet

Under rubriken "u-länder, välstånd och solidaritet" inryms en mängd begrepp som utifrån självrapporter och intervjuer har upptäckts vara näraliggande. Personerna ifråga har alltså i text och tal relaterat begreppen till varandra eller beskrivit ord som synonyma, exempelvis "välstånd", "levnadsstandard" och "välfärd". Bland de intervjuade personerna råder stor enighet i föreställningen om att välståndsökning och ökad levnadsstandard är *nödvändigt* och *angeläget*. Det finns en idé om att man kan intressera sig för välståndsökning och att alla borde vara intresserade av detta. Nödvändigheten av välståndsökning tolkas som global, d v s det är ett mål att både i- och u-länder omfattas av den. Liksom i fallet med självrapporterna ges dock inga förtydliganden om vad välfärd handlar om eller innehåller.

Flera personer uppfattar att u-länder har *problem*. Som exempel nämns problem med de basala levnadsvillkoren och låg välfärd, svårigheter för näringsliv, knapphet på energi samt brist på medvetenhet och kunskap. Därtill saknas eller brister demokrati, lagar, förordningar och andra juridiska regelverk. Någon enhetlig uppfattning kan alltså inte konstateras utifrån intervjumaterialet. En majoritet av de intervjuade personerna ger förslag på åtgärder mot problem. Det tolkas som att u-länder både kan och måste höja sitt välstånd och utveckla sig. Detta uttrycks bl a på följande vis:

”det är viktigt att det sker en välståndsökning även i utvecklingsländerna”

”vi måste höja välståndet i u-länderna”

”det är rimligt att u-världen får möjligheter att också utveckla sig och sitt välstånd”

För att åstadkomma en välståndsökning hävdas det att u-länderna bl a behöver metall, energi, infrastruktur, kunskap och bättre teknik. Flertalet personer föreställer sig att detta ska ske genom ett *utbyte* mellan i- och u-länder. Två personer lägger samtidigt en viss *negativ* innebörd i begreppet ”välstånd”. Det uppfattas nämligen som att välståndsutveckling och dagens västerländska livsstilar utgör en del av *orsakerna* till problemen. En välfärdsökning i u-länderna anses inte kunna ske med mindre än att koldioxidutsläppen ökar.

Ett par av intervjupersonerna berör även begreppet ”välstånd” ur ett svenskt perspektiv. Det finns en idé om att Sverige en gång låg högt på ”välståndsligan” men att landet nu ”har trillat ner”. I enlighet med vad som tidigare sagts upplevs det vara kostsamt att vidta åtgärder för att reducera klimatutsläpp. Dyra åtgärder anses relaterade till ett sjunkande välstånd, och detta tolkas som negativt. Vissa personer föreställer sig även att åtgärder för att eliminera koldioxidutsläppen kan få andra betydligt *svårare* konsekvenser, tex ekonomiska, sociala, vilket inte förbättrar livskvalitet utan kanske förvärrar situationen.

Vad gäller begrepp som ”ansvar”, ”solidaritet” och ”rättvisa” nämns dessa av drygt hälften av personerna. Ansvar upplevs vara någonting som handlar om samhället och framtiden, d v s ansvaret är övergripande och vittomfattande till sin karaktär. Konkret nämns ansvar gälla t ex ”jorden”, ”kommande generationer”, ”klimatfrågan” och ”välståndsökning i alla länder”. Samtliga personer föreställer sig att *alla* har detta ansvar. Det finns alltså ett sorts *globalt ansvar* som omfattar var och en av oss.

3.10.1 Sammanfattning och jämförelse

Sammantaget finns det både likheter och skillnader mellan intervjuer och självrapporter. Ett förenande drag är synen på vad som karaktäriserar ”välstånd”. Välstånd uppfattas som någonting som kan finnas, som kan öka, som är nödvändigt och viktigt, som kan omfatta alla länder, som kostar och som kräver vissa saker. Personerna betraktar välstånd och välfärd som i huvudsak *positivt* värdeladdade. Samtidigt hävdar flera av de intervjuade personerna att välfärd medför vissa oönskade effekter. Det finns alltså en upplevelse av *konflikt* mellan ökat välstånd och sänkta koldioxidutsläpp. I varken intervjuer eller självrapporter förtydligas dock vad välstånd egentligen handlar om. En ytterligare likhet är att de båda grupperna av personer anser sig känna till u-länders problem och behov. Avslutningsvis finns skillnader i tolkningar kring begreppet ”ansvar”. Intervjupersonerna uppfattar att ansvar gäller *alla* och att det handlar om samhället och framtiden. Lika allomfattande eller diffusa är inte de föreställningar som framgår av självrapporterna. Ansvar anses istället beröra i-länderna och detta ansvar handlar om u-ländernas välfärd.

3.11 Olämplighet, orimlighet och omöjlighet

Följande tema är det första av fyra som inte har någon motsvarighet i självrapporterna. Materialet utgörs av de betydelseenheter som *inte* valdes ut för att återge intervjupersonernas föreställningar om tema 1 till 10. Eftersom intervjuanalysen bygger på ett större mått av intuition omfattar rubriken ”olämplighet, orimlighet och omöjlighet” en mängd olika begrepp med vissa gemensamma innebörder. I korthet behandlar temat intervjupersonernas upplevelser av att *begränsningar* inte bör förekomma och att vissa saker *inte går att göra*, eftersom det av olika skäl är olämpligt, orimligt eller omöjligt att fundamentalt *förändra den rådande situationen*.

Drygt hälften av gruppen talar om begränsningar, restriktioner, beskrningar, stop och förbud. Personerna ifråga hävdar att inskränkningar av olika slag *inte* bör förekomma. De betraktas som orimliga, onödiga eller icke-gynnsamma. Begreppen upplevs alltså ha en tydlig *negativ* innebörd. Det som inte får eller bör begränsas är en mängd olika saker, t ex produktionen, vissa ämnen/produkter, folks rörlighet och bilismen. Följande är exempel på hur detta uttrycks:

”det är inte rimligt att förbjuda vissa ämnen för användning”

”det är inte önskvärt att begränsa rörligheten”

”att i onödan lägga begränsningar på produktionen gynnar inte världens klimat”

Samtliga intervjuade personer talar om omöjlighet eller svårighet även i ett annat sammanhang. Det hävdas att ”det inte finns möjlighet”, att ”man inte får”, att ”det är *svårt* att ändra” respektive att ”det inte *går* att ändra”. Det som avses är av vitt skilda slag. Det upplevs bl a vara omöjligt eller svårt att både lägga ner kärnkraft och minska koldioxidpåverkan, att stoppa bilismen, att göra någonting åt de kemiska processer som används, att ändra på det faktum att industrin är energikrävande, att göra något åt termodynamikens lagar eller att inom överskådlig tid kan komma ner till noll i koldioxidutsläpp. En majoritet av personerna föreställer sig alltså att det är omöjligt eller svårt att göra genomgripande förändringar av *det rådande*, vare sig detta är befintliga system och strukturer eller industrier, teknologier m m. Förklaringar ges också till varför det upplevs som omöjligt eller svårt att förändra. Som exempel kan nämnas:

”när det kommer till kritan så finns det ingen opinion för att göra nånting väldigt drastiskt”

”man får inte göra alltför långtgående åtaganden för att minska koldioxidutsläppen, eftersom världens energiförsörjning till 80% är fossilbränslebaserad”

”hela transportsystemet är uppbyggt som det är uppbyggt, och det är svårt att göra några drastiska förändringar”

Ett par personer förklarar också att den rådande situationen inte kan förändras eftersom det saknas *alternativ* som kan ersätta det som behöver förändras. Likaså talas det om att vissa typer av åtgärder (t ex kollektiva transporter som ett substitut för privattransporter eller vind-, sol- och vattenenergi som en lösning på klimatfrågan) *inte* kan vara en del av lösningen eftersom dessa åtgärder är *orealistiska*. I kontrast till det ovan sagda finns emellertid ett undantag ifråga om *vad som inte går*. En person upplever att ”det går inte att fortsätta leva på begränsade fossila och minerala system”, d v s personen menar att det rådande *måste* förändras.

3.11.1 Sammanfattning

Sammanfattningsvis finns det ett antal gemensamma drag för gruppen. Att göra begränsningar eller att förbjuda tolkas som någonting negativt. Att göra förändringar av det rådande betraktas i vissa fall som omöjligt eller åtminstone svårt. Flera personer i gruppen föreställer sig att denna omöjlighet eller svårighet ligger i att det saknas alternativ eller att det i största allmänhet upplevs som orealistiskt att åstadkomma omfattande förändring av befintliga system, teknologier, industriella processer o s v, i synnerhet om tidsperspektivet är snävt.

3.12 Behov, efterfrågan och tillväxt

Följande tema behandlar de intervjuade personernas tankar kring mänskliga behov och begreppet tillväxt. Samtliga personer har en föreställning att behov, viljor och efterfrågan finns. Individer och marknader – d v s människor – kan ha ett behov, en vilja eller kan efterfråga någonting. Intervjupersonerna anser att det finns en efterfrågan på bl a metaller, transporter och energi. Gruppen är överens i sin föreställning om att ”vi” vill ha prylar, vill resa, vill ha transporter av gods, vill ha specifika produkter, vi vill ha rörlighet m m. Dessa viljor betraktas i flertalet fall som *behov*. Behov, vilja och efterfrågan upplevs öka och tillväxa, dess karaktär uppfattas alltså som dynamisk. Avslutningsvis är de intervjuade personerna samstämmiga i uppfattningen att behov, vilja och efterfrågan kan och måste *tillgodoses*.

3.13 Effektivisering och statistik

Temat ”effektiviseringar och statistik” behandlar intervjupersonernas föreställningar om begreppen ”effektivisera”, ”optimera” och ”rationalisera” samt tanken om att det går att räkna på effektivitet och utföra statistiska beräkningar. Drygt hälften av personerna berör dessa aspekter vilket ger temat en något bräcklig grund för slutsatser om gemensamma drag för gruppen. Effektivitet betraktas som någonting som kan åstadkommas genom medveten aktivitet. Personerna uppfattar effektivitet som en potential eller som någonting viktigt - begreppet har alltså en positiv innebörd. Det finns en föreställning om att objekt och aktiviteter i vid bemärkelse kan effektiviseras, optimeras och rationaliseras. Exempelvis anses användningen av fossila bränslen, transporter, fläktar, pumpar, stålframställningen och processteg kunna effektiviseras. Det hävdas att dessa effektiviseringar leder till en minskad användning av energi, en reducering av de totala koldioxidutsläppen m m

Denna effektivitet upplever flera personer att det går att räkna på. Överhuvudtaget nämns ett stort antal matematiska och statistiska termer i intervjuerna, bl a ”räkna”, ”beräkna”, ”göra undersökningar”, ”göra kalkyler”, ”uppgifter” och ”siffror”. Det finns föreställningar om att det med statistik går att *visa saker*, att det går att räkna på djupet, att det går att få fram intressanta siffror och att man kan få fram vad som har hänt och vad som kommer att hända. Statistiska beräkningar anses även kräva tillgänglighet på uppgifter och siffror. Det upplevs vara möjligt att räkna på en stor mängd olika företeelser. Intervjupersonerna hävdar att statistiska beräkningar kan utföras på effektivitet, energianvändning, energibesparingspotentialer, koldioxidutsläpp, elförbrukning och kostnader.

3.13.1 Sammanfattning

Sammantaget visar analysen att gruppen betraktar ”effektivitet”, ”optimering” och ”rationalisering” som viktiga, centrala och *positivt* värdeladdade begrepp. Ett par personer

talas ofta och ingående om just effektivitet i samband med olika åtgärder. I första hand avses dock effektivisering av olika tekniker eller processer. Onekligen betraktas begreppen som angelägna i lösandet av klimatproblematiken. Vidare upplever drygt hälften av de intervjuade personerna att *matematik* och *statistik* är användbara redskap för att beskriva och visa på olika saker. Dessa personer förenas i föreställningen om att beräkningar av olika slag kan utföras på vitt skilda saker.

3.14 Historiska bedrifter och andras ansvar

I detta sista tema beskrivs intervjupersonernas upplevelser av vad industrin gör och har gjort för att minska utsläpp, hur den aktuella situationen tolkas samt vilka konsekvenser detta föreställs få för framtiden. Det är alltså ett väl sammanhängande resonemang som de flesta av personerna för kring uttryck som ”mycket har redan gjorts”, ”vi står endast för en liten del”, ”det spelar ingen roll vad som görs” respektive ”det viktiga är inte att göra någonting själv”.

Samtliga personer delar föreställningen om att Sverige, och i synnerhet svensk industri, både *gör* och *har gjort* mycket. Det förekommer alltså idéer om såväl nuläget som historiska bedrifter. Ett stort antal uttryck med likartade innebörder används för att beskriva detta, exempelvis att ”vi har kommit väldigt långt”, att ”vi tillhör dom världsledande”, att ”industrin är otroligt duktig”, att ”industrin redan har gjort mycket” och att ”det har skett en dramatisk förbättring”. Vad är det då för slags framsteg som de intervjuade personerna avser? I huvudsak handlar det om att utsläpp av koldioxid har reducerats, men även att bränsle- och energianvändningen sjunkit. Dessa minskningar tolkas, i likhet med vad som framgått under temat ”Utveckling”, som förbättringar och som någonting *positivt*.

Det ovan sagda är förknippat med ett antal föreställningar om *storleken* på utsläpp. Intervjupersonerna menar att utsläpp *kan vara små*. Sverige och svenska industrier betraktas ha ”låga utsläpp” eller ”väldigt låga utsläpp”. Det finns alltså en föreställning om att utsläppsnivåer kan jämföras och att Sverige och svenska industrier har en oerhört liten andel av de totala utsläppen. Detta uttrycks bl a på följande vis:

”vår industribransch har en sån liten del av kakan”

”de svenska koldioxidutsläppen är så oerhört små om man ser det i det stora hela”

”landet står för så liten del av utsläppen”

Drygt hälften av gruppen drar slutsatsen att det därför *inte spelar någon roll* vad Sverige eller svensk industri själva gör för att minska utsläppen eller energianvändningen. Det finns föreställningar om att ”det viktiga inte är att göra någonting själv”, att ”Sverige inte ensamt kan lösa klimatfrågan”, att ”vår bransch inte har någon stor betydelse (när det gäller att nå klimatmålen)”, att ”vi inte behöver medverka”, att ”det varken gör till eller från vad Sverige gör” samt att ”det inte behövs kraftfulla åtgärder eftersom vi redan gjort så mycket”. Ett par personer menar istället att det viktigt är att genomföra åtgärder i andra länder och att satsa internationellt. Likaså talas det om att åtgärder bör vidtas i andra branscher än den egna.

3.14.1 Sammanfattning

Sammanfattningsvis upplever intervjupersonerna det som väsentligt att Sverige och svensk industri både *gör* och *har gjort* mycket för att minska utsläpp och resursanvändning. Det är med viss *stolthet* som personerna beskriver sina upplevelser av industrins och landets framgång i detta avseende. Det som åstadkommit betraktas som *avsevärt* i relation till andra

aktörers insatser. En majoritet av de intervjuade personerna delar vidare uppfattningen att det, sett ur ett globalt perspektiv, inte spelar någon roll vad som görs inom landets gränser för att minska utsläpp. En sekvens av resonemang konstrueras således med innebörden att det inte är betydelsefullt att medverka *eftersom* det inte spelar någon roll *eftersom* utsläppen är så relativt små *eftersom* kraftfulla åtgärder redan har vidtagits.

4 Fenomenologisk fråga inklusive följbrev

Till Person Persson,

30 oktober 2000

Med detta brev vänder vi oss till Dig som på olika sätt deltar i Industriförbundets och svensk industris arbete med klimat- och koldioxidfrågan. Vi vill presentera ett forskningsprojekt som tar fasta på Dina erfarenheter inom detta område och föreslå en idé om samarbete.

Under hösten har samtal kring studiens innehåll och upplägg förts med Bo Diczfalusy och Richard Almgren. De har ställt sig positiva till idén och därför kontaktar vi nu Er. På bifogat blad beskrivs uppsatsens syfte och metod.

Vänligen,

David Lindegren
Institutionen för psykologi, Lunds universitet

Roger Sages
Universitetslektor och handledare
Avd för arbets- & organisationspsykologi,
Institutionen för psykologi, Lunds universitet

Industrins ställningstaganden i klimat- & koldioxidfrågan

Kandidatuppsats under genomförande hösten 2000

Svenskt näringsliv har sedan ett antal år tillbaka visat ett kraftfullt engagemang i klimat- och koldioxidfrågan. Det samma gäller för en mängd andra nationella och internationella aktörer. På ett tydligt sätt signalerar detta att en ny fas har påbörjats i arbetet med att bromsa en eventuell klimatförändring, en fas då bl a ekonomi, förhandlingsteknik, ledarskap och företagskultur kommer i fokus. Som ett led i en större forskningsinsats kring detta syftar följande uppsats till att:

- * skapa en bild av Industriförbundets och svensk industris ställningstaganden i klimatfrågan samt studera vilka argument och värderingar som grundlägger denna ståndpunkt.

Med utgångsläge i Industriförbundets officiella syn på klimatfrågan kommer studien alltså att, från en utomstående perspektiv, fördjupa och bredda förståelsen för svensk industris deltagande i sakfrågan. En studie av detta slag kan därmed få praktiska tillämpningar genom att, i nationella och internationella förhandlingar, öka förståelsen för industrins villkor och synsätt.

Ämnesområdet är som sådant relativt outforskat. För att så förutsättningslöst som möjligt insamla ett brett underlagsmaterial kommer studien att bygga på explorativa metoder, i detta fall intervjuer och självrapporter. Vare sig Du deltar i Klimatreferensgruppen, Klimatpoolen eller arbetar vid någon av avdelningarna på Industriförbundet är Dina erfarenheter viktiga för studien. Vår förhoppning är därför att Du kan bistå med en skriftlig redogörelse av Dina tankar på en av oss ställd fråga. Vi kommer också att genomföra ett fåtal slumpmässiga intervjuer. Arbetet med uppsatsen kommer att pågå under perioden 3/11 till 9/1. I början av november tar vi personlig kontakt med Dig för att höra om ditt intresse.

Vänligen,

David Lindegren
Institutionen för psykologi, Lunds universitet

Roger Sages
Universitetslektor och handledare
Avd för arbets- & organisationspsykologi,
Institutionen för psykologi, Lunds universitet

David Lindegren studerar företagsekonomi och psykologi vid Lunds universitet. Har tidigare även studerat maskinteknik med inriktning mot värme- och krafteknik vid Lunds Tekniska Högskola. Bland de yrkesverksamma uppdragen hör bl a uppdragsforskning vid Internationella Institutet för Industriell Miljöekonomi, Lund. Arbetsuppgifterna har främst handlat om utvecklandet av miljöledningssystem för service-organisationer.

Roger Sages, fil.dr. i psykologi, och universitetslektor vid Institutionen för psykologi, Lunds universitet. Har studerat matematik, teoretisk filosofi (vid Stockholms universitet), idé- och lärdoms historia och psykologi vid Lunds universitet. Sages är knuten till avdelningen för arbets- och organisationspsykologi och forskargruppen Change@Work. Han har även utvecklat en metod för forskningsplanering- och textanalys, MCA, Meaning Constitution Analysis, och med dess hjälp bedrivit forsknings- och organisationsförändringsprojekt vid ett antal sydsvenska företag.

5 Intervjuschema

Bakgrund

Kan du berätta lite om ditt arbete och din yrkesverksamma bakgrund?

Hur länge har du arbetat med detta?

Hur ser du på ditt företags/din branschs framtidsutsikter?

Kan du beskriva hur situationen ser ut idag för ditt företag/din bransch?

Industrin

Vad handlar klimatfrågan om?

Hur bedömer du att din syn på detta överensstämmer eller motsägs av andras uppfattningar?

Hur berör klimatfrågan ditt företag/din bransch?

Vilka konsekvenser kan klimatfrågan få för ditt företag/din bransch, så som du bedömer det?

Hur ser du på industrins roll i samhället?

Framtid

Hur tycker du att klimatfrågan ska lösas?

Vad kommer detta i så fall att innebära?

Klimatkommittén föreslår långtgående utsläppsminskningar fram till år 2050. Vad tänker du spontant när du hör detta?

Vad anser du vara viktiga faktorer att ta hänsyn till vid utformningen av framtida klimatstrategier?

Hur resonerar du då?

Har vi ett ansvar att bromsa en eventuell klimatförändring?

Vad består detta ansvar av och gentemot vem eller vilka har vi detta ansvar?

Hur ser du på relationen mellan i- och u-länder?

Är klimatfrågan en moralisk fråga?

Har du vunnit några intressanta personliga erfarenheter av att ha jobbat med klimatfrågan?